T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÖPRÜLÜ FÂZIL AHMET PAŞA'NIN FAALİYETLERİ (1661-1676)

Yüksek Lisans Tezi

Danışman **Hazırlayan**
Prof. Dr. Bilal GÖK **Muhammed Baki ERKUŞ**

MALATYA 2025

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

KÖPRÜLÜ FÂZIL AHMET PAŞA'NIN FAALİYETLERİ (1661- 1676)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Muhammed Baki ERKUŞ

Danışman
Prof. Dr. Bilal GÖK

MALATYA 2025

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Bilal GÖK'ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **KÖPRÜLÜ FÂZIL AHMET PAŞA'NIN FAALİYETLERİ** başlıklı bu tezin içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Muhammed Baki ERKUŞ

MALATYA 2025

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, tarih sahnesine bir uç beyliği olarak adım attıktan sonra zamanla hızla genişleyerek sınırlarını üç kıtaya ulaştırmış ve cihanşümul bir imparatorluk hâline gelmiştir. Bu büyümenin temel sebeplerinden biri, Osmanlı devlet adamlarının dirayeti, kabiliyeti ve sahip oldukları yüksek ahlaktır. İ'lâ-yı kelimetullah uğruna fethedilen topraklarda yayılmacı bir siyaset izlemek yerine, istimâlet (hoşgörü) politikasını benimseyen bu yöneticiler, gittikleri her yerde adalet ve nizam tesis etmişlerdir. Bu sayede sadece topraklar değil, insanların kalpleri de fethedilmiştir. Kazanılan savaşların ardından elde edilen ganimetler ise ülke ekonomisini güçlendirmiş, toplumda büyük bir refah seviyesi oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman zamanlarında zirveye ulaşmış; özellikle XVI. yüzyılda büyük bir coğrafi genişleme kaydederek Avrupa siyasetinde etkin bir aktör hâline gelmiştir. Osmanlı'nın bu parlak dönemi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve mimarî alanlarda kayda değer ilerlemelere sahne olmuştur. Ancak her organizma gibi Osmanlı da büyümesini tamamladıktan sonra bu gelişimi korumaya yönelmiş; XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bazı zayıflık belirtileri ortaya çıkmıştır. Nüfus artışı, enflasyon, isyanlar ve uzun süren savaşların getirdiği mâli yükler gibi nedenlerle devlet yapısı sarsılmaya başlamıştır. Buna padişahların ve vezîr-i âzamların tecrübesizliği ile eğitim eksikliği de eklenince, idari sistemde bozulmalar baş göstermiştir. XVII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti tam manasıyla bir kargaşa dönemine girmiştir.

Devlet sınırlarının genişlemesi, taşranın merkezden uzaklaşmasına ve buna bağlı olarak merkezî otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Savaşlarda başarı sağlanamamakta, gelirler azalıp giderler artmaktaydı. XVII. yüzyıldan itibaren padişahların yetiştirilme biçimi de değişmiş; sancağa çıkma usulü kaldırılarak kafes ve ekberiyet sistemi benimsenmiştir. Bu sistem, çocuk yaşta şehzadelerin tahta çıkmasına neden olmuş; böylece valide sultanlar, saray ağaları ve hocalar, devlet yönetiminde etkili hâle gelmiştir. Bu gelişme, Osmanlı yönetim mekanizmasını olumsuz yönde etkilemiş; tecrübeli devlet adamı eksikliği, yöneticiler arasındaki çekişmelerle birleşince kriz daha da derinleşmiştir. Ayrıca 1644'ten 1656'ya kadar, sadece 12 yıl içinde 13 sadrazam değişikliği yaşanması, bu istikrarsızlığın önemli bir belirtisidir.

Bu dönemde öne çıkan bir diğer sorun da ilmiye sınıfındaki çözülmedir. Makamların parayla satılması, görevlerin rüşvetle verilmesi ve bazen babadan oğula geçmesi, devletin ilim ve adalet temelli yapısını zayıflatmıştır. Rüşvet, iltimas ve irtikâp gibi uygulamalar devletin çöküşünü hızlandıran önemli unsurlar arasında yer almıştır.

İşte bu zor şartlar altında, devletin içine düştüğü buhrandan duydukları endişeyle hareket eden bazı ağalar ve vezirler, ülkeyi bu durumdan kurtarabilecek bir aile olarak Köprülüler'i sadrazamlık makamına getirmiştir**.** Köprülü Mehmet Paşa, devlet teşkilatının düzensizliğe sürüklendiği ve anarşinin yoğunlaştığı bir ortamda yaklaşık beş yıl süren sadrazamlığı sırasında iç ve dış meseleleri büyük ölçüde düzene koymuş ve görevi bıraktığında yerine oğlu Fâzıl Ahmet Paşa'yı vasiyet etmiştir. IV. Mehmet, sadrazamının bu tavsiyesine uyarak Fâzıl Ahmet Paşa'yı vezîr-i âzam olarak atamıştır.

Fâzıl Ahmet Paşa, Osmanlı tarihinde Sokullu Mehmet Paşa'dan sonra en uzun süre sadrazamlık yapan devlet adamlarından biridir. Babasının sert yönetim anlayışı onda görülmemekteydi. Rüşvete kesinlikle karşıydı; kendisine hediye sunanların işini özellikle yapmamaya özen gösterirdi. Zekâsı, hafızası ve olayları kavrama yeteneği ile öne çıkan genç vezir, tüm başarılarını azmi ve kabiliyetiyle kazanmıştır.

Çalışmamızda bu iş bilir, bilge, vatanını ve milletini çok seven devlet adamının kısaca şahsiyeti, savaşlarda gösterdiği siyasi zekâsı, inşa ettirdiği yapıları kısacası Osmanlı Devleti'nde yapmış olduğu faaliyetleri incelenecektir.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde her aşamada yanımda olan, değerli rehberliğiyle bana yol gösteren danışman hocam Sn. Prof. Dr. Bilal Gök'e; ayrıca sürekli desteklerini hissettiğim sevgili eşime ve kıymetli anneme teşekkürlerimi sunarım.

Muhammed Baki ERKUŞ

Malatya/2025

ÖZET

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal alanlarda büyük bunalımlar yaşadığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde merkezî otoritenin zayıflaması, padişahların tecrübesizliği, saray entrikaları, ilmiye sınıfındaki çözülme ve ordu içindeki disiplinsizlik, devleti çok yönlü bir çöküş sürecine sürüklemiştir. Bu kriz ortamında 1656 yılında sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmet Paşa, gerçekleştirdiği reformlarla devlet idaresini yeniden yapılandırmış ve görev süresi sonunda sadareti oğlu Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'ya devretmiştir.

Fâzıl Ahmet Paşa, on beş yıl süren sadrazamlığı boyunca hem iç yönetimde istikrarı sağlamış hem de dış siyasette önemli askerî ve diplomatik başarılar elde etmiştir. Uyvar, Girit ve Kamaniçe seferleri, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki sınırlarını koruma ve genişletme politikası açısından önemlidir. Bununla birlikte, yalnızca fetihlerle yetinmeyip imar ve vakıf faaliyetlerine de büyük önem vermiş; camiler, medreseler, kütüphaneler, su yapıları ve sosyal kurumlar inşa ettirmiştir. İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesi ve Vezirköprü Medresesi gibi eserler, onun kalıcı kültürel mirasını yansıtmaktadır. Bu çalışma, Fâzıl Ahmet Paşa'nın sadaret dönemindeki faaliyetlerini, askerî seferlerini, idarî reformlarını ve kültürel-mimari mirasını çok yönlü bir yaklaşımla incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fâzıl Ahmet Paşa, Kandiye, Uyvar, Sadaret, Bucaş, İmar, Vakıf

ABSTRACT

The seventeenth century marks a period of significant political, military, economic, and social crisis for the Ottoman Empire. During this time, the weakening of central authority, inexperienced sultans, palace intrigues, the decline of the scholarly class, and lack of military discipline dragged the state into a complex and multifaceted collapse. In response to this crisis, Köprülü Mehmed Pasha was appointed as Grand Vizier in 1656, initiating a series of reforms. At the end of his tenure, he recommended his son, Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Pasha, as his successor. Throughout his fifteen-year vizierate,

Fâzıl Ahmet Pasha ensured internal stability and led the empire to significant military and diplomatic successes abroad. The campaigns in Uyvar, Crete, and Kamianets were critical to preserving and expanding the Ottoman western frontiers. In addition to military conquests, he placed considerable emphasis on architectural and charitable foundations by constructing mosques, madrasas, libraries, aqueducts, and social service institutions. Works such as the Köprülü Library in Istanbul and the madrasa in Vezirköprü reflect his enduring cultural legacy. This thesis provides a multidimensional analysis of Fâzıl Ahmet Pasha's military expeditions, administrative reforms, and architectural-cultural contributions, revealing his role as a figure of stability and reconstruction during the Ottoman Empire's stagnation era.

Keywords: Fâzıl Ahmet Pasha, Candia, Uyvar, Grand Vizierate, Buchach, Public Works, Foundation

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ ..... **iii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xi**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kaynakları **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
FÂZIL AHMET PAŞA'NIN HAYATI VE SADRAZAMLIK ÖNCESİ FAALİYETLERİ

1.1. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Memleketi Vezirköprü/Amasya Hakkında Bilgiler 8
1.1.1. Amasya'nın Genel Tarihi 10
1.2. Sadrazamlık (Vezîr-i Âzam) Müessesesi 13
1.3. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Doğumu, Yetişmesi ve Sadrazamlığa Atanması 15
1.3.1. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Vefatı 19

İKİNCİ BÖLÜM
FÂZIL AHMET PAŞA'NIN ASKERÎ VE DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

2.1. Erdel Meselesinin Çözüme Kavuşturulması 21
2.2. Osmanlı Avusturya Savaşları 23
2.2.1. Savaşın Sebebi 23
2.2.2. Sulh Görüşmeleri 26
2.2.3. Osmanlı Ordusunun Cepheye Hareketi 32
2.2.4. Seferin Yönünün Tayini 35
2.2.5. Kırım Hanı'nın Durumu ve Ciğerdelen Savaşı 37
2.2.6. Uyvar'ın Muhasarası ve Fetih 41
2.2.7. Fethin Sonuçları 49
2.3. Uyvar'ın Fethinden Sonra Diğer Bazı Kalelerin Alınması ve Belgrad'a Dönüş . 51
2.3.1. Düşmanın Kış Taarruzu ve Türk Ordusu Tarafından Yenilgiye Uğratılması 53

2.4. Alman Seferi 53
2.4.1. Barış Görüşmeleri ve Vasvar Anlaşması:..... 54
2.4.2. Sen Gotar Savaşı ve Vasvar Anlaşmasının Tasdiki 56
2.5. Osmanlı-Venedik Savaşları: Sebebi ve Gelişmesi, Vezîr-i Âzam'ın Girit Serdarlığına Tayini..... 58
2.5.1. Kandiye Kalesi'nin Muhasarası 59
2.5.2. Girit İçin Harekete Geçiliyor..... 62
2.5.3. Girit'te Çarpışmalar Yoğunlaşıyor 68
2.5.4. Avrupalı Devletlerden Venediklilere Yardım Geliyor 72
2.5.6. Kandiye Kalesinin Fethi 75
2.5.7. Barış Görüşmeleri..... 77
2.6. Anlaşma Hükümleri ve Kandiye Kalesi'nin Teslim Alınması 78
2.6.1. Sulh Şartları..... 78
2.6.2. Kandiye'nin Fethinden Sonra İlk Faaliyetler 79
2.7. Osmanlı-Lehistan İlişkileri ve Kazaklar Meselesi 81
2.7.1. Sultan IV. Mehmed'in Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa ile Lehistan Seferine Çıkması..... 84
2.7.2. Kamaniçe Kalesi'nin Zabtı..... 85
2.7.3. Bucaş Barış Anlaşması..... 88
2.8. Sultan IV. Mehmet ve Fâzıl Ahmet Paşa'nın İkinci Lehistan Seferi 89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FÂZIL AHMET PAŞA'NIN İMÂR VE İNŞÂ FAALİYETLERİ

3.1. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Mi'mâr ve Münşî Yönü..... 93
3.1.1. Uyvar'daki Vakıfları 96
3.1.2. Kamaniçe'deki Vakıfları 97
3.1.3. Belgrat'taki Vakıfları..... 98
3.1.4. Kandiye'deki Vakıfları..... 98
3.1.5. Köprü (Gedekara-Vezirköprü) Kasabası'ndaki Vakıfları 99
3.1.6. İzmir'deki Vakıfları..... 99
3.1.7.İstanbul'daki Vakıfları..... 100
3.2. Fâzıl Ahmet Paşa Vakıflarından Günümüze Ulaşan Yapılar..... 102

3.2.1. Vezirköprü Fâzıl Ahmet Paşa Medresesi 102
3.2.2. Girit-Kandiye Fâzıl Ahmet Paşa Camisi (Saint Mark Kilisesi) 102
3.2.3. İzmir Fâzıl Ahmet Paşa Su Kemeri (Vezirsu Su Kemeri)..... 103
3.2.4. İstanbul Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa Kütüphanesi 103
3.3. Fâzıl Ahmet Paşa'nın İlme ve İlim Ehline Yaklaşımı 104
SONUÇ 107
KAYNAKÇA 111
EKLER 117
EK-1. H. 1089/M. 1678 Tarihli Vakfiyeye Göre Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Vakıf Eserlerinin Bulunduğu Yerler ve Sayıları 117
EK-2. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Uyvar'daki Vakıf Eserleri..... 118
EK-3. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Uyvar'daki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri..... 119
EK-4. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kamaniçe'deki Vakıf Eserleri..... 120
EK-5. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kamaniçe'deki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri..... 121
EK-6. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Belgrat'taki Vakıf Eserleri..... 122
EK-7. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Belgrat'taki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri..... 123
EK-8. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye'deki Vakıf Eserleri..... 124
EK-9. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye'deki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri..... 125
EK-10. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Köprü Kasabası'ndaki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri..... 126
EK-11. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın İzmir'deki Vakıf Eserleri..... 127
EK-12. H.1089 tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın İzmir'deki Vakıflarında Görev Alan Kişiler ve Ücretleri 128
EK-13. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın İstanbul'daki Vakıflarında Görev Alan Kişiler ve Ücretleri..... 129
EK-14. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Mekke, Medine ve Diğer Fakirlere Dağıtılacak Para 130
EK-15. Fotoğraflar 131

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s : Aleyhisselâm

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

c.c. : Celle celâlühü

çev. : Çeviren

ed. : Editör

Fot. : Fotoğraf

İA. : İslam Ansiklopedisi

km. : Kilometre

m. : Metre

M.Ö. : Milattan önce

ö. : Ölüm

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

v. : Vefât

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

vs. : Vesâire

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kaynakları

Araştırmanın konusu Köprülü ailesinin kurucusu Mehmet Paşa'nın büyük oğlu ''Fâzıl'' lakaplı Ahmet Paşa'nın faaliyetleridir. Çalışmanın ilk bölümünde Osmanlılarda Sokullu Mehmet Paşa'dan sonra on beş yıl süreyle en uzun zaman sadrazamlık yapmış ve Türk tarihinde en genç vezîr-i âzam olma unvanına sahip olmuş Fâzıl Ahmet Paşa'nın, doğduğu Amasya/Vezirköprü hakkında bilgi verildikten sonra, Osmanlı devlet idaresinde mühim bir görev olan sadrazamlık müessesesinin tarih içerisindeki seyrine yer verilmiştir. Daha sonra Fâzıl Ahmet Paşa'nın kısaca hayatını ve iç meselelerdeki tutumu ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın iç meseleleri hallettikten sonra dışarıda tehlike arz eden Avusturyalılarla, Venediklilerle, Lehistanlılarla mücadelesini ve elde ettiği başarıları ile Osmanlı devletini, zaferlerle dolu eski günlerine götürmesi konu edilmiştir. Son olarak Ahmet Paşa'nın imar ve inşa faaliyetleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın gayesi Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda Duraklama Dönemine girdiği sırada içerideki ve dışarıdaki problemlerin çoğaldığı anda Fâzıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlık makamına önerilip getirtilmesiyle siyasi ve askeri zekasını kullanarak problemlerle nasıl başa çıkıldığını göstermektir. Görevde kaldığı dönemde elde ettiği başarılar, onun genç yaşta vezîr-i âzamlık makamına getirildiği için hakkında üretilen liyakatsiz yaftasının asılsız olduğunu kanıtlanmaktadır. Çalışma kapsamı Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'nın sadaret makamına geçtiği 1661 senesinden başlayarak vefat ettiği 1676 senesine kadar olan zamanla sınırlı tutulmuştur. Çalışmamızdaki yöntem tarih araştırmalarında kullanılan yöntemlere göre belirlenmiştir. Araştırmayla ilgili bilgi ve belgelere ulaşmak için uygun yöntemler ve teknikler kullanılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak konuyla ilgili bilgilere ulaşabilmek için kütüphane ve arşiv taraması yapılmıştır. Bundan sonra ise araştırmayla alakalı Türkçe eserler, makaleler ve tezler incelenmiştir. Çalışmamızı hazırlarken birçok tarihî temel kaynaktan yararlanılmıştır. Öncelikle bu kaynaklar ve yazarları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Yararlanılan önemli kaynak eserlerin başında, Fâzıl Ahmet Paşa'nın mühürdârı Hasan Ağa'nın hazırlayıp Erzurumlu Osman Dede'ye edebî bir üslupla yazdırdığı

Cevâhirü't-Tevârih[1] yer almaktadır. Eser, Paşa'nın beylerbeyliği göreviyle başlayıp Kandiye'nin fethiyle sona ermektedir. Hasan Ağa'nın hem resmi devlet işlerinde görev alması hem de Paşa'nın maiyetinde seferlere katılması, onu dönemin olaylarına bizzat tanık kılmış ve esere yüksek tarihî güvenilirlik kazandırmıştır. Bu yönüyle *Cevâhirü't-Tevârih***,** çalışmamız açısından vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir. Eser Ebubekir Sıddık Yücel tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Bir diğer yararlanılan kaynak, kırk yıl boyunca Osmanlı coğrafyasının büyük bölümünü ve birçok yabancı ülkeyi dolaşarak Türk kültür tarihinde eşi benzeri bulunmayan *Seyahatnâme* adlı eserini kaleme alan Evliya Çelebi'dir. Tam ve kesin adı bilinmeyen Evliya Çelebi'nin isminin, büyük olasılıkla bir lakap olduğu düşünülmektedir.[2] Fâzıl Ahmet Paşa'nın Avusturya Seferi'ne katılmış, Uyvar ve diğer kalelerin fethine bizzat tanıklık etmiştir. *Seyahatnâme*'sinde yalnızca savaşların seyriyle ilgili değil, aynı zamanda ele geçirilen kalelerin askerî, sosyal ve kültürel yapıları hakkında da detaylı bilgiler vermektedir.[3] Ayrıca, Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye Seferi'ne de iştirak eden Evliya Çelebi, Hanya, Suda ve Kandiye kalelerini tanıtmış; burada yapılan savaşlar ile fetihten sonraki imar faaliyetlerine dair kapsamlı bilgiler aktarmıştır.[4] Eser Seyit Ali Kahraman tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Mustafa b. Musa tarafından kaleme alınan *Târih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, Fâzıl Ahmet Paşa'nın 1666-1669 yılları arasındaki Girit Seferi'ni ve Kandiye'nin fethini konu edinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de stratejik öneme sahip Kandiye'yi ele geçirmek amacıyla yürüttüğü uzun ve zorlu mücadeleyi anlatan eser, sefer günlüğü niteliğindedir. Yazarı Mustafa b. Musa'nın yeniçeri gediklisi olarak sefere katılmış olması, aktardığı bilgilerin sahadaki gözlemlere dayanmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle eser hem içerik hem de tanıklık değeri bakımından çalışmamızın ana kaynaklarından biri olmuştur.[5] Eser Meltem Aydın tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

---

[1] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, çev. Ebubekir Sıddık Yücel (Sivas: Asitan, 2013).
[2] Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/529-533.
[3] Çelebi Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınlan, 2010).
[4] Çelebi Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, ed. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011)8/1; Çelebi Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, ed. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011)8/2.
[5] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, ed. Meltem Aydın - Ahmet Şimşirligil (İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık, 2016).

Abdurrahman Abdi Paşa (ö. 1103/1692), IV. Mehmed'in emriyle 1648 yılında yazmaya başladığı *Vekāyi'nâme* adlı eserinde, 1648-1682 yılları arasındaki tarihî gelişmeleri aktarmıştır. Osmanlı tarih yazıcılığında yaygın kanaate göre ilk vak'anüvis[6] olarak kabul edilen Abdi Paşa, eserinin 1664'e kadar olan bölümünü çeşitli kaynaklara dayanarak, 1678'e kadarki kısmını ise bizzat gözlemlerine dayanarak kaleme almıştır. Nişancılık görevinden sonra İstanbul kaymakamı olarak padişahın maiyetinden uzak kaldığı 1678-1682 dönemine ait olayları ise özet hâlinde işlemiştir.[7] Sade dili ve etkili üslubuyla dikkat çeken *Vekāyi'nâme*, IV. Mehmed devri için birinci elden kaynak niteliği taşımakta olup, Naîmâ**,** Silâhdar Mehmed Ağa**,** Defterdar Mehmed Paşa ve Râşid gibi sonraki tarihçiler tarafından da başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.[8] Eser Fahri Çetin Derin tarafından metin tenkidi ve tahlili yapılarak yayımlanmıştır.

Behçetî Seyyid İbrahim tarafından kaleme alınan *Târîh-i Sülâle-i Köprülü* isimli eser, Köprülülerden Numan Paşa'nın oğlu Ebu'l-Hayr Kaymakam Ahmet Paşa'nın (ö. 1183/1769) imamı olan müellifin ifadesine göre, Fâzıl Ahmet Paşa'nın fetih ve faaliyetlerini derlemek amacıyla yazılmıştır. Müellif esere *Silsiletü'l-Âsafiyye fî Devleti'l-Hakāniyyeti'l-Osmāniyye* adını vermiştir. Ancak sadece Köprülü Mehmet Paşa ile onun vezirlik makamına yükselmiş oğulları ve torunlarını konu aldığı için kaynaklarda *Târîh-i Sülâle-i Köprülü* adıyla da anılmaktadır.[9] Osmanlı tarih yazıcılığında ilk defa bir vezir ailesine özel olarak yazılmış olması nedeniyle önemli kabul edilen bu eser üzerine

[6] Vak'anüvisliğin ortaya çıkışıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. En yaygın kabul gören görüşe göre, bu kurum Kanûnî Sultan Süleyman döneminde sürekli bir devlet hizmetine dönüşen şehnâmenüvîsliğin bir devamı niteliğindedir. Ancak bu iki kurum amaç, yöntem ve ürünleri bakımından bazı farklar taşımaktadır. Diğer bir görüşe göre ise vak'anüvislik, II. Bayezid'in İdrîs-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde gibi tarihçilere Osmanlı tarihi yazdırmasıyla başlayan bir gelenekten doğmuş, IV. Mehmed'in şifahî emriyle Vekāyi'nâme yazan Abdurrahman Abdi Paşa ise ilk vak'anüvis olarak kabul edilmiştir. Ancak geçici bir görevle yazılan tarihlerle, Dîvân-ı Hümâyun'a bağlı kalıcı bir memuriyet olan vak'anüvislik arasında ayrım yapmak gerekir. Başlangıçta "vekāyi'nüvis" olarak anılan bu görev, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren "vak'anüvis" adını almıştır. Naîmâ, Şârihülmenârzâde Ahmed Efendi'nin tarih müsveddelerini düzenlemekle görevlendirilmiş, başarılı çalışmaları sonucunda maaş ve görev beratı ile resmî olarak atanmıştır. Böylece vak'anüvislik, resmî bir devlet memuriyeti hâline gelmiş; Râşid Mehmed Efendi ile birlikte de kurumsal bir süreklilik kazanmıştır. Bekir Kütükoğlu, "Vak'anüvis", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/457-461.

[7] Abdi Paşa, Uyvar ve Kandiye'nin fetihleri hakkında da özet bilgiler vermekten öteye gitmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk: Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi* (İstanbul: Çamlıca Basım, 2008), 29.

[8] Fahri Çetin Derin, "Abdi Paşa, Nişancı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 1/74-75.

[9] Abdülkadir Özcan, "Silsiletü'l-Âsafiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), 37/207-208.

Mehmet Fatih Gökçek tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu yönüyle çalışmamızda başlıca kaynaklardan biri olmuştur.[10]

Silâhdar Mehmed Ağa, uzun yıllar sürdürdüğü saray görevlerinden çok, kaleme aldığı Osmanlı tarihiyle tanınır. Eseri, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke* adlı tarihinin kaldığı yerden devam ettiği için *Zeyl-i Fezleke* olarak adlandırılmış, ancak literatürde daha çok *Silâhdar Tarihi* adıyla bilinmiştir. Klasik vekāyi'nâme[11] üslubunda yazılan bu eser, 1654-1695 yılları arasındaki olayları yıl yıl ele almakta ve her yılın sonunda o dönemde vefat eden devlet adamlarının biyografilerine yer vermektedir.[12] Dönemin iç ve dış gelişmelerine dair önemli bilgiler sunan kaynakta, Fâzıl Ahmet Paşa'nın sadâreti sırasında gerçekleşen Uyvar Seferi, Novigrad ve Yenikale'nin fethi, Saint-Gotthard Muharebesi ve ardından imzalanan Vasvar Antlaşması, Kandiye Muhasarası ve Girit'in fethi, Kamaniçe Muhasarası ve Kamaniçe'nin teslimi ile Bucaş Antlaşması gibi önemli askerî ve siyasî gelişmeler ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Özellikle Kandiye'nin fethine yaklaşık 150 sayfalık geniş bir bölüm ayrılmıştır. Eserin tahlili ve transkripsiyonu Nazire Karaçay Türkal tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış olup, bu yönüyle çalışmamızda başlıca kaynaklardan biri olmuştur.[13]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (ö. 1977) en tanınmış ve ilmî çevrelerde en çok rağbet gören eseri, *Osmanlı Tarihi*[14] adlı çok ciltli serisidir. Türk Tarih Kurumu'nun dünya tarihi yazdırma projesi kapsamında kaleme alınan bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemi kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Altı büyük ciltten oluşan serinin III. ve IV. ciltleri ikişer kısımdan meydana gelmiş olup, bu durum eserin hacmini ve derinliğini göstermektedir. III. cilt, II. Selim'in tahta oturmasından 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar olan dönemi kapsamakta ve Osmanlı'nın klasik döneminin son evrelerini belge temelli bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Bu cildin 20. bölümünde, Köprülü Mehmet Paşa'dan Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'ya kadar uzanan süreçteki Köprülüler Devri ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Uzunçarşılı, arşiv belgeleri, vekāyi'nâmeler ve Batı kaynaklarına dayanarak hem siyasî-

[10] İbrahim Efendi Behçetî Seyyid, *Târih-i Sülâle-i Köprülü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi (Transkripsiyon Ve Tahlil), 2006).
[11] Müellifin yaşadığı devrin olaylarının anlatıldığı eserlere denir.
[12] Abdülkadir Özcan, "Silâhdar Mehmed Ağa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), 37/194-197.
[13] Fındıklı Mehmed Ağa Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, thk. Nazire Karaçay Türkal (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi., 2012).
[14] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998).

askerî gelişmeleri hem de teşkilat yapısı, ilim ve sanat hayatı gibi alanları kapsamlı biçimde işlemiştir. Bu yönüyle Osmanlı Tarihi, yalnızca genel okuyucuya değil, akademik çevrelere de hitap eden temel bir başvuru kaynağı olup, özellikle Köprülüler Devri'ni konu alan çalışmamız açısından önemli bir kaynak değeri taşımaktadır.[15]

Halil İnalcık (ö. 2016) tarafından kaleme alınan "*Devlet-i 'Aliyye*" adlı eser, Osmanlı tarihçiliğine önemli katkılar sunan, beş ciltten oluşan temel bir kaynaktır. Osmanlı Devleti'nin siyasî yapısını, kurumlarını ve dönüşüm süreçlerini ele alan bu çalışmanın üçüncü cildinde, XVII. yüzyıldaki otorite boşluğu sonrası Köprülü Mehmet Paşa ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa ile yeniden kurulan merkeziyetçi yapı ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Ayrıca Viyana Kuşatması'na kadar olan başarı dönemi ile 1699'a kadar süren ric'at devresi detaylı olarak ele alınmış; dönemin mali yapısı da arşiv belgelerine dayalı araştırmalarla desteklenmiştir. Bu yönüyle *Devlet-i 'Aliyye*, Köprülüler ve Fâzıl Ahmet Paşa'yı ele alan araştırmamızın kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır.[16]

Târîh-i Râşid,[17] ilk resmî vak'anüvis Naîmâ'nın bıraktığı 1071 (1660) yılından 1134 (1722) yılına kadar olan olayları kapsayan, Râşid Mehmed Efendi (ö. 1735) tarafından kaleme alınmış önemli bir tarih kaynağıdır. Eser, yazarın vak'anüvislik dönemi olan 1126/1714-1135/1723 yılları arasında yazılmıştır. Râşid, yazımına 1115/1703 yılındaki olaylarla başlamış; daha sonra kapsamını genişleterek 1071/1660-1115/1703 arasındaki gelişmeleri de dâhil etmiştir. Bu yönüyle *Târîh-i Râşid*, özellikle Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'nın sadâreti dönemine (1661-1676) dair önemli bilgiler ihtiva etmekte ve onun siyasî, askerî ve idarî faaliyetlerini anlamada temel kaynaklardan biri olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda eser, çalışmamızda faydalandığımız başlıca kaynakların arasında yer almaktadır.[18]

Vahid Çabuk tarafından kaleme alınan *Köprülüler*[19] adlı eser, Osmanlı devlet adamlarından Köprülü Mehmet Paşa ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa başta olmak üzere Köprülü ailesinin hayatı ve devlet hizmetleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma hem

[15] Detaylı bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "İsmail Hakkı Uzunçarşılı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/264-266.
[16] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).
[17] Mehmed Râşid Efendi, *Târih-i Râşid* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1282).
[18] Fatih Günay, "Râşid Mehmed Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), 34/463-465.
[19] Vahid Çabuk, *Köprülüler* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998).

anlatım dili hem de tarihsel veriler bakımından döneme ışık tutan önemli bir başvuru kaynağıdır. Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardan biri olan bu eser, 1988 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Ankara'da yayımlanmıştır.

Türkiye'de popüler tarihçiliğin öncülerinden sayılan Ahmet Refik Altınay, tarihî olayları öyküleştirerek anlatma kabiliyeti sayesinde "tarihi sevdiren adam" ve "ilk halk tarihçisi" olarak tanınmıştır. Bu yaklaşımının belirgin örneklerinden biri de *Köprülüler* adlı eseridir.[20] Eserin ilk baskısı, Kitaphane-i Hilmi tarafından 1915 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Birinci ciltte Köprülü Mehmet Paşa'nın hayatı, şahsiyeti, din ve siyaset anlayışı, ulema ile ilişkileri, bilim ve edebiyatı destekleyici faaliyetleri, Anadolu'daki ıslahatları ve dış siyaseti ele alınmaktadır. İkinci ciltte ise Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'nın hayatı, askerî başarıları (özellikle Avusturya ve Girit seferleri), Kandiye Zaferi, ilim ve edebiyata yaklaşımı, İstanbul ve Edirne'deki sosyal hayat ile Lehistan seferi ve vefatı ayrıntılı şekilde işlenmiştir. 2001 yılında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yeniden yayımlanan bu eser, çalışmamızda yararlandığımız önemli kaynaklardan biri olup hem anlatım dili hem de tarihî zenginliği ile dikkat çekmektedir.

Ahmet Şimşirgil'in *Slovakya'da Osmanlılar* adlı eseri, Osmanlı Devleti'nin Slovakya coğrafyasındaki askerî-idarî faaliyetlerini konu edinir. Özellikle Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'nın 1663 Uyvar Seferi ayrıntılı biçimde ele alınır. Kale muharebeleri, Osmanlı yönetimi ve bölgedeki sosyal yapı tarihî belgelerle desteklenerek sunulmuştur. Çalışmamızda yararlandığımız bu eser**,** Osmanlı'nın Orta Avrupa'daki varlığını anlamada önemli bir kaynaktır.[21]

Yukarıdaki kaynaklara ek olarak çalışmamızda yabancı literatürden de faydalanılmış; Osmanlı tarih yazımında klasikleşmiş eserlerden Joseph von Hammer-Purgstall'ın "*Büyük Osmanlı Tarihi*"[22] ile Osmanlı'nın kuruluş ve yayılma dönemlerini Romen ve Balkan kronikleri ışığında değerlendiren Nicolae Jorga'nın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*[23] çalışması başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda son olarak birçok tez ve makalenin yanı sıra, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin birçok maddesinden de yararlanılmıştır. Tarihlerin yazımında ise önce

[20] Ahmet Refik Altınay, *Köprülüler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).
[21] Ahmet Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar 1663-1685* (Beylik Yayınları, 2015).
[22] Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, ed. Mümin Çevik, çev. Mehmet Ata (İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1992).
[23] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300 -1912 (5 Cilt)*, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli (Yeditepe Yayınevi, 2024).

hicrî ardından miladî olmak üzere 1110/1699 şeklinde bir gösterim sistemi benimsenmiş, tarih eşleştirmelerinde Türk Tarih Kurumu'nun resmî web sitesinde bulunan Tarih Dönüştürme Kılavuzu esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FÂZIL AHMET PAŞA'NIN HAYATI VE SADRAZAMLIK ÖNCESİ FAALİYETLERİ

1.1. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Memleketi Vezirköprü/Amasya Hakkında Bilgiler

Vezirköprü beldesi Karadeniz'in merkezinde, Samsun iline bağlı bir yerleşim yeridir. İlçe, Karadeniz'i İç Anadolu'ya ulaştıran bir geçit konumundadır. Günümüzde Havza kazasına 26, Samsun'a ise 115 kilometre mesafededir.

Vezirköprü tarihi bir yerleşim alanıdır. Kaynaklarda buraya "Şinder" denildiği ifade edilir. Evliya Çelebi, *Seyahatname* adlı eserinde "Şin" kelimesinin köprü anlamına geldiğini belirtmiştir.[24] Eski dönemlerde burada "Ustalaz çayı" üzerinde iri çam direklerinden inşa edilmiş bir ağaç köprü yer almaktaydı. İşte bu nedenle buraya önceleri Köprü adı verilmiştir.[25] Daha sonraları ise bu ad, Vezirköprü olarak değiştirilmiştir.

Vezirköprü'de gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda ilk olarak Hititliler tarafından bugünkü ilçe merkezine yaklaşık 2,5 km. mesafede bir kent olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca antik Yunan coğrafyacıları, Yeşilırmak ve Kızılırmak'ın denize ulaştığı bölgeler arasındaki saha ile Sinop'a kadar uzanan kıyı şeridine "Asurya" adını vermişlerdir. Bu bölgenin Asurya olarak tanımlanması, Asur yolu (Ninova-Sinop) güzergâhının burada başlaması ya da son bulmasıyla açıklanabilir. Neticede ilçe, eski dönemlerde önemli bir ticaret yolunun rotasında yer almıştır.[26]

Vezirköprü, tarihte birçok devletin hakimiyetinde kalmıştır. Hititliler, Bizanslılar, Romalılar, Danişmentliler, Selçuklular ve Osmanlılar belirli dönemlerde burayı ele geçirip hakimiyet kurmuşlardır. Bu sebeple Vezirköprü tarihsel bir değer taşımaktadır.

İç Anadolu Yöre'sinin bu güzel beldesi Vezirköprü, Danişmentliler ve Selçuklu Devleti'nin seçkinleri tarafından bahar mevsimlerinde bir sayfiye ve istirahat mekânı olarak kullanılmıştır.[27]

---

[24] Mahmut Duman, *Köprülü Mehmed Paşa'nın Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 3.
[25] Duman, *Köprülü Mehmed Paşa'nın Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, 4.
[26] İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *Samsun Valiliği İl Yıllığı* (Samsun: Samsun Valiliği, 1967), 382-395.
[27] Yay. Yön. Rekin Teksoy, "Cumhuriyet Ansiklopedisi", *Vezirköprü* (İstanbul: Komisyon, 1968), XI/3306.

Selçukluların Bizanslılarla gerçekleştirdiği çarpışmalarda Vezirköprü zarar görmüştür. Daha sonra Danişmentlilerin kontrolüne giren ilçe Haçlı Seferleri'nin etkisiyle yeniden imar edilememiştir. Ancak Sultan I. Mesut 1160 senesinde kasabayı "Gadegara" veya "Kedegra" adıyla üçüncü kez yeniden inşa ettirmiştir. XIV. Yüzyılın sonlarına doğru Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı hâkimiyetine katılan ilçe, uzun süre Amasya'ya bağlı kalmış ve yukarıda adı zikredilen köprü nedeniyle "Köprü" ismini almıştır.[28] İdarî bakımdan Sivas Beylerbeyliğine bağlı Amasya mutasarrıflığı bünyesinde olan Vezirköprü; 1925 yılına dek Amasya'ya bağlı bir ilçe olarak kalmış; bu tarihten itibaren ise Samsun'un idarî sınırları içine alınmıştır.

Vezirköprü, iklim bakımından hem Karadeniz'in nemli havasından hem de iç kesimlerin karasal özelliklerinden etkilenmektedir. Bu nedenle yazlar sıcak, kışlar soğuk ve bahar ayları ise yağışlı geçmektedir. İlçenin geçim kaynağı ağırlıklı olarak ziraata dayansa da hayvansal üretim ve orman kaynakları da kayda değer bir yer tutmaktadır. Farklı tarımsal faaliyetlerle birlikte sebzecilik ve meyvecilik gelişmiş bir durumdadır.[29]

Geçmişi milattan önceki dönemlere uzansa da ilçe ve çevresinde yeterli düzeyde arkeolojik inceleme yapılmadığından, bölgenin tarihî ve kültürel varlıkları tam anlamıyla gün yüzüne çıkarılamamıştır. Zaman zaman yapılan kazı çalışmalarında eski devirlere ait olan Hüyükler, taş materyaller, yapısal kalıntılar ve para türü buluntular keşfedilmiştir. İlçe, 1906, 1939 ve 1943 senelerinde önemli depremler geçirmesine rağmen Selçuklular'dan ve Osmanlılar'dan günümüze ulaşan tarihî eserler ile mimarî niteliklerini hâlâ muhafaza etmektedir.

Vezirköprü ilçesinde günümüze kadar yıkılmadan ulaşmayı başarmış önemli tarihî ve kültürel eserler şunlardır: Kale Camii, Namazgâh Camii, Fazıl Ahmet Paşa Medresesi (Taş Medrese), Bedesten, Arasta, Taş Han, Kale Hamamı, Şifa Hamamı ve Çifte Hamam.

Osmanlı tarihinin belirli bir dönemine[30] damga vuran Köprülüler ailesinin kurucusu Mehmet Paşa, İstanbul'dan sipahi olarak Anadolu'ya geçtiğinde Köprü'ye yerleşmiş ve Havza'nın Kayacık halkından olan, Köprü valisi Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe Hanım ile

[28] Duman, *Köprülü Mehmed Paşa'nın Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, 5.
[29] İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *Samsun Valiliği İl Yıllığı*, 382-395.
[30] Köprülüler Dönemi, Mehmet Paşa'nın 26 Zilkade 1067/5 Eylül 1657 tarihinde Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerine sadârete tayin edilmesi ile başlayıp Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 6 Muharrem 1095/25 Aralık 1683 senesinde idam edilmesine kadar ki yirmi altı senelik dönemi kapsar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), 26/258-260.

evlenmiştir. Köprülü lakabıyla tanınan Mehmet Paşa'nın adı, kimi zaman kasabanın kadîm adına atfen Kadegralı olarak da anılmıştır. Turhal'da 1069/1658 yılında inşa ettirdiği hanın kitabesinden anlaşıldığına göre, Mehmet Paşa Osmanlı Devleti'nde sadrazamlığa yükseldiğinde, bu kasaba da onun vezirliğiyle ilişkilendirilerek "Vezirköprüsü" adını almıştır. Zamanla bu isim kısalarak günümüzde kullanılan "Vezirköprü" biçimini almış; eskiden tek başına kullanılan "Köprü" adı ise tamamen unutularak yerini yeni ismi olan Vezirköprü'ye bırakmıştır.

1.1.1. Amasya'nın Genel Tarihi

Anadolu'nun mühim ve en eski yerleşim mekânlarından biri olan Amasya, Orta Karadeniz bölgesinin iç kesiminde, deniz seviyesinden 400 m. yükseklikte ve Yeşilırmak'ın açtığı iki tarafı kayalıklar ile çevrili dar bir vadide kurulmuştur. İlkçağda "Amaseia" olarak kurulan kent, bu eski adını herhangi bir değişime uğramadan günümüze kadar taşımıştır. Şehrin hangi tarihte ve kimler tarafından kurulduğuna dair hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte[31], Amasya'nın Büyük İskender döneminden (M.Ö. 336-323) önce de var olduğu ve geçmişinin Antik çağlara, özellikle Hititliler dönemine kadar dayandığı tahmin edilmektedir.[32]

Coğrafya biliminin öncülerinden sayılan Strabon (M.Ö. 64-M.S. 24), doğduğu yer olması dolayısıyla "benim kentim" diye nitelendirdiği Amaseia'yı (Amasya), İris Irmağı'nın (Yeşilırmak) aktığı geniş ve derin bir vadide, sarp kayalıklar üzerine kurulmuş; hem şehir hem de kale niteliği taşıyan sağlam bir yerleşim olarak tasvir eder. Doğal yapısının yanı sıra insan eliyle inşa edilen surlar, geçitler ve su depolarıyla da güçlendirilmiş olan bu kentte, Pontos krallarına ait saraylar ve anıt mezarlar bulunmaktadır. Verimli ovalar, otlaklar ve tuzlu alanlarla çevrili Amasya, Strabon'a göre kendi döneminde bir eyalet olsa da geçmişte krallara ait önemli bir merkez olmuştur.[33]

---

[31] Amaseia'nın tarihi çok eski dönemlere uzansa da mevcut kanıtlar kentin M.Ö. 301–265 yılları arasında Pontus Kralı I. Mithridates Ktistes tarafından kurulduğu ve Hellenistik dönemde krallığın başkenti yapıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960), 65-66.

[32] İlhan Şahin - Feridun Emecen, "Amasya", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 3/1-4.

[33] Strabon, Amaseia'nın topografyası hakkında bilgi verirken coğrafyanın avantajının sonuna kadar kullanıldığını ima eder: "… burası yüksek ve çok sarp bir kaya olup dimdik ırmağa doğru iner ve ırmak tarafında, kentin kurulmuş olduğu yerde, kıyıda bir duvar ve her iki tarafta sivri tepelere doğru uzanan duvarlar vardır. Bu tepeler iki tane olup doğal bir şekilde birbirlerine bağlıdırlar ve görkemli birer kule halinde yükselmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz: Strabon, *Geographika*, çev. Adnan Pekman (İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, 2000), 50-53.

Amasya'nın Türkler tarafından ne zaman fethedildiği konusunda net bir malumat bulunmamaktadır. Ancak 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra bölgenin, Danişmendli Devleti'nin kurucusu Melik Ahmed Gazi'ye ikta olarak verildiği ve şehrin İltekin Gazi tarafından kuşatılarak 4 Nisan 1075 tarihinde zabt edildiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Şehirin XI. yüzyıl başında Danişmentlilerin idaresine girmesi ve 19. yüzyılda halk tarafından fetih gününün kutlandığı[34] dikkate alındığında XI. yüzyılda Amasya'da Türk yerleşiminin başladığı söylenebilir. Danişmentlilerin Amasya üzerindeki egemenliği, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) Danişment topraklarını Selçuklu hâkimiyetine dâhil edinceye kadar devam etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti döneminde ''Dârü'l-izz'' unvanıyla bilinen Amasya, II. Kılıçarslan'ın saltanatının sonlarına doğru, on bir oğlu arasında yapılan toprak paylaşımında oğlu Nizameddin Argunşah'a verilmiştir. Ancak bir süre sonra Argunşah'ın elindeki bölgeyi kardeşi Rükneddin Süleyman zor kullanarak ele geçirmiştir. Şehir daha sonra Baba İshak'ın liderliğini yaptığı Babaî ayaklanmalarına tanıklık etmiştir. 1243 Kösedağ Muharebesi'nin ardından Moğolların Anadolu'yu işgal etmesiyle birlikte İlhanlılar'ın bölgeye yerleşmesi sonucu, şehirdeki Türkiye Selçuklu hakimiyeti kesintiye uğramıştır. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın vârissiz bir şekilde hayatını kaybetmesi üzerine (1335), oluşan otorite boşluğundan yararlanan son Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud'un oğlu Tâceddin Altınbaş Amasya'yı ele geçirmiştir. Daha sonra Sivas merkezli olarak hüküm süren Eretna Beyliği'nin ve onun haleflerinin idaresinde kalmıştır. Eretnaoğlu Ali Bey'i mağlup eden Emîr Şadgeldi tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra Hacı Şadgeldi ile onun müttefiki olan Melik Ahmed'in, Kadı Burhaneddin ile giriştiği siyasî mücadelelere sahne olmuştur. Şadgeldi'nin vefatının ardından oğlu Ahmed, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'in desteğini alarak şehri Kadı Burhaneddin'e karşı savunmuştur. Ankara Savaşı sonucunda Yıldırım Bayezid'in esir düşmesinin ardından, oğlu Mehmed Çelebi, sadrazamı Bayezid Paşa ile birlikte Amasya'ya firar etmiş ve Amasya Kalesi'ne sığınmışlardır. Amasya, I. Mehmed'in Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden tesis ettiği Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalmış ve bir daha bu idarenin dışına çıkmamıştır.[35]

[34] Neşe İnak, "Amasya Tarihinin Kaynaklarından Şeriye Sicilleri (17. Yüzyıl)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 4/2 (31 Aralık 2023), 183-202.
[35] Şahin - Emecen, "Amasya", 3/1-4.

Osmanlı Devleti'nin idaresine geçtikten sonra, Amasya şehri aynı ismiyle anılmaya devam ederek bir sancak haline geldi. Amasya, merkez kaza olarak belirlenmiş, buna ek olarak Lâdik ve Merzifon kazaları da bu sancağın sınırlarına dahil edilmişti. 1576-1577 yıllarında Amasya Sancağı'na bağlı yedi adet nahiye bulunuyordu. Bunlardan biri de Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın 1635 yılında doğduğu Köprü nahiyesi idi.

Osmanlı idaresi zamanında padişahlar Amasya'ya büyük bir değer vermişlerdir. II. Mehmed'in oğlu II. Bayezid, burada sancak beyliği yapmış ve şehrin siyasi ve kültürel açıdan gelişiminde önemli bir pay sahibi olmuştur. Ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman da dinlenme amacıyla belirli zamanlarda Amasya'ya gelerek burada konaklamıştır. Bunun yanı sıra, Amasya, II. Murad ve Yavuz Sultan Selim'in dünyaya geldiği şehir olarak da ayrı bir öneme sahiptir.[36] Amasya, şehzadeler şehri unvanı ile tanınır. Şehzade Mehmed'in (Çelebi Mehmed) ardından Şehzade Murad (II. Murad), şehzade Ahmed Çelebi, şehzade Mehmed (II. Mehmed), II. Murad'ın oğlu şehzade Alâeddin, şehzade Bayezid (II. Bayezid) ile oğlu şehzade Ahmed, Kanûnî'nin oğulları şehzade Mustafa ve şehzade Bayezid ve şehzade Murad (III. Murad)[37] gibi tahta çıkması ihtimal dahilinde olan hanedan üyelerine bu bölge sancak olarak verilmiştir. Amasya, XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu'nun beş büyük kültür merkezinden biri olmuş ve burada o dönemlerde; Hattat Şeyhzade Hamdullah, Müverrih Şükrullah, Zenbilli Ali Efendi, Şairler sultanı Münirî Efendi,[38] usta Şaire Mihrimah Hatun, Sabuncuoğlu Şerafeddin gibi birçok ünlü şahsiyet yetişmiştir. 1861'de şehri ziyaret eden seyyah G. Perrot, Amasya'yı "Anadolu'nun Oxfordu" şeklinde tanımladıktan sonra şehirde bulunan medreselerde iki bine yakın öğrencinin okuduğunu belirtir.[39]

XIX. yüzyılda Amasya'da yetişen önemli şahsiyetlerden birisi olan Hüseyin Hüsameddin Yaşar Efendi, *Amasya Tarihi* adlı eserinde, Amasya'nın muhtelif kaynaklarda "Anadolu şehirlerinin incisi", "Bağdâdu'r-Rum", "Dâru'l-İzz", "Kubbetü'l-

[36] Duman, *Köprülü Mehmed Paşa'nın Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, 8.
[37] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten* 39/156 (20 Ekim 1975), 661-667.
[38] Şairler sultanı Münirî Efendi, Amasyalıdır ve Amasya'da medfundur. Arapça, Farsça ve Türkçe temiz ve arı-duru şiirleri vardır. Amasya hâkimi olan Şehzâde Sultan Ahmed Han vezirlerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çelebi Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, ed. M. Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 2/222.
[39] Şahin - Emecen, "Amasya", 3/1-4.

Ulemâ", "Medînetü'l-Hükemâ", "Türbetu'l-Evliyâ" gibi değerli vasıflarla isimlendirildiğini belirtir.[40]

Tarihî dokusu ve kültürel mirasıyla Amasya, Anadolu'da öne çıkan şehirlerdendir. Burada Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma yapılarla birlikte Helenistik döneme ait tarihî kalıntılara da rastlanmaktadır. Yeşilırmak'ın kıyısında, kaleye bakan yamaçlara oyulmuş Kral Kaya Mezarları, Amasya'nın tarihî dokusunu zenginleştirmektedir. XVII. yüzyılda Amasya'ya ayak basan Evliya Çelebi, burada 48 adet Müslüman, 5 adet de Hıristiyan mahallesinin mevcut olduğunu ve şehri 9 camisi, 5000 evi, 1060 dükkânı, 10 medresesi, 10 aş evi, 40 zaviyesi, çok sayıda kervansaray, han ve hamamları bulunan büyük bir kent olarak betimlemiştir.[41]

Amasya'da günümüze ulaşan yapılardan bazıları şunlardır: Burmalı Minare Camii (1237); Gök Medrese Camii (1267); Gümüşlü Camii (1326); Saraçhane Camii (1372); Darüşşifa (1308); Sultan II. Bayezid Camii ve Külliyesi (1486); Kapı Ağası Hüseyin Ağa Medresesi (1488).

1.2. Sadrazamlık (Vezîr-i Âzam) Müessesesi

Sadrazamlık, Osmanlı yönetim sisteminde kuruluşundan itibaren güçlü bir yapı olarak varlık göstermiştir ve köklerini Selçuklular başta olmak üzere önceki Türk-İslam devletlerinde görülen başvezirlik makamından almıştır. Hükümdardan sonra devletin en yetkili yöneticisi olan sadrazam, padişahın en yetkili temsilcisi olarak devlet işlerini yürütürdü. Devlet işlerini yürütürken Osman Gazi ve Orhan Gazi, kardeşlerinden vezir olarak faydalanmışlardır. Sultan I. Murad (Hüdavendigâr) döneminde vezir sayısı artınca hükümdar vekili olan veziri diğerlerinden ayırt etmek için vezîr-i âzam denilmeye başlanıldı. Bu makama genelde hanedan mensuplarından ve özellikle şehzadelerden kişiler atanırdı ancak dışarıdan atanan ilk vezir Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'dır (v. 1406).

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği döneme kadar, vezîr-i âzamlık makamına yalnızca Türk kökenli ve genellikle ilmiye sınıfından kişiler atanırdı. Ancak, İstanbul'un fethinden itibaren 17. yüzyıla kadar, birkaç istisna dışında, vezîr-i âzamlık görevi devşirme kökenli kişilerden seçilirdi. Bunun nedenleri arasında Çandarlı gibi

[40] Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Amasya, 2022), 1/80.
[41] Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2/2/212-217.

güçlü ailelerin devletin mühim bir makamı olan vezîr-i âzamlıkta uzun süre[42] görev yapmalarından ötürü padişah sülalesinin yanında güçlü bir sülale alternatifi ortaya çıkarmamak olduğu denilebilir.[43] Vezîr-i âzamın yetki sınırları, Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde "Her işte mutlak vekildir" şeklinde belirtilmiştir. Sadrazamın yetki ve görevlerine dair ayrıntılı düzenlemelere ise XVII. yüzyıl ortalarında hazırlanan Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nde yer verilmiş, böylelikle söz konusu makamın görev tanımı açıklığa kavuşmuştur.[44] Bu kanunnâmeye göre, ilmiye sınıfı da dâhil olmak üzere tüm atama, görevden alma ve terfiler vezîr-i âzamın yetkisindeydi; ancak vezir, kazasker ve şeyhülislâm gibi üst düzey devlet görevlilerinin atanması ve azledilmesinde padişahın onayını almak zorundaydı. Sarayda toplanarak önemli devlet meselelerinin görüşülüp karara bağlandığı Divân-ı Hümâyun'a, Fatih Sultan Mehmed Han'a kadar doğrudan padişah başkanlık etmekteydi, ancak bu görev daha sonra sadrazamlar tarafından yürütülmeye başlandı. Vezîr-i âzam, İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olduğu gibi, kapıkulu ocaklarının üç ayda bir aldığı maaşların dağıtımını sağlamak ve yabancı elçileri kabul etmek gibi diplomatik ve idarî görevleri de yerine getirirdi. Padişahın sefere katılmadığı durumlarda, sadrazamlar orduya "Serdâr-ı Ekrem" (başkumandan) unvanıyla komuta ederdi.[45] Serdâr-ı Ekrem, sefer ve savaş dönemlerinde tam yetkili bir konumda bulunarak, tüm atama, görevden alma, tayin, sürgün ve idam işlemlerini padişahın onayını beklemeksizin gerçekleştirebilirdi. Ayrıca, savaş süresince yaptığı harcamalardan ötürü kendisine hesap sorulmazdı. Vezîr-i âzamların belirli bir görev süresi bulunmayıp, azledilene ya da hayatını kaybedene kadar görevlerinde kalırlardı.

---

[42] XIV. yüzyılın ortalarından İstanbul'un fethine kadar bir iki istisna dışında, tanınmış Türk ailesi Çandarlılar'ın bir silsile halinde kazaskerlikten vezirliğe ve vezîriâzamlığa yükselerek yetmiş yıldan fazla bu makamda kalmaları Osmanlı toplumunda, "Saltanat Âl-i Osman'a, sadâret Çandarlılar'a ait ve münasiptir" kanaatinin oluşmasına yol açmıştır. Böylece Çandarlılar'la, vezîriâzamlık ilmiye mesleğinden gelen, Türk ailelerine ait ve babadan oğula geçebilecek irsî bir kurum mahiyetini kazanmış oluyordu. Ancak vezîrâzamlık makamını âdeta yeniden düzenleyen Fâtih Sultan Mehmed, fethin ardından devşirme menşelileri öne çıkararak hânedana rakip olabilecek ailelerin güçlerini kırmış ve doğrudan kendisine bağlı kullardan oluşan yeni bir sistem oluşturmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "Sadrazam", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2008), 35/414-419.

[43] Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam)", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (01 Ocak 2016), 112.

[44] Padişah adına mutlak vekil olarak din ve devlet işleri, saltanat nizamının sağlanması, had, kısas, hapis, nefiy, ta'zîr, idam cezalarının icrası, dava dinleme, şer'î ve örfî ahkâmı tatbik, zulmün bertaraf edilmesi, ülkenin idaresi, eyalet, sancak, timar, tevliyet, imâmet, hitabet vb. tevcihi, kısacası bütün ilmiye ve seyfiye görevlerinin verilmesini içeriyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: İpşirli, "Sadrazam", 35/414-419.

[45] Kemal Arkun, *Sultan IV. Mehmet Han - (19. Osmanlı Padişahı 85. İslam Halifesi)*, ed. İbrahim Yumurtacı (Şenyıldız Matbaacılık-İstanbul: Akademisyen, ts.), 179.

İlk on Osmanlı padişahı döneminde vezîr-i âzamlık makamına getirilen yöneticiler, birkaç istisna dışında, taşra ve merkez teşkilâtında deneyim kazanmış ve devlet adamlığı niteliği taşıyan şahsiyetlerdi. Daha sonraki dönemlerde de yaptıkları faaliyetleri ile dikkatleri üzerine çeken sadrazamlar makama gelmişti.[46] Ele aldığımız konu açısından, XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte yedi sadrazam yetiştirmiş olan Köprülü ailesi, Osmanlı tarihinde Çandarlı ailesinden sonra sadaret makamında kalıcı bir nüfuz kurmayı başaran ilk devşirme kökenli aile olarak öne çıkmaktadır.

1.3. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Doğumu, Yetişmesi ve Sadrazamlığa Atanması

Köprülü Mehmet Paşa'nın vefatının ardından yerine geçen büyük oğlu Fâzıl Ahmet Paşa, Köprülüler ailesi içinde en uzun süre vezîr-i âzamlık yapan kişi olmuştur. 1045/1635-1636 yılında Amasya'nın Köprü (bugünkü Vezirköprü) kasabasında dünyaya gelmiştir. Annesi Havza kasabasından Köprü valisi Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe Hanım'dır.[47] Mehmet Paşa ile Ayşe Hanım'ın üç erkek çocuğunun en büyüğü olan Fâzıl Ahmet Paşa'nın doğum tarihiyle ilgili olarak Behçet-i İbrahim şu ifadeleri dile getirmektedir:

"Bahsi geçen zat, mensubu bulunduğu asil soya mensup, çok yönlü faydalar sağlayan kimselerden biri olarak, 1045/1635 yılında Anadolu'da Köprü (bugünkü adıyla Köprülü) kasabasında dünyaya gelmiştir…".[48]

Fâzıl Ahmet, henüz yedi yaşındayken babasıyla birlikte İstanbul'a gidip medrese öğrenimine başlamış. Okuma yazma bilmeyen Mehmet Paşa, oğlunun eğitimine büyük önem vermiş. Bu dönemde önce devrin tanınmış âlimlerinden Osman Efendi'den, ardından da meşhur şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'den mülâzım[49] (müderris adayı) olmuş. Fâzıl Ahmet Paşa'nın on altı yaşına geldiğinde 1062/1651-1652 yılında Kasım Paşa, Sahn-ı Semân ve Sultan Selim medreselerinde 'paşazâde' unvanıyla

[46] İpşirli, "Sadrazam", 35/414-419.
[47] Çabuk, *Köprülüler*, 70.
[48] Çabuk, *Köprülüler*, 70.
[49] Lüzum masdarından türeyen mülâzemet sözlükte "bir yere veya bir kimseye bağlanmak, bir işte devamlı olmak" mânasına gelir. Terim olarak medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Detaylı bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 31/536-537.

hariç rütbesinde müderrislik yaptığı, kısa bir süre sonra ise dâhil müderrisliğine terfi ettiği bilinmektedir.[50]

Fâzıl Ahmet'in medreselerde verdiği dersler rağbet görse de babasının sürekli himayesinde bulunması ve eğitim kariyerinde hızlı ilerleyişi dönemin müderrisleri tarafından eleştirilmesine yol açmıştır. Bu durum mesleğe karşı ilgisinin azalmasına ve soğumasına neden olmuştur.[51]

Yaklaşık on yıl ilmiye mesleğinde kalan Fâzıl Ahmet, daha yüksek makamlara ulaşabilmek amacıyla babasının yönlendirmesiyle bu görevden ayrılmış ve mülki/idari alana yönelmiştir. Babasının vefatından yaklaşık üç yıl önce, 1069/1658-1659 yılında Erzurum valiliğine tayin edilmiştir. Bir yıl sonra Şam valiliğine atanmıştır. Kendinden önceki valiler döneminde halktan 30- 40 akçeye kadar alınan "deşişe" ve "keribe" adlı vergileri kaldırması, Şam halkının kendisine büyük bir sevgi beslemesine neden olmuştur. Ayrıca uzun süredir devlete karşı isyan eden ve vergi vermeyi reddeden Dürzîler üzerine de başarılı bir şekilde yürümüştür. Şihâb ve Ma'noğulları ile yapılan muharebelerde onları bozguna uğratmış, böylece bölgedeki Dürzî direnişini kırmıştır. Bu gelişmelerin ardından, Dürzîler yıllık 500 kese vergiyi düzenli olarak ödemeye başlamışlardır. Bu dönemde, söz konusu vergiyi toplayan Şam defterdarı Ali Paşa, o zamana kadar voyvodalık usulüyle idare edilen Beyrut, Sayda, Safed çevresi ile Ma'n ve Şihâboğulları'nın yaşadığı bölgeleri ayrı bir beylerbeyliğe dönüştürerek doğrudan merkeze bağlamıştır.

Mehmet Paşa hem yaşlı hem de yorgundu. Beş yılı aşan sadrazamlığı süresince pek çok tehlikeyle mücadele etmiş, kararlı ve köklü hamleleriyle devleti düzene sokmuş fakat bu süreçte oldukça yıpranmıştı. Bu sırada, Erdel meselesi dolayısıyla padişah IV. Mehmet, hasta ve yaşlı sadrazam Köprülü ile birlikte Edirne'ye hareket etmişti. Şöhret sahibi birçok vezirin azledilerek etkisiz hâle getirilmesi nedeniyle, Mehmet Paşa'dan sonra sadrazamlık görevini üstlenecek ehil bir isim görünmüyordu. Bu sebeple, oğlu Fâzıl Ahmet Paşa'yı kendi yerine sadrazam olarak tayin ettirme arzusu doğmuştu. Hayatının son günlerinde genç padişah IV. Mehmet'e:

"Devlet işlerinde huzur ve düzenin devamını istiyorsanız, ben vefat ettikten sonra sadaret görevini Halep Valisi olan oğlum Fâzıl Ahmet Paşa'ya tevdi ediniz." şeklinde bir

[50] Çabuk, *Köprülüler*, 71.
[51] Çabuk, *Köprülüler*, 71.

tavsiyede bulunmuştu. Padişah IV. Mehmet de bu öneriyi uygun bularak Fâzıl Ahmet Paşa'yı davet etmek üzere bir hatt-ı hümâyun göndermişti.[52]

Fâzıl Ahmet Paşa, Şam valiliğinden ayrılarak yeni tayin edildiği Halep beylerbeyliğine hareket etmeden önce hatt-ı hümâyunu ele geçirince, süratli bir şekilde İstanbul'a gelip padişah tarafından kabul edilmiş ve Edirne'ye hareket edileceği için 1661 temmuz ayında İstanbul kaymakamlığına tayin edilmişti. IV. Mehmet, Mehmet Paşa ile birlikte İstanbul'dan çıkıp yeni kaleleri gördükten sonra Edirne'ye gitti. Mehmet Paşa'nın durumu yol sebebiyle iyice ağırlaşınca işlerin aksamaması için henüz yoldayken oğlu Fâzıl Ahmet Paşa sadaret kaymakamı[53] olarak davet edildi. Mehmet Paşa, Edirne'ye ulaştıktan kırk gün sonra öldü.[54] Ölmeden önce IV. Mehmet'ten oğlunun vezîr-i âzam olması hususunda söz almıştı. Köprülü Mehmet Paşa'nın vefatının ardından, 31 Ekim 1661 tarihinde yirmi altı yaşında olan Fâzıl Ahmet Paşa vezîr-i âzamlığa tayin edildi. Mehmet Paşa'nın vefatı Başkent'te büyük yankı uyandırdı. Onun sert uygulamalarından hoşnut olmayan bazı çevreler, ölümünden adeta memnun olmuşlardı. Bu durumdan rahatsız olan Ahmet Paşa onlara hak ettiği cevabı vermekte gecikmiyordu. Bir gün Şeyhülislam Bursalı Mehmet Efendi bir durum arz etmek için Padişahın huzuruna girmiş ve söz Mehmet Paşa'nın vefatına gelince Şeyhülislam mutluluğunu şu sözlerle ifade etmiş:

- Ölümü isabetli oldu. Çünkü birçok namuslu kişinin kanını haksız yere dökmüş, nice suçsuz kimseleri sebepsiz yere katletmişti, demiş. Bunu duyan Ahmet Paşa bir zamanlar babasına yaltaklanan Mehmet Efendi'nin iki yüzlülüğüne şaşırarak:

-Kimi öldürdüyse senin verdiğin fetvaya dayanarak yapmıştı, diyerek karşılık vermiş. Bunun üzerine Mehmet Efendi:

-Zulmünden çekindiğim için fetva verdim, deyince Ahmet Paşa ona:

---

[52] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/401.

[53] Vezir-i âzam sefer için İstanbul'dan ayrılınca kendisine "rikâb-ı humâyûn" veya "sadaret kaymakamı" denilen bir vezir vekâlet ederdi. Vekil olan kişiyi vezir-i âzamın teklifi üzerine padişah veya bazen doğrudan padişah atardı. Vezir-i âzamın mührünü başka birisine vermesi, kendisini vekil atadığını gösterirdi. Kaşıkçı, "Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam)", 116.

[54] Köprülü Mehmet Paşa'nın cesedi İstanbul'da divan yolunda valide hamamı ile Tavuk pazarı yakınındaki (Çenberlitaş civan) Dar-ül-hadîsi yanında yaptırılmış olan türbesine defnedildi (7 rebîulevvel 1072 / 31 ekim 1661). Silâhdar tarihi Köprülü'nün seksen altı yaşında öldüğünü ve Defterdar Mehmed Paşa da Zübdet-ül- Vekayi'de yaşının doksanı geçtiğini yazıyorsa da zamanı vekayii iyice gözden geçirilip tetkik edilecek olursa Köprülü'nün yetmiş ile yetmiş beş arasında vefat ettiği daha isabetli olarak gösterilebilir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/s. 401.

-Efendi! Sen şeriatın hükmünü bildiğin halde, Allah'tan ziyâde kulundan mı korkuyorsun? diye karşılık vermişti. Sadrazamın bu cevabı IV. Mehmet'in hoşuna gitmiş, bu olay üzerine şeyhülislamı azledip Rodos'a sürgün etmişti.[55]

Vezîr-i âzamlığının ilk yıllarında, makamını zayıf düşürecek her türlü girişimi kanla temizlemeye azmetmiş ve babasının ölümünden dolayı memnun olanları haksız yere idam ettirmişti. Ahmet Paşa'nın amacı IV. Mehmet'i av peşinde koşturarak devlet işlerini kendi başına, her türlü saldırıdan ve etkiden korunmuş bir biçimde adalet ile yönetmekti. Ayrıca babası gibi askeri bir diktatörlük göstererek askeri isyanlara engel olmak da yine amaçları arasındaydı. Aslında Mehmet Paşa, ülkede yıllarca süregelen yeniçeri ve sipahi isyanlarını bastırmış, oğluna dingin bir ortam hazırlamıştı. Babasından iç sorunları büyük ölçüde çözülmüş bir devlet devralan Fâzıl Ahmet Paşa, on beş yıl süren sadrazamlığı boyunca daha çok dış siyaset ve askerî meselelerle ilgilendi. Ahmet Paşa'nın halledeceği konular açıktı: Avusturya meselesini bitirmek, babasının açtığı yoldan Girit savaşına son vermek, Lehistan işlerini halletmekti. Ancak kendi mevkiini sağlama almaya öncelik veriyordu. Babasının baskıcı politikasını kısmen devam ettiriyor, vilayetlerde bastırma hareketleri yapıldığı gibi, Başkentte de Alay Köşkü önünde kelleler kesilmeye başlamıştı.[56]

Fâzıl Ahmet Paşa, idam ettirdiği kimseleri siyasi suçlarla, rüşvetle, irtikapla mahkûm ediyor, mevkiini sağlamlaştırmak ve icraatını daha da kolaylaştırmak için babasının izinden gidiyordu. Ancak babasını göreve getiren Şâmizâde, genç sadrazamın bu yaptıklarını doğru bulmuyor ve sarayda Valide Turhan Sultan'a Mehmet Paşa'nın saray halkını usandıran diktatörlüğünü şimdi oğlunun uygulamasının yanlışlığını anlatıyordu. Yine Ahmet Paşa'nın valide sultanın adamlarını saraydan uzaklaştırması arasını daha da açtı. Valide Turhan Sultan, oğlu Sultan Mehmet'in devamlı olarak at üzerinde av peşinde koşmasından rahatsız oluyordu. Artık idareyi eline alması gerektiğini ve hiç olmazsa günde birkaç saat Alay Köşkü'nün penceresinde zaman geçirmesini talep ediyor ki bu suretle genç padişahın devletin yönetimine müdahale ettiğini göstermek istiyordu. Valide Sultan'ın oğlunun Alay Köşkü'ne oturmasını istemesinin bir diğer sebebi de köşkün Bâb-ı Âli'ye nazır, sadrazamla ilişkisi olan zevatı görmeye münasip bir durumda olmasıydı. Ahmet Paşa, kendisine düşmanlık eden Valide Sultan'ın entrikalarını

[55] Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*, 153 (49/b); Altınay, *Köprülüler*, 96.
[56] Altınay, *Köprülüler*, 97-98.

anlıyor, artık görevini düzgün bir şekilde yapabilmek için Valide Sultan'ın teveccühünü kazanmaya çalışıyordu. Ahmet Paşa, Valide Sultan'ın gözdesi ve aynı zamanda baba dostu olan Şâmizâde ile de iyi geçiniyor, gerektiğinde görüşlerine başvurup onu da memnun etmeye çalışıyordu. Bu arada Köprülüzade'nin annesi padişaha büyü yapmış, eşini ve oğlunu bu şekilde tutabilmiş, şimdi Valide Turhan Sultan'a büyü işlemediği için Köprülüzâde'nin yeri sağlam değilmiş diye halk arasında dedikodu çıkmıştı. Hatta bazı kimseler Köprülüzâde'nin genç olmasından ötürü liyakatsizliğine hükmetmişlerdi. Ahmet Paşa, bütün bu asılsız söylentilere aldırmadan sarayda sürekli taraftarlar hazırlamaya çalışıyordu. Bir yandan Şeyh Vâni Efendi'yi memnun etmek için yangında zarar gören Rum kiliselerinin yeniden yapılmasına engel oluyor, diğer taraftan Yeni Camii inşaatının yavaş ilerlemesinden rahatsızlık duyup kendisini Valide Sultan'a şikâyet eden mimarbaşını idam ettirmekten çekinmiyordu. Köprülüzâde yerini sağlama aldıktan sonra artık dışarıya yönelip zafer kazanmak suretiyle padişahı ve validesini etkilemek istiyordu.[57]

1.3.1. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Vefatı

Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa II. Lehistan seferinden Edirne'ye döndükten sonra bir süre İstanbul'a geçti. Hastalığı giderek ağırlaşmaktaydı. 1676 senesinde, padişahın Edirne'ye doğru hareketi üzerine kendisi de yola koyulmuş, fakat Ok Meydanı'nda toplanan divana başkanlık edememişti. Yolda Ergene Köprüsü civarında bulunan Çorlu-Karıştıran arasındaki Karabiber Çiftliği'nde 3 Kasım 1676 gecesi vefat etti. Vefat ettiğinde henüz 41 yaşındaydı. Cenaze namazı orada kılındıktan sonra naaşı törenle İstanbul'a getirilerek babasının Çemberlitaş'taki türbesine defnedildi.[58] Osmanlıların bu önemli devlet adamı için sade bir tören yapılmıştı. İyi bir asker ve âlim olmasına karşılık, bazı yakınlarının etkisiyle içkiye olan bağımlılığından dolayı siroz hastalığına yakalanıp, genç yaşta vefat etmiş olduğu rivayet edilse de istiska (siroz) illetinin başka yollar[59] ile

[57] Altınay, *Köprülüler*, 99.
[58] Çabuk, *Köprülüler*, 157-158.
[59] Halk arasında siroz denildiğinde genel olarak uzun süreli ve yoğun alkol tüketimi akla gelir. Ancak yapılan araştırmalar siroza alkol dışında da neden olabilecek çokça etkenin bulunduğunu göstermiştir. Karaciğerin hasar almasına neden olan bütün hastalıklar siroza yol açabilir. İnsan vücudunda meydana gelerek ve karaciğerde hasar oluşturabilecek bütün hastalıklar karaciğer sirozuna yol açabilir. Ancak en yaygın nedenleri arasında; karaciğerin uzun süreli hepatit A, B, C gibi viral enfeksiyonlara maruz kalması, obezite ve diyabet ile ilişkili olarak karaciğer yağlanması ve aşırı derecede alkol tüketimi yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Karaciğer Sirozu Nedir? | Grup Florence Nightingale" (Erişim 20 Mayıs 2025).

de vücuda sirayet etmesi mümkün olduğu tespit edilmiştir.[60] Fâzıl Ahmet Paşa'nın aralıksız on beş yıl boyunca sadrazamlık gibi padişahtan sonra devlet idaresinin en önemli görevini üstlenmesi ve bu on beş yılın yaklaşık beşte üçünü seferlerde geçirmesi göz önünde bulundurulursa aşırı çalışmaya bağlı yorgunluk, yıpranma ve stresten dolayı vefat ettiği daha makul görünmektedir. Ayrıca IV. Mehmet gibi daha küçük yaşlarda anne demeden, Allah demeyi öğrenen, Kur'ân-ı Kerîmi hıfz eden, ilme ve âlimlere önem veren dindar bir şahsiyetin on beş yıl boyunca siroz olacak kadar içki içmesiyle bilinen birisini vezîr-i âzamlık gibi önemli makamda tutması düşünülemez. Kaldı ki öyle bile olsa Fâzıl Ahmet Paşa'nın özel hayatı olması nedeniyle içki içmesinden ziyade Osmanlı Devleti'ni en geniş sınırlara ulaştırmasına; Uyvar, Kandiye, Kamaniçe gibi yerleri siyasi zekâsı, azmi ve kararlılığı ile fethetmesine ve buraları güzel bir şekilde imar etmesine odaklanılmalıdır.

[60] Hepatit A, Hepatit A virüsü (HAV) bu enfeksiyona neden olur. Virüs içeren kirli yiyecek veya su yiyerek hepatit A kapabilirsiniz. Hepatit B, bu hepatit türü dünyadaki en yaygın karaciğer enfeksiyonudur. Hepatit B virüsü (HBV) genellikle kısa süreli hastalığa neden olur. Ancak kronikleşebilir. Hepatit C, bu virüs genellikle, hastalığı taşıyan kişiler iğne ve şırıngaları paylaştığında yayılır. Bu virüsün kronikleşme olasılığı daha yüksektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: "What's the Difference: Hepatitis B vs Hepatitis C?", *Hepatitis B Foundation* (blog), 09 Ocak 2019.

İKİNCİ BÖLÜM

FÂZIL AHMET PAŞA'NIN ASKERÎ VE DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

2.1. Erdel Meselesinin Çözüme Kavuşturulması

Osmanlı Devleti 1391 senesinde Eflak'ı, 1456 senesinde Boğdan'ı, son olarak 1541'de Erdel'i denetimi altına alarak vergiye bağlamış ancak bu prensliklerin yerel kurumlarına müdahale etmemiştir. Bu prensliklerin iç işlerinde nispeten serbest bir yönetim sergilemelerine izin verilmiştir. Osmanlı resmî belgelerinde Eflak, Boğdan ve Erdel yöneticilerine voyvoda tabiri kullanılsa da Erdel voyvodaları için daha çok kral veya prens denilirdi. Voyvoda belirlemesi, o bölgenin hukukuna göre hem seçim hem de kalıtıma dayanan karma bir usule bağlıydı. Genel teamül olarak, voyvodalar Boyar sınıfı tarafından tayin edilir ve adayın da genellikle voyvoda soyundan, yani beyzâde olması beklenirdi. Bu süreçte en nüfuzlu ve dış güçlerin desteğini alan boyar grubunun önerdiği kişi voyvodalığa getirilirdi. Voyvodalık ilk başlarda ömür boyu verilirdi. Ancak daha sonra boyarların iktidar çekişmeleri sebebiyle seçimlerin iki üç senede bir tekrarlanması, 17. yüzyıldan itibaren ise her sene tekrarlanması söz konusuydu. Bu vesile ile küçük bir vergi her üç senede bir ise mukarrer denilen büyük vergi verilirdi. Osmanlı idaresi bu ülkelerin seçim iradesine imkânlar dâhilinde saygı gösterse de 16. yüzyılın ikinci yarısına doğru artık seçilen voyvodanın padişah tarafından onaylanması gerekiyordu. Seçilen yeni voyvoda, Sadrazam tarafından Dîvân-ı Hümâyun'da kabul edilir, ardından Arz Odası'nda padişahın huzuruna çıkıp elini öptükten sonra kendisine iktidar sembolleri teslim edilirdi. Bu merasimin ardından yeni voyvoda, Ortodoks Rum Patrikhanesi'nde düzenlenen törene iştirak ederdi.[61] Voyvodaların sahip oldukları yetkilere bakıldığında, ülkenin tüm arazisinin resmî maliki olarak kabul edilirlerdi. Bunun yanı sıra, büyük voyvoda unvanını taşıyan her prens, aynı zamanda memleketin başkomutanı sayılırdı. 1660 yılında Erdel Prensi II. Rakoczi'nin ölümünün ardından, ona bağlı olanlar en güvendiği generali Kemeny Janos'un etrafında birleştiler. Avusturya'nın desteğini arkasına alan Janos, diyet meclisinin kararı doğrultusunda kral ilan edildi. Janos, 1661 yılında krallığının tanınması

[61] Mıhaı Maxım, "Voyvoda", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/127-129.

amacıyla Macar serdarı Kaptan-ı derya Köse Ali Paşa'ya durumları merkeze bildirmesi için başvurdu. Bu sırada Köprülü Mehmet Paşa, ölmeden birkaç gün önce IV. Mehmet'ten oğlu Fâzıl Ahmet'in vezîr-i âzamlığı için söz aldıktan sonra, ölüm döşeğinde iken Avusturya kapı kethüdası Reninger'i yanına çağırttı. Avusturya İmparatoru Leopold, Simon Reninger başkanlığındaki bir elçilik heyetini İstanbul'a yollayarak gelişen son durumun kabul edilmesini talep etmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin kudretli sadrazamı Köprülü Mehmet Paşa, kendisini ziyaret eden Avusturya daimî elçisi Reninger'i sert bir dille uyararak, Osmanlı'nın Erdel politikasına dair kararlarını açıklamış ve bu hususlarda hiçbir şekilde geri adım atılmayacağını vurgulamıştı. Buna göre, Osmanlı Devleti, Avusturya İmparatoru'nun Erdel'deki krallık seçimine müdahalesine kesin biçimde karşı çıkacak, Osmanlı kuvvetleri bu bölgeden geri çekilmeyecek ve Avusturya'nın desteklediği Kemeny yerine Apafy Mihal'in voyvoda[62] olarak tanınacağı ifade edilmişti. Köprülü Mehmet Paşa, hayatını kaybetmeden önce Budin Beylerbeyi İsmail Paşa'ya bu hususta bir mektup iletmiş, ardından Erdel'de bu doğrultuda girişimlere başlanmıştı. Osmanlı Devleti, Kemeny'i meşru görmediği gibi Bosna askerî birliklerini de Erdel üzerine sevk etti. Kemeny Janos, Macar topraklarına geri çekilirken, Erdel diyet meclisi bu defa 4 Eylül 1661 tarihinde Osmanlı'nın onayladığı Apafy Mihal'i kral olarak seçmek mecburiyetinde kaldılar. Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Apafy Mihal, bir taraftan ülkedeki isyanları bastırmakla uğraşırken diğer taraftan da Kemeny'nin kendisini rahat bırakmayacağını tahmin ettiğinden Köse Ali Paşa'dan Tımışvar'a çekilmeden kendisine yardımcı kuvvetler bırakmasını talep etti. Ali Paşa da bu iş için Yanova beylerbeyi Küçük Mehmet Paşa'yı görevlendirecekti.[63]

Fâzıl Ahmet Paşa, sadrazam olduktan sonra bu konuyla yakından ilgilenip takip etti. Voyvodalık Apafy Mihal'e verilince Kemeny Janos, bunu kendine yediremeyip karşısındaki Osmanlı kuvvetlerine de güç yetiremeyeceğini anlayınca Macaristan'a çekilip burada Avusturya'nın kendisine yardım etmesini bekledi. Bu esnada Osmanlı Devleti, Apafy Mihal'in voyvodalığının tanınması amacıyla bazı şehirlerden bağlılık yemini talep etmesine rağmen, bunların bir bölümü biat ederken diğerleri bundan kaçındılar. Bunun üzerine, İsmail Paşa'nın komutasındaki birlikler Csik, Orbai, Szasi ve

[62] Slavca "asker" anlamındaki voy ile (voyska) "sürmek" anlamındaki vodadan (vodity) meydana gelmekte olup "asker sürücü" demektir. Buradan hareketle kelime "bir memleketin başkumandanı ve idarecisi" mânasını kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Maxım, "Voyvoda", 43/127-129.

[63] Ahmet Şimşirligil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar(1663-1685)* (İstanbul: Beylik Yayıncılık, 2015), 41.

Siziklin şehirlerini basarak tahrip ettiler. Tatarlar bu şehirlerde bayağı bir ganimet elde ettiler. Kemeny Janos iyice köşeye sıkışmıştı. Yanındakilerin ısrar ve ikazlarını dikkate almadan, Megyes civarında konuşlanan Apafy Mihal'in ordugâhına saldırı girişiminde bulundu. 3 Ocak 1662 tarihinde, Apafy Mihal'in yardım talebini içeren mektubu Ali Paşa'ya ulaştı. Bunun üzerine Ali Paşa, Yanova Sancakbeyi Küçük Mehmet Paşa'yı iki bin süvariyle birlikte Apafy Mihal'in yardımına gönderdi. Küçük Mehmet Paşa askerleriyle Hetour adlı yerde gerçekleşen çarpışma sonucunda, önce Avusturya ve Alman askerleri mağlup olup arkalarına bile bakmadan kaçmaya çalıştılar. Sonra yalnız kalan Kemeny, kanının son damlasına kadar mücadele etse de atının üzerinden düşüp diğer atların altında can verdi. Böylece Osmanlı Devleti, kendi sözünü dinleyen Apafy Mihal'i Erdel tahtına oturttuktan sonra Erdel meselesi çözülmüş oldu (23 Ocak 1662)[64].

Osmanlı Devleti, Erdel meselesi ile uğraşırken Avusturya'nın Erdel'in iç işlerine karışmak suretiyle hem prens seçimlerine müdahale etmesi hem de Erdel halkını Osmanlılara karşı kışkırtmasını sineye çekmesinin nedeni ancak uzun süredir devam edegelen barışın bozulmamasından yana olması ile açıklanabilir.

2.2. Osmanlı Avusturya Savaşları

2.2.1. Savaşın Sebebi

Fâzıl Ahmet Paşa, sadrazamlığa gelişinin ikinci yılında da imparatorluğun iç işleri ile ilgilenmişti. Ancak yirmi yıldan fazla süren Venedik savaşlarında artık net bir netice almak için iyi bir hazırlık yapılması gerektiğinin farkındaydı. Bu konuda Padişah da aynı fikirdeydi. IV. Mehmet, Avusturya'nın kuşkulanmaması için görünürde Venediklilerden intikam almak amacıyla karadan Dalmaçya taraflarına sefer düzenlemek istediğini bildirerek ilgili yerlere bu yönde talimatlar vermişti. Padişah, yeni sadrazamı Fazıl Ahmet Paşa'yı huzuruna davet ederek, Venedik'e karşı düzenlenecek sefere onu serdar olarak görevlendirdiğini bildirdi. Bunun ardından Fâzıl Ahmet Paşa, 24 Eylül 1662 Pazar günü bir divan meclisi topladı. Kubbe vezirlerinin, ilmiye sınıfının, devlet ileri gelenlerinin, askerlerin ve ocak ihtiyarlarının katıldığı bu toplantıda mesele ayrıntılı bir şekilde müzakere edildikten sonra, Ahmet Paşa, Osmanlı'nın tüm denizlerde harp konusunda

[64] Çabuk, *Köprülüler*, 73-74.

geniş bir tecrübeye sahip olduğunu vurgulayarak, Padişah'ın sefer kararını şu cümleler ile açıkladı:

"Azametli padişahımızın buyruğu doğrultusunda münasip görülen şudur ki, Bosna hududunda yer alan Kotur, Şibnik ve İspilit kaleleri üzerine gidilerek zor kullanılarak düşmandan geri alınsın," dedi ve ardından çıkan hatt-ı hümâyunu yüksek sesle okuttuktan sonra kendisine verilen serdarlık hatt-ı şerifini gösterdi. Mecliste bulunanların tamamı, "duyduk ve kabul ettik" diyerek Fâzıl Ahmet Paşa'ya bağlılıklarını bir kez daha ifade ettiler. Alınan kararın hayırlara vesile olması için edilen duanın ardından, herkesin sefer hazırlıklarına başlaması ve gerekli mühimmatın temin edilmesi amacıyla ülkenin dört bir yanına fermanlar gönderildi.[65]

Bir yandan taşrada görev yapan beylerbeylerine ve kadılara emr-i şerifler ile uyarı mahiyetindeki mektuplar yollanırken, öte yandan Bosna ve Kotur havalisine, yolların ıslahı için Tire sancağı mutasarrıfı Arnavud Beyko Ali Paşa görevlendirildi. Özellikle Kotur bölgesi büyük oranda sarp ve kayalık bir yapıya sahipti ve bazı kesimlerinde iki atlının beraber geçmesine bile imkân tanımayan dar geçitler bulunmaktaydı. Ali Paşa, ayrıca bölgede her türlü mühimmat ve levazımatın taşınması konusunda tenbihlendiği için hızlıca harekete geçti. Kotur ve civarının yollarını düzeltip, bölgeye top, gülle vs. savaş araç ve gereçlerinin naklinde büyük çaba harcadı. Böylece muharebe alanı olarak belirlenen Kotur, Şibnik ve İspilit semti hem erzak ve hem de cephane bakımından az bir zamanda harekâta hazır hale getirildi. Ali Paşa'dan bütün hazırlıkların bitirildiği, asker ve harp teçhizatı geçirmek için bütün yolların açıldığı haberi ulaştığı zaman, 11 Mart 1663 tarihinde padişahın otağı Davut Paşa sahrasında[66] bulunuyordu. Tam bu sırada, Macaristan sınırlarından yoğun şekilde yakınmalar ulaşmaya başladı. İletilen bu şikâyetlerde, Avusturyalıların hudut bölgelerine sürekli saldırı düzenledikleri, kale ve palangaları tahrip ettikleri, Kolojvar ve Seykelhit kalelerini zapt ettikleri, Kanije'nin

[65] Şimşirligil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar(1663-1685)*, 43; Çabuk, *Köprülüler*, 75.

[66] Adını II. Bayezid'in sadrazamı Koca Dâvud Paşa'dan (ö. 904/1498) almıştır. Aralıksız on dört yıldan fazla vezîriâzamlık yapan Dâvud Paşa, Sultan Bayezid için kendi mülkü olan bu sahrada bir saray yaptırmıştı. O tarihten itibaren Dâvud Paşa sahrası, Osmanlı merkez kuvvetlerini oluşturan Kapıkulu ocaklarının Rumeli seferlerine çıkarken konakladığı ilk menzil ve ordugâh olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonra genellikle sefere çıkmayan padişahlar orduyu buradan uğurlarlar, sancak-ı şerifi serdâr-ı ekreme burada teslim ederler, sefer dönüşü orduyu yine burada karşılarlardı. Dâvud Paşa'nın vezîriâzamlığı zamanında Osmanlı merkez kuvvetlerini teşkil eden birliklerin konaklayacağı yerler ayrı ayrı belirlenmişti. Son teftişler ve yoklamalar Dâvud Paşa sahrasında yapılır, asıl sefer yürüyüşü buradan başlardı. Eyalet askerleri ise daha sonraki menzillerde orduya katılırdı. Detaylı bilgi için bkz: Abdulkadir Özcan, "Dâvud Paşa Sahrası", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 9/44-45.

karşısında yeni bir kale yaptıkları ve Müslüman halkı şehit edip esir aldıkları bildiriliyordu. Bunun üzerine IV. Mehmet, Varat serdarı Ali Paşa'ya bir buyruk göndererek, Avusturya ile temas kurmasını ve bu devletin askerî birliklerini geri çekmesini sağlamasını istedi. Bu haberlerden ötürü sefer yönü konusunda tereddütler ortaya çıktı. Fâzıl Ahmet Paşa: "Hangi yöne gidilirse gidilsin, her ne olursa olsun Belgrad'a ulaşılacaktır. Ardından meydana çıkacak duruma göre hareket edilir", diyerek görüşünü bildirmesine rağmen, sınır boylarından ulaşan haberler Avusturya mevzusunun ivedilikle ele alınmasını zaruri kılıyordu.[67]

IV. Mehmet, 19 Mart 1663 Pazartesi günü İstanbul'dan hareket ederek Davutpaşa'daki askerî karargâhına ulaştı ve aynı gün eski Budin muhafızı İsmail Paşa'yı İstanbul kaymakamlığı görevine atadı. Daha önce Arnavutluk taraflarından asker ve harp teçhizatı geçirmek için yolların açılıp bütün hazırlıkların yapıldığı IV. Mehmet'e bildirilince padişah, vezîr-i âzam ve kapıkulu askerleri 26 Mart 1663 günü İstanbul'dan Edirne'ye doğru yola çıkıp[68] 7 Nisan günü vardılar ve orduya resm-i geçit yaptırdılar. Bu esnada Avusturya sınırındaki sancakbeyi ve valilerden gelen haberlerde özellikle Tımışvar muhafazasında olan Bosna beylerbeyi vezir Köse Ali Paşa'dan gelen mektupta Alman İmparatorunun Erdel meselesi bahanesiyle sınırdaki saldırgan tutumundan şikâyet edilmesi nedeniyle durumları değerlendiren Sultan Mehmet aldığı karar ile Venedik seferini erteleyip Avusturya taraflarına sefer açılmasına karar verdi.[69]

Fâzıl Ahmet Paşa, bütün vezirleri, beylerbeylerini, din ve devlet erkânını, ocak ağaları ile ileri gelenleri divanda topladı ve padişahın hatt-ı hümâyununu yüksek sesle okudu. Hatt-ı hümâyunda şu sözlere yer verilmişti:

"Sen ki, padişahın mutlak vekili ve yüce ordunun serdâr-ı ekremsin. Önceden Bosna taraflarına sefer düzenlenmesi istenmiş ve tüm askerî hazırlıklar tamamlanmış iken, Nemçe kâfirleri barışı bozup, birçok palangayı ateşe vermiş, pek çok Müslümanı da esir etmişlerdir. Üstelik şimdi birde bizden kale istiyorlar. Atalarım kâfirlerden kaleler almışken, bizim din düşmanlarına kale teslim etmemiz dinimize uygun değildir.

---

[67] Şimşirligil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar(1663-1685)*, 44.

[68] Edirne'nin gerçek bir devlet merkezi hâline gelmesini sağlayan IV. Mehmed olmuştur. IV. Mehmed, Venedik ve Lehistan seferleri sebebiyle Edirne'de bulunduğu gibi birçok elçiyi de burada ağırlamış; şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnet törenlerini ve kızı Hatice Sultan'ın on sekiz gün süren görkemli düğününü bu şehirde düzenlemiştir. Ancak Avusturya ile başlayan çatışmalar, burayı yeniden bir askerî üs konumuna getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 10/425-431.

[69] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/s. 402.

Hakikaten devlete ve saltanata yakışan, İslam ümmetine fayda sağlayacak olan neyse onu yapasın. Divan ehli ile istişare ederek hangisi hayırlı ve faydalı ise o yöne yönelesin ve bana haber edesin."[70]

Hatt-ı şerifin okunmasının ardından Fâzıl Ahmet Paşa, divanda hazır bulunanlara bir taraftan Venediklilerin denizde kuvvetli ve hilekâr olduklarını karada sudan çıkmış balık misali etkili olamayacaklarını teşbih yaparak belirtip, padişah vilayetine zarar vermeye güçlerinin yetmeyeceğini ve herhangi bir tehlike arz etmediklerini söylerken diğer taraftan Nemçe keferesinin Padişahın büyük düşmanı ve askeri çoklukları ile bilindiklerini anlatıp gıdalarının ve cephanelerinin yeterli olduğunu, Venedik seferinin ertelenip bir an önce Nemçe seferine niyetlenilmesi gerektiğini dile getirdi.. Divanda bulunanlar da bu düşünceyi akla yatkın ve yerinde bulduklarından, Venedik üzerine yapılacak sefer ertelendi ve Avusturya üzerine gidilmesine hükmedildi.[71]

Gönderilen hatt-ı hümâyunlar ve Fâzıl Ahmet Paşa'nın divan ile her konuda istişare yapması öncelikle IV. Mehmet'in sadrazamına büyük güven duyduğunu gösterir. Sonra ise Fâzıl Ahmet Paşa'nın önce her ne kadar Venedik üzerine gitmekte kararlı olsa da bir anda seferin yönünü Avusturya'ya çevirmesi şartlara ve zamana göre hareket edilmesi gerektiğini göstermektedir. Fâzıl Ahmet Paşa'nın istişareye çokça önem vermesi ve öngörülü olması takdire şayandır.

Bu esnada IV. Mehmet tarafından Kırım Hanı Mehmet Giray'a, savaşa katılması için bir name-i hümayun ile birlikte on bin altın tutarında çizme bedeli, kürk ve bir kılıç gönderildi.[72]

2.2.2. Sulh Görüşmeleri

Zuhur eden son Erdel meselesi, 50 yıldır süren Osmanlı-Avusturya arasındaki olumlu ilişkilerin bozulmasına neden olmuştu. Avusturya bir yandan Erdel'de karışıklığın sürmesi için teşvik ve tahrikini sürdürürken diğer yandan İstanbul'daki elçisi Simon Reninger ve diğer gönderdiği murahhaslar ile barışın devam etmesini sağlamaya çalışıyordu. Nitekim Reninger, 19 Temmuz 1662 tarihinde Viyana'dan bir sulh akidnâmesi ile gelerek, kabul edilmesini Fâzıl Ahmet Paşa'dan rica etmişti. Dîvân-ı

[70] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 102; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/270; Şimşirligil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar(1663-1685)*, 44.
[71] Behçetî Seyyid, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, 137.
[72] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/402.

Hümâyun'da müzakere edilen barış şartları içerisinde, Osmanlı Devleti'nin Erdel'de kral seçimlerinden vazgeçmesi ve Seykelhid'i Avusturya tarafına bırakması gibi kabul edilmesi mümkün olmayan teklifler de bulunuyordu. Diğer bir Avusturya murahhası Beris ise Tımeşvar'da Ali Paşa ile bazı hususları müzakere etmeye çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştı.[73]

Avusturya'nın barış görüşmelerinde birtakım menfaatler edinmenin peşinde olduğu açıkça görülmektedir. Erdel meselesi esnasında ortaya çıkan Avusturya'nın bu istekleri Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye dikkat etmesi gerektiğini gözler önüne seriyordu.

Bu nedenle Osmanlı Devleti Erdel sorununu güç kullanarak çözüme kavuştururken, Avusturya'nın yeni barış şartlarını daha masaya oturmadan reddetmiş bulunuyordu. Fakat Avusturya, Erdel prenslerini tahrik ederek bir sonuca ulaşamayınca bu defa kendi kuvvetleri ile harekete geçti. Erdel bölgesinde Kolojvar ve Seykelhid gibi bazı kaleleri ele geçirirken, Kanije karşısında da yeni bir kale inşa etti. Böylece Osmanlı Devleti'ni bir emrivaki ile karşı karşıya bırakarak şartlarının kabulünü sağlamak istemişti. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti'nin Venedik üzerine niyet edilen seferinin Avusturya yönüne çevrilmesine neden olmaktan başka bir şeye yaramadı.

Osmanlı Devleti'nin gayesinin anlaşılması ve ordusunun harekâtı üzerine Avusturya imparatoru, hemen barış yapmak amacıyla Baron Goes adlı murahhasını gönderdi. Baron Goes ile daha önce serdar Ali Paşa'nın yanında tutuklu bulunan Beris ve Avusturya imparatorunun kapı kethüdası olup İstanbul'dan beri ordu ile birlikte bulunan Reninger Belgrad'da bir araya geldiler.[74] Vakit kaybetmeden vezîr-i âzamdan barış için görüşme isteğinde bulundular. Sadrazam ise: "Ne oldu, daha yoldan yeni geldik. Bir iki gün ertelesinler." cevabını verdi. Sonunda iki gün sonra, 9 Haziran 1663 tarihinde elçilere izin verilip sadrazamın huzuruna çıkartıldılar. Bunlar arasında en yetkilisi Beyzâde dedikleri Goes adındaki elçiydi.

Selam faslından sonra Fâzıl Ahmet Paşa: "Niçin geldiniz?" diye sordu. Onlar:

"Kralımızın isteği barıştır. Devlet-i Aliyye ile olan barışı sağlamlaştırmak ve aramızı bozan durumları düzeltmek için geldik", diyerek cevap verdiler. Sadrazam ise:

[73] Hammer, Ali Paşa'nın Beris'i görmeye bile tenezzül etmediğini şu cümlesi ile açıklar: -Bu elçinin Tımışvar'da ne işi var! İstanbul'a hatta Viyana'ya dönebilir. Bkz: Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6/96.

[74] Behçetî Seyyid, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, 138.

"Madem imparatorunuzun isteği barış idi, iki yıldan beri niçin barışı bozdu? Padişahımızın toprağında niçin yeni kale yaptırdı? Erdel'deki birkaç kalemize Nemçe askeri doldurup nice palangalarımızı yaktı. Müslümanları esir edip zindanlara doldurdu. Ayrıca bundan önce de birkaç kez Venedik üzerine sefere niyetlenmişken bizi yolumuzdan alıkoydular. Bütün bu hatalarınıza dahi bakılmayıp yine barışa yanaşırdık. Ancak sözünüzde dürüst olmayıp hepiniz hilekâr ve hilede sabitsiniz", dedikten sonra görüşmeye son verdi.

Fâzıl Ahmet Paşa, daha sefer olmadan önce İstanbul'da iken imparatordan gelen mektubu tercüme ettirdi. Nâmede: "İşte bunca yıldan beri barış yenilenmiş değildir. Fakat bu kez devletinizde esas barış yapılıp iki tarafın reayası rahat etsin. Gel önce dost olalım. Kapı kethüdâmıza tam yetki verdik. Onunla müzakere edip söz kararlaştırıla, vesselam." denilmekteydi.

Vezîr-i âzam, nâmeden sulh işinin kapı kethüdası Reninger'in yetkisinde olduğunu öğrenince, yanına çağırtıp sulh müzakeresine izin kâğıdının mevcut olup olmadığını sordu. Olumlu yanıt alınca bunun üzerine:

"Devlet-i aliyye ile sulh ancak şu yol ile olabilir. İlk olarak Kanije karşısında yeni yapılan kale yıkılsın. İkincisi Erdel'den Nemçe askeri çıkarılsın. Son olarak iki tarafın ellerinde tuttuğu esirler serbest bırakılsın. Eğer bu koşullardan biri bile noksan olursa sulh sağlanamaz".

Buna cevaben kapı kethüdâsı Avusturya'nın sulh görüşünü şöyle ifade etti: "Çasar efendimizin bize tembihatı, eğer Âl-i Osman'dan Erdel'de meşhur olup hala zaptımızda bulunan Seykelhid ve Kolojvar kalelerini alırsan, Erdel'de zaptımızda olan birkaç varoşu da isteyin, verirlerse sulh temessükü[75] verin. Biz de Yenikaleyi yıkıp askeri oradan çıkarırız."[76]

Sulh görüşmelerinde anlaşılan Avusturya tarafı daha önce devam eden barışı bozarak, elde ettiği kalelerin kendilerine bırakılması hususunda ısrarlı davranmaktadır. Osmanlı Devleti'nin böyle bir emrivâkiye razı olması durumunda ileride bu türden olaylara yenilerinin ekleneceği ve Avusturya'nın harekâtına devam edeceğini belirten serhat beyleri arizalarının haklı çıkacağını göstermektedir.

[75] Antlaşma, sulhnâme vb.nde iki tarafça alınıp verilen mühürlü kâğıt.
[76] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 105-106.

Daha sonra sadrazam Ahmet Paşa, Avusturya imparatorunun isteklerini telhis[77] ile padişaha sunmayı uygun gördü. Bunun üzerine gelen fermanda:

"Keferenin bizden kale talep ettiğini yazmışsınız. Eğer devletime layık ise veresiniz. Soylu atalarım kefereden kale alagelmiş iken şimdi biz kefereye nasıl kale veririz. Bu cümlelerden sonra sadrazam tekrar telhis ile; azametli ve şevketli efendim neye layık değildir. Hemen Allah'ın yardımı ile düşman üzerine büyük bir sefer düzenleyelim ki kıyamete kadar dillere destan ola!" diye yazdılar.[78]

Bu yazışmalardan sonra Osmanlı Devleti'nin tavrının net olduğu görülüp, artık ya şartlarının yerine getirilmesi ya da savaş ile bunun sağlanması söz konusuydu.

Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, bir mektup yazıp, II. elçi Beris ile Avusturya başvekili Duc de Sagan'a gönderdi. Mektubun sureti şöyledir:

"Hâlâ Nemçe çasarının başvekili dostumuz. Daha evvel Âsitanede iken kapı kethüdânıza tam yetki vermek suretiyle sulh murâd eylemişsiniz. Şimdi hala filan elçi ile mektup gönderip sulh yapması için görevlendirmişsiniz. Biz her ne kadar barış için yakınlaşsak da bunlar razı olmuyor. Aslında sizin amacınız bizi yolumuzdan alıkoymaktır. Sizin hileniz hayli zamandan beridir. Eğer Kanije karşısında inşa ettirdiğiniz kaleyi yıkarsanız ve Erdel'de bulunan Avusturya birliklerini geri çekerseniz barışa yaklaşmış olursunuz. Madem ki bu koşullar mevcuttur. O halde sulh yer ile gök arası kadar uzak demektir. İşte yer götürmez ordumuz ile Belgrat şehrine geldik ve sayıları gökteki yıldızlar kadar olan Tatar birlikleri de gelmektedir. Yüce Allah ezelde neyi takdir etmişse o mutlaka gerçekleşecektir. Vesselam."[79]

Osmanlı ordusu 28 Haziran'da Ösek menziline geldiğinde Avusturya başvekilinin cevap mektubu ulaştı. Mektubun içeriğinde her ne kadar suçlamaları kabul etmediklerini barış yanlısı olduklarını iddia etseler de hakikatte barışa yakın sözleri olmadığından dolayı Sadrazam, mektubu getiren elçi Beris'i, Budin'e gönderdi. Kendisi de ardından Budin'e doğru yola çıktı. Şehre yaklaştığında ordusunun muhteşem alayını izletmek için yanında bulunan elçi Baron Goes'u yüksek bir tepeye çıkarttı. Budin'e kadar katılan kuvvetlerle yüz bine yaklaşan Osmanlı ordusunun bir düzen ve disiplin içerisindeki

[77] Sadrazam veya daha alt makamlardan padişaha iznini yahut emrini almak için yazılan ve ayrıntıların özetini içeren yazı.
[78] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 106.
[79] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/275-276.

geçişlerini seyreden elçinin gözlerinin yaşardığı kaynaklarda ifade olunmaktadır. Sadrazamın böylece elçiyi biraz daha barışa yaklaştıracağını düşünmesi görülmektedir.[80]

Budin'de Zilhiccenin 17'sinde toplanan divanda seferin Uyvar üzerine yapılmasına karar verildi. Fâzıl Ahmet Paşa orduyu harekete geçirmeden önce son bir kez daha sulh konusunun müzakere edilmesini istedi. Bu amaçla Zilhicce'nin 22'sinde Bosna beylerbeyi vezir Köse Ali Paşa, Şam beylerbeyi vezir Kıbleli Mustafa Paşa, yeniçeri, sipah ve silahtar ağaları, ocak ihtiyarları ve reis efendiyi otağında topladı. Daha önce sulh hakkında elçilerle Âsitane'de, Belgrad'da ve Ösek'de görüşmeler yapılmasına rağmen isteklerine razı olmadıklarını belirtti. Şu anda büyük Osmanlı ordusu ile vilayetlerinde bulunduklarını görüp belki korkuya düşerek barışa yakın sözleri olur düşüncesiyle Bosna beylerbeyi Köse Ali Paşa'yı elçiler ile görüşmesi için görevlendirdi. Sadrazam Ahmet Paşa istirahate çekildi. Elçi ve kapı kethüdâsı ile müzakere eden Ali Paşa'yı perde arkasından işitiyordu.

Elçilerin sunulan şartları kabule yanaşmamaları ve on beş gün mühlet istemeleri, Osmanlı ordusunu oyalamaya çalıştıklarının bir göstergesiydi. Kuşluk vaktinden öğlene kadar süren konuşmadan bir sonuç ortaya çıkmayınca Fâzıl Ahmet Paşa içeri girdi ve elçiler ile hoşbeşten sonra aralarında şu konuşmalar geçti:

Ahmet Paşa: "Öncelikle sen niçin geldin?"

Elçiler: "Sulh etmeye geldik. Çasarın isteği sulhtur. Bizde sulh yapmak istiyoruz."

Ahmet Paşa: "Bizim tüm isteyeceklerimizi boynuna alabilir misin?"

Elçi: "Alırım."

Ahmet Paşa: "Şimdi sulhun birkaç veçhesi vardır. Birincisi Âl-i Osman'ın tüm tebaası hanelerinde huzur ve sükûn içindeyken devlet ricali iki tarafın halkının emniyeti için sulh akdeder. İkincisi, devletin ileri gelenleri sefer üzerindeyken yapılır. Bir başka sulh şekli de şudur ki: Âl-i Osman'ın hudut tanımaz ordusuyla dârü'l-harb topraklarına girildiğinde olur.

İşte biz bugün hudut tanımaz Osmanlı ordusu ve yıldızlar kadar kalabalık Tatar kuvvetleriyle memleketinize geldik. Siz, daha biz Âsitane'de iken barış talep etmiştiniz. Ancak uygun bir tavır sergileyip makul olanı kabul etmediniz ve bu büyük orduyu buralara kadar getirdiniz. Artık bu zamanın sulhu diğer zamanların sulhu ile mukayese edilemez. Zira, sizin düzenbazlık ve aldatmacalarınızın uzun zamandan beri haddi ve

[80] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 110.

hesabı yoktur. Kanije karşısında inşa ettirdikleri yeni kaleyi yıkmalarını, Avusturya askerlerini Erdel bölgesinden geri çekmelerini, tutsak edilen Müslümanları salıvermelerini tekrar dile getirdi. Daha önce, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yılda otuz bin altın vergi vermek koşuluyla sulh yapmıştınız. Bir defasında da Devlet-i Aliyye'ye yıllık iki yüz bin kuruş nakit ödemek şartıyla Koca Murat Paşa ile bir anlaşma yapmıştınız. Şimdi bu iki sulhun hangisini kabul ediyorsunuz?" diye sordu.

Elçiler: "Kanûnî Sultan Süleyman döneminde akdedilen barışa vâkıf değiliz. Ancak Koca Murat Paşa ile yapılan anlaşmada, her yıl iki yüz bin kara kuruş değerinde florin ödenmesi karara bağlanmıştı. Lakin bugün itibarıyla, Çasar Efendimiz ne bu meblağı ödemeye rıza göstermektedir ne de böyle bir namı kabul edenlerdendir. Kalenin yıkılması ve Erdel'den Nemçe askerinin çekilmesi konusunu kabul ettirebiliriz. Fakat otuz bin altın vergi verme maddesini imparatorumuz da biz de kabul edemeyiz, Çasar Efendimiz Âl-i Osman padişahına haraç verme konumunda değildir. Madem ki can tendedir, birimiz kalıncaya kadar savaşırız", diyerek kestirip attılar.

Ahmet Paşa: "Ne güzel. Siz Budin kalesine varıp, zevk ve safa içinde olup, hatırınızı hoş tutasınız. Zira siz elçisiniz ve elçiye dokunulmazlık vardır. Biz de efendinizin ülkesine varalım. Görelim Mevlâ ne murâd eder." Bu konuşmalar üzerine elçiyi Budin Kalesi'ne gönderdiler.[81]

Fâzıl Ahmet Paşa'nın vergi konusunu ortaya atmasındaki esas amacının; başarılı olunan bir sefer ile kendisini IV. Mehmet'e ve annesi Valide Turhan Sultan'a iyice kanıtlamak, sadrazamlığının ilk yıllarını güzelleştirmek ve yerini sağlamlaştırmak olduğu ileri sürülebilir. Çünkü elçiler, diğer teklifleri on on beş gün zaman isteyerek kabul etmişti.

Hammer sulh görüşmelerini anlatırken, özellikle Ali Paşa'nın ve Sadrazam Ahmet Paşa'nın samimiyetsiz olduklarından bahseder. Buna gösterdiği delil ise Ösek'e gelindiğinde başlangıçta öne sürülen şarta daha sonradan senelik otuz bin altın vergi şartının ilave edilmiş olmasıdır. Oysa yine kendisinin ifadesiyle Temmuz 1662'de başlayan görüşmeler bir türlü sonuçlanamadığından Osmanlı ordusu sefer karar almıştı. 19 Mart 1663'te başlayan sefer harekâtı Ösek'e varıncaya kadar (28 Haziran 1663/22 Zilkade 1073) üç aydan fazla bir zaman geçmişti. Bu zamana kadar sulh konusunda bir

[81] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 110; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/278; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/404; Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6/98.

şey yapmayan elçilerin bu kez de yeni maddeye takılmış olmaları dikkat çekicidir. Ayrıca Osmanlı ordusunu hem Ösek'te hem de Budin'de beklemeye yöneltmeleri, gerçekten bir oyalama taktiği olduğunun apaçık göstergesidir. Amaçlarının sefer mevsimini mümkün olduğunca ötelemeye çalışmak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Fâzıl Ahmet Paşa bu zaman geçirme taktiklerine aldanmamış ve bir an önce hedefine ulaşma yolunda kararlılıkla ilerlemiştir. Aslında barışa taraftar olan Avusturya'nın bu kararlılık karşısında daha fazla gayret göstermesi beklenirdi. Oysa Sadrazam'ın defalarca kez görüşme yapmasına rağmen tezlerinde gevşeme göstermemeleri, Avusturya'nın Erdel meselesini kolay kolay sindiremediğinin de ayrı bir göstergesiydi.

Böylece Avusturya tarafı, inatlarından vazgeçmedikleri ve iddialarında kararlı oldukları için Âsitanede, Belgrad'da, Ösek'de ve nihayet Budin'de yapılan barış görüşmelerinden bir sonuca varılamamış ve her şey gerçekleşecek harbin sonucuna veya zamana bırakılmıştır.

2.2.3. Osmanlı Ordusunun Cepheye Hareketi

Venedik üzerine düşünülen seferin yönü Avusturya üzerine çevrilince IV. Mehmet, Avusturya serdarlığına sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'yı getirdi. 11 Nisan Perşembe günü yanına çağırdığı sadrazamına sancak-ı şerifi kendisi teslim etti. Ayrıca iki adet murassa sorguç, bir adet mücevher kılıç, kürklü ve sade samur kaplı iki hil'at ihsan buyurdu. Fâzıl Ahmet Paşa, Edirne'de gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, 13 Nisan 1663 Cumartesi günü Belgrat'a doğru yola çıktı. Bu sırada İstanbul'da IV. Mehmet'in huzurunda Rikâb-ı Hümâyun kaymakamlığına Köprülü Mehmet Paşa'nın emektarlarından olup Ahmet Paşa'nın kaptan-ı derya makamına getirdiği Merzifonlu Kara Mustafa Paşa görevlendirildi. Kapudân-ı deryâlığa ise Memi Paşazade Mehmet Paşa getirildi. 19 Nisan Cuma günü Filibe'ye varıldı ve burada dört gün geçirildi. 1 Mayıs Çarşamba günü Sofya'ya varıldı. Cephane ikmali, erzak temini ve ordunun toplanması maksadıyla burada on altı gün kalındı.[82]

Ramazan Bayram namazı kılındı. Bu günlerde Şam valisi Kıbleli Mustafa Paşa, beş yüz askeri ile birlikte orduya katıldı. Daha sonra bir müddet rahatsızlık geçiren Halep valisi Gürcü Mehmet Paşa, önce askerleri ile oğlunu gönderdi daha sonra da kendisi iyileşip Sofya'ya gelerek orduya dâhil oldu. Mehmet Paşa'nın orduya katılması, Nemçe

[82] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/271-273.

ahvaline vakıf olması sebebiyle Fâzıl Ahmet Paşa'yı mutlu etti. 19 Mayıs Cumartesi Sofya'dan hareket edilip Halkalı mevkiine gelindi. Bu sırada Hazinedar Ali Ağa, padişahtan bir hattı şerif ile bir kılıç, bir kaftan, samur kürk ve cevâhir hançer getirdi. Bu nedenle Halkalı'da bir gün mola verilip divan kuruldu ve padişahın Hatt-ı şerif'i okundu.[83]

21 Mayıs günü Halkalı'dan hareket edilip birkaç menzil daha geçildikten sonra sonunda 7 Haziran 1663 Perşembe günü Belgrat'a ulaşıldı. Belgrat'da gösterişli büyük bir alay tertiplenip Avusturya elçilerine izletildi. On iki gün kalınan Belgrat'da elçiler ile barış görüşmeleri[84] yapılıp mühimmatın nakliyesi ile meşgul olundu. İstanbul'dan getirilen ve Belgrat'da hazır bulunan toplar, humbara havanları, mühimmat, erzak vs. levazımat Belgrad iskelesinde iki yüz gemiye yüklendi. Bu savaş araç gereçleri Anadolu beylerbeyi vezir Çerkes Yusuf Paşa ve bir grup yeniçeri muhafazasında Tuna yolu ile Budin'e nakliye edildi.[85]

Osmanlı ordusu 18 Haziran Pazartesi günü tekrar harekete geçti. Sava nehri üzerine kurulan büyük köprüden geçtikten sonra Zemun sahrasında iki gün dinlenildi. Bu sırada Bosna beylerbeyi olup halen Tımışvar muhafazasında olan Engirüs serdarı vezir Köse Ali Paşa[86] piyade ve süvari üç bin kadar Bosna askeri ile orduya katıldı. 21 Haziran Perşembe günü Zemun'dan hareket eden orduya Serdar Ali Paşa öncü tayin edilmiş olduğu halde 28 Haziran'da Ösek'e ulaşıldı. Bir hafta kadar istirahat verilen bu mevkide orduya zahire dağıtıldı. Ösek'te iken Niğbolu sancağına mutasarrıf Kadızade İbrahim Paşa iki bin kadar adamı ile orduya katıldı. Vezîr-i âzam kendisine hil'at giydirerek karşıladı. Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa'nın[87] Sepirem Kalesi'ni vurup birçok esir edindiği ve kasabayı yaktığı

[83] Sen ki, vezîr-i a'zamım ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşasın. Sana bir murassa kılıç ve bir mücevher hançer ve bir semmûr kürk ve bir hil'at göndermişimdir. İstikbâl edip, kılıç kuşanıp ve hançer takınıp ve kürk giyip, devâm-ı devletime lâyık du'â edesin ve ümmet-i Muhammed'e faydalı iş görüp, âkılâne hareket edesin. Bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 103; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/273.

[84] Sulh görüşmelerine ileride ayrıntıları ile değinilecektir.

[85] Behçetî Seyyid, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, 139.

[86] Varat kalesi fatihidir Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 108.

[87] Merhûm Köprülü Mehmet çok sevdiği bu devlet adamını ölmeden önce oğluna vasiyet edip; oğlum Ahmet, işte ben âhirete gidiyorum Allah Teâlâ îmandan ayırmaya. Sana üç vasiyetim vardır: Biri Anadolu'da olan vakıflarımı unutma. Biri Rumeli'nde tamamlanmamış olan han, cami ve diğer hayratımı yarım bırakma. Ve biri dahî Vârât'da olan Hüseyin Paşa'yı gözden uzak tutma. Zîra ol adam bize çok hizmet etmiştir ve pâdişâhımıza dahî lâzımlı adamdır. Biz ona bulunamadık sana emânet ettim. Ahmet Paşa sadrazam olur olmaz Hüseyin Paşa'yı Budin valisi yapmıştır. Bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 112.

haberi geldiğinde kutlamalar yapıldı.[88] Yine bu menzilde, Avusturya başvekili Dük de Sagan'ın mektubu[89] ulaştı. Ancak gerek mektubun içeriği ve gerekse sefirler ile görüşmekten bir sonuç elde edilemediğinden, Osmanlı ordusu harekâtına devam etti.

6 Temmuz Cuma günü Ösek'den ayrılan Osmanlı ordusu, Fudvar'a ulaştığı sırada Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa'dan düşmanın durumu hakkında bilgi verdiği bir mektup geldi:

"Benim devletli saadetli efendim. Budin varoşunda bir zımmiyi çoban elbisesi giydirip vardığı yerlerde satması için bir sürü hayvan ile Yanık, Komaron ve Beç tarafına göndermiştim. Zikredilen şahıs gidip döndüğünde Beç'de bir toplantı esnasında[90] olanları anlatıp sonuç olarak şunları açıkladı:

-İsveç kralı ve Leh kralı yardım etmezler ve Erdel elhamdülillah şimdi bizim elimizdedir ve asla bir yerden çıkması olmadığından inşallah kafirlerden intikam almak açısından nusret ve fırsat bizimdir."

Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa'nın bu mektubuna çok mutlu olan Fâzıl Ahmet Paşa, ona bolca dua etti.[91]

Fudvar ve Cankurtaran mevkîlerinde birer gün kalan Osmanlı askerleri Erçin mevkîsini geçtikten sonra 17 Temmuz Salı Budin'e vardı. İhtişamlı alaylarla şehre girilirken bu alaylar bir kez daha elçilere izlettirildi. Budin'e ulaşan Osmanlı ordusu artık yüz bin sayısıyla ifade olunmaktadır. Fakat Hüsam Mehmet Paşa, Silistre valisi Can Alparslan Paşa ve akıncı beyi Ahmet Bey henüz geride olduğundan orduya katılmalar devam ediyordu.

Budin'de ilk önce bu paşalara seri hareket edip orduya katılmaları emredildi. İlk olarak Budin valisi vezir Sarı Hüseyin Paşa kapusu halkı ve cümle serhad askerleri ile alay gösterdi. Daha sonra sırasıyla Can Arslan Paşa, Hüsam Mehmet Paşa ve Ahmet Bey

---

[88] Hüseyin Paşa, her konakta yakaladığı casusları orduya gönderir ve bunlardan düşmanın hazırlıkları hakkında bilgi almaya çalışırdı. Her dil getirene Sadrazam ellişer yüzer altın verirdi. Bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 111.

[89] Sulh görüşmeleri ve mektubun içeriğine ileride değinilecektir.

[90] Beç kralının başvekili, emirleri çağırtıp: '"İşte sayısız Osmanlı askeri geliyor. Buna çözümünüz nedir?"' Onlar dahi; '"Buna çözüm İsveç kralından yardım istemektir,"' demişler. Başvekil; '"Öyleyse bir an önce mektup yazıp yardım ricasında bulunun."' Rica mektuplarına İsveç kralı da '"Eğer benim askerime gerekli doyumluğu verirseniz göndereyim ve bize bir temessük verin ki, asla benim askerime kimse engel olmaya."' cevabını vermiştir. Beç kralı mektubu emirleri ile müşavere edip; '"İsveç kralı sizden bir güvence istemiş, bu konuda ne dersiniz. Bunun esas amacı tahtgâhımıza el uzatmaktır. Biz onun yardımından vazgeçtik."' Daha sonra Beç kralı endişelenerek Beç tarafında olan yaklaşık dört bin evi yıktırdı. Bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/278-279.

[91] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 111.

gelerek alay gösterip 25 Temmuz'da orduya katıldılar. Fâzıl Ahmet Paşa, her birine samur kürk giydirip lütufta bulundu.

2.2.4. Seferin Yönünün Tayini

Fâzıl Ahmet Paşa Edirne'den yola çıktığı andan itibaren yalnızca devlet ricaliyle istişarelerde bulunmakla kalmaz, aynı zamanda düşman hakkında doğru bilgi edinmek ve herhangi bir hatalı adım atmamak için de son derece temkinli hareket ederdi. Bunun için geçtiği mevkilerde serhatlere hâkim olan kimseleri yanından ayırmazdı. Ayrıca gidilen bölgeleri iyi bilen bazı esirleri de yanına alıp onlara kafirlerin kaleleri ve konak yerleri hakkında sualler yöneltir, kendilerine lütuf ve ikramda bulunurdu. Bu suretle sadrazam, adeta düşman topraklarına kendisi gidip gezmiş ve gözlemlemişçesine ayrıntılı malumata sahip olurdu.[92]

Öncelikle Fâzıl Ahmet Paşa'nın istihbarat ağı sayesinde sefer yönünün tespitinde önemli bir rol oynadığına dikkat edilmelidir. Sadrazamlık makamına getirilişinin henüz ikinci senesinde, yaklaşık yirmi yıldan fazla süregelen ve Osmanlı lehine kesin bir zaferle sonuçlanamayan Venedik savaşlarını nihayete erdirmekle vazifelendirilmişti. Ancak sefer hazırlıkları sürerken, Sadrazam'ın Macaristan sınır hattını denetlemek üzere görevlendirdiği casuslardan elde edilen istihbarat ve Temeşvar Beylerbeyi Köse Ali Paşa'nın gönderdiği mektup doğrultusunda, Venedik'e düzenlenmesi planlanan sefer ertelenmiş ve Avusturya üzerine gidilmesine karar verilmişti. Fâzıl Ahmet Paşa evvela meseleyi diplomatik yöntemlerle çözmeye gayret etmiş ve bu doğrultuda Avusturya elçileriyle farklı zamanlarda görüşmeler gerçekleştirmişti. Ancak yapılan görüşmelerden beklenen netice alınamadı. Osmanlı ordusu Budin'de toplandıktan sonra, düşman topraklarına hangi yönden ilerlenmesinin münasip olacağı gündeme taşındı. Bu meseleyi istişare etmek üzere sadrazam 17 Zilhicce 1073/23 Temmuz 1663 Pazartesi günü vezirler, beylerbeyiler, emirler, yeniçeriler, sipahiler, bölük ağaları, cebeci ve topçu başları, ocak ihtiyarları ile deneyimli serhat beylerini otağa çağırdı ve onlara şöyle hitap etti:

"Ey benim babalarım, kardeşlerim, paşalar, beyler, ağalar! Artık düşman diyarına vardık sayılır. Aramızda dört beş menzillik bir uzaklık bulunmaktadır. Allah'ın (c.c.) yardımıyla Budin'den sonra hangi yöne ilerleyelim? Yanık istikametine mi, Komaron

[92] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/281.

tarafına mı, yoksa Uyvar'a mı yönelsek? Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ve ihsanına uygun olan hangisiyse, o tarafa doğru hareket edelim."

Tüm vezirler ve ocak ihtiyarları: "Emr-i ferman saadetlü sultanımızındır", dediler.

Sadrazam ise; "Sizin işittiğiniz bir şey vardır; söyleyin ki hangisi kolaydır?"

Daha sonra onlar yine yanıt verip; "Bizler padişahın sadık hizmetkârlarıyız. Hangi görev emredilirse onu yerine getiririz. Seferin yönü ve alınacak tedbirler Serdar-ı Ekrem Hazretleri'nin takdirindedir", dediler.

Sadrazam, mecliste bulunanların kendisine tam bir itimat ve sadakatle söyledikleri sözleri işitince düşüncelerini şu şekilde beyan etti:

"Eğer Yanık kalesi yönüne hareket edersek, yolları sarp ve engebeli olup, çevresinde ordugâh kurmaya elverişli bir saha bulunmamaktadır. Askerimizin iaşesini temin edecek varoşlar ve köyler de mevcut değildir. Ancak kara üzerinde sağlam bir hisardır. Sur duvarları dolgudur, hendeği geniştir ve içinden su akmaktadır. Kalede toplar ve tüfekler dışında fazla bir şey yoktur. Yüce Allah'ın yardımıyla fethedilmesi mümkündür. Lakin sadece kaleyi ele geçirmiş oluruz, bir vilayet elde etmiş olmayız.

Şayet Komaron üzerine yönelirsek, orası da bir nehir adası üzerinde yer alan sağlam bir kaledir. Oraya ulaşmak için köprü inşa edip geçmek icap eder; bu kadar İslâm askerini o adada sıkıştırmak mümkün değildir.

Bu sebeple, Allah Teâlâ'ya güvenip dayanarak Uyvar Kalesi'ne yönelmeye niyet edelim. Çünkü Uyvar, son derece sağlam ve büyük bir hisardır. İmparatorun ikinci derecedeki kumandanı orada bulunmaktadır. Orta Macaristan'ın en önemli kalesidir. Ona tâbi kale ve palangaların sayısı otuzu bulmaktadır. Altın ve gümüş madenlerine sahiptir. Pek çok varoş ve köye sahiptir. İnşallah hem güçlü ve dayanıklı bir kaleyi fethederiz, hem İslâm askerleri bol miktarda ganimet elde eder, hem de birçok palanga bizim idaremize girer. Böylece büyük bir eyalet topraklarımıza katılmış olur."[93]

Sadrazamın görüşü divandakiler tarafından ortak bir karar ile kabul edildi. Fâzıl Ahmet Paşa, bu kanaatiyle düşman topraklarını, yollarını, kalelerini, köy ve varoşlarını en ince ayrıntılarına kadar bildiğini ortaya koymaktadır. Böylece Avusturya seferinin

[93] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/281; Behçetî Seyyid, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, 141; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 116; Abdulkadir Özcan vd. (ed.), *Tarih-i Raşid ve Zeyli Raşid Mehmed Efendi Çelebizade İsmail Asım Efendi (3 Cilt Takım) (K.Kapak)*, çev. Halit Özkan vd. (Klasik Yayınları, 2013), 34.

istikameti netlik kazanmıştı. Askerî harekât, Avusturya'nın Viyana'dan sonra en güçlü istihkâmı olan Uyvar ve civarında cereyan edecekti.

Öte yandan, Uyvar tarafına geçebilmek için Estergon önünde, Tuna Nehri üzerine büyük ve sağlam bir köprü inşa edilmesi gerekiyordu. Bu maksatla Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa, Kaplan Mustafa Paşa ve Niğbolu sancağı mutasarrıfı Kadızâde İbrahim Paşa görevlendirilip, 24 Temmuz 1663 Salı günü Estergon'a doğru yola çıktılar.[94]

2.2.5. Kırım Hanı'nın Durumu ve Ciğerdelen Savaşı

Daha önce zikredildiği gibi Avusturya seferine karar verildiği zaman padişah IV. Mehmet tarafından Mirahur Musli Ağa ile[95] Kırım Hanı Mehmet Giray'a, orduya katılması için bir hatt-ı hümayun[96] ve çeşitli hediyeler ile on bin altın göndermişti.

Serdâr-ı ekrem Fâzıl Ahmet Paşa da Kırım hanına mücevher, hançer ve kemerin yanında bir mektup[97] göndererek acele ile orduya katılmasını bildirmişti. Kırım hanına gönderilen bu ısrarlı nâmelere rağmen Mehmet Giray'dan uzun bir müddet haber çıkmamıştı. Sonunda Osmanlı ordusu Ösek menziline vardığı sırada bizzat gelmesi beklenen Han'ın mektubu ordugâha ulaştı. Mehmet Giray, uzunca yazdığı mektubunda öncelikle vilayeti hakkında bilgi verip, Nogay taifesi ve Kalmuklar ile aralarında olan savaştan ötürü kendisinin memleketi terk etmemesi gerektiğini ifade etti. Kendisi gelemediği için özür diledikten sonra, oğlu Ahmet Giray'ın yüz bin askeri ve ayrıca on beş bin Kazak askeri ile gönderildiğini açıklamıştır. Budin'de birleşen bu muhteşem orduyu arkasına alan Fâzıl Ahmet Paşa, Uyvar üzerine harekete geçmeden önce Avusturya elçileriyle son bir kez daha anlaşmak için uygun zemin aradıysa da bir sonuca ulaşamadı. Böylelikle Budin'de on üç gün ikamet eden Osmanlı ordusu, 30 Temmuz

---

[94] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/405.

[95] Raşid Tarihi'nde namenin Çavuşbaşı Ahmet Ağa ile gönderildiği yazılıdır.Ayrıntılı bilgi için bkz: Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I. Cilt/33.

[96] "Siz ki, Kırım hanı Mehmed Giray'sız... Hâlâ Nemçe çasarı bizim ile mün'akid olan sulhü hayli zamandan beri bozup ve sulha aykırı nice türlü işler yapıp, bizden dahi kale ve memleket istemekle, üzerine sefer-i hümâyûnum mukarrer olmuştur. Vezîr-i a'zamım Ahmet Paşa'yı asâkir-i İslâm'ın üzerine serdar eyleyüp gönderdim. Siz ki, han-ı alîşânsınız. Düşman kıran Tatar askeri ile zafer kokan sefere davet buyurulup, bir gün evvel ordu-yı hümâyûnuma gelüp mülâkī olasız. Du'âm sizinle biledir..." Ayrıntılı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/271; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 107.

[97] "Benim karındaşım, bu Nemçe keferesinin Âl-i Osman'a iki üç yıldan beri yaptığı kötülükleri biliyorsunuz. Bu öyle bir taife ki, ne sulha razı ne sözden ilzâm olur. Benim devletli ve saadetli karındaşım, göreyim seni iki ķardeş gibi Âl-i Osman'a ħizmet edelim ve ümmet-i Muhammed'e faydalı bir iş görelim. Benim karındaşım, gün bugündür, erken hareket edelim..." Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 108.

Pazartesi günü tayin edilen hedefe doğru yola çıktı. Öncelikle Vişegrad mevkiine, ardından 1 Ağustos'ta Estergon sahrasına varıldı.

Daha evvel yapılması emredilen köprünün daha yarısı bile yapılmamıştı. Fâzıl Ahmet Paşa öncelikle köprünün diğer tarafını koruma ve herhangi bir saldırıya mahal vermemek için Kaplan Mustafa Paşa ve Kadızâde İbrahim Paşa'nın maiyet kuvvetlerini karşıya geçirtti. Kendisi de çadırını köprü başına kurdurup bir an önce tamamlanması için yakından ilgilenmeye başladı. Çalışanlara pek çok ihsanlarda bulunan Ahmet Paşa, böylece kısa süre içinde 5 Ağustos günü köprünün inşasını tamamlattı. Serdar Ali Paşa, Halep valisi Gürcü Mehmet Paşa ile Anadolu beylerbeyi vezir Çerkez Yusuf Paşa 7- 8 bin kişilik birlikleri ile karşı yakaya geçtiler. Öteki birlikler daha karşıya geçemeden Osmanlılar ile Avusturya- Macar kuvvetleri arasında ilk sıcak çatışma gerçekleşti.

Osmanlı ordusu köprüyü yapıp karşı tarafa asker geçirmekle meşgulken, aslen Macarlı olan iki köle, Osmanlı ordusundan kaçarak, Uyvar kalesinin komutanı ve Avusturya imparatorunun ikinci veziri olan Forgaç'ın yanına gittiler ve ona Osmanlı ordusunun durumu hakkında önemli bilgiler verdiler.[98] Köprünün henüz tamamlanmadığını ancak bitmek üzere olduğunu, Ciğerdelen yakasında üç bin askerin muhafızlıkla görevlendirildiklerini, hemen hazırlanıp köprü tamamlanmadan ve askerlerin tamamı diğer yakaya geçmeden önce bunlara bir baskın yaparak büyük üstünlük elde edebileceklerini bildirdiler. Uyvar kalesi muhafızı olan Forgaç, bu habere sevindi ve hemen on bin kadar süvari hazırlattı. Ciğerdelen'deki Osmanlı askerini kırmak, köprüyü ele geçirip, askerlerin geçeceği yolları kapatmak niyetindeydi. Ancak gece saatlerinde köprü tamamlanmış, Serdar Ali Paşa ile diğer paşalar on bini aşkın askerle birlikte karşı kıyıya geçmişti. Düşman birlikleri ise sabaha karşı bölgeye ulaşmıştı. Şafak vaktinde harekete geçildi ve akşama kadar süren şiddetli savaş sonrasında Macar ve Avusturya süvari birlikleri, savaş alanını terk ederek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu esnada Fâzıl Ahmet Paşa, Ciğerdelen istikametinden gelen top ve tüfek seslerini işitip düşmanın ani saldırısını haber aldığında, karşı yakaya geçmiş olan asker sayısını yeterli

[98] "Bre kaptanım, İsa size yardımcıdır, bre ne durursuz. İşte bu Uyvar Kalesi'ni almak için 10.000 asker gemilerle beri geçip köprü yapmaya başladılar. Ama Tuna suyu taşmış, köprü ve yaptıkları gemiler kırılmış, Türk şaşmış, açlıktan nice bin Türk kaçmış. Biz de kaçıp kralıma habere geldik. Hemen Türk'e bir çare edin. Köprü bitmeden beri tarafa da Türk geçmeden berideki 10.000 kadar Türkleri kırın, köprübaşma taburlar kurun, köprü gemilerin yaptırmamak için Türklere ve gemilere topları vurun" diye nice öğüt verici sözler söylediler. Forgaç, durumu Nemçe İmparatoruna mektup ile bildirir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/383.

bulduğundan ilave kuvvet göndermedi. Böylelikle hem köprüde bir kargaşaya yol açmamak hem de arkadan gelebilecek bir saldırıya karşı tedbirli olmak istemişti. Serdar Ali Paşa, meydanda iki bin kadar piyade düşman kaldığını firarilerin peşinden gitmeleri gerektiğini ifade edince diğer paşalar ile ortak karara varıp, firarileri altı saatlik uzaklıktaki bir nehir kıyısına ulaşıncaya dek peşlerinden gittiler. Bilhassa nehir kıyısında gerçekleşen ikinci çarpışmada da Nemçe askerlerinin büyük bir kısmı kılıçla bertaraf edildi. Merhamet talebinde bulunanlar ise esir muamelesi görerek sağ olarak alındılar. Fakat Uyvar beyi Forgaç, nehir kenarına ulaşınca hinto[99] olarak adlandırılan arabasından atlayıp bir ata binmiş ve beraberindeki az sayıdaki askerle birlikte sazlıklar arasında gizlenerek[100] Uyvar tarafına kaçmayı başarmıştı.[101] İkindi vakti esnasında takipçi kuvvetlerden ilk olarak Serdar Ali Paşa, sonra Halep valisi Gürcü Mehmet Paşa'nın kethüdası, ardından Budin valisi Hüseyin Paşa, Kaplan Paşa ve Yusuf Paşalar da edindikleri ganimet ve esirler[102] ile beraber sadrazamın huzuruna geldiler. Sadrazam Ahmet Paşa her birini kürklü hil'atler ile ödüllendirdi ve maiyetindeki askerlere de ihsanlarda bulundu.

Sadrazamın huzuruna binden fazla esir getirilmişti. Savaş meydanında ölenler ile birlikte altı bine yakın kayıplarının olduğu bilinmektedir. Görüldüğü üzere Avusturya-Macar ordusu kesin bir hezimet yaşarken Osmanlı ordusundaki kaybın ne kadar olduğu konusunda kesin bir malumat yoktur. Ancak Avusturya kuvvetlerinin ilk saldırısı sırasında bir miktar kayıptan bahsedilmektedir ki bunun Avusturya kuvvetlerinin kaybı yanında mühim olmadığı anlaşılmaktadır. Uyvar yolu üzerinde meydana gelen ve şiddetle gerçekleşen Ciğerdelen savaşı, Osmanlı ordusu için olumlu bir gerçeği göstermesi

---

[99] Koçuya benzer dört tekerlekli yaylı araba, karoça.

[100] İslâm ordusu kol kol birer tarafa ganimet toplamaya dağılınca Forgaçi adlı kralın tüm hazinesi, bütün cephanesi, ağırlıkları ve topları Lak Dağı dibinde kaldı. Meğer Forgaçi 6.000 kadar seçkin atlı ve yayanlar ile bozguna uğrayınca sarp dağlara girip pusu yerlerine saklanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/401.

[101] Behçetî Seyyid, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, 144-145; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/289-292.

[102] Önce Kadızâde İbrahim Paşa kolundan 1400 kelle ve 510 adet esir, Fargaçi'nin 10 araba hazinesi ve 10 adet nakışlı topları geldi. Kaplan Paşa kolundan 200 kelle ve 40 esir, Yusuf Paşa kolundan 255 kelle ve 10 esir, Gürcü Mehmed Paşa kolundan 300 adet kelle ve 70 dil, Sührâb Mehmet Paşa'dan 150 kelle ve 3 adet kale kaptanları, Kıbleli Paşa tarafından 40 kelle ve 300 esir, Çavuşzâde kolundan 300 kelle ve 11 esir, hepsinden sonra Köse Serdar Ali Paşa Bosna serhat gazileriyle toplam 260 adet kelle, 3000 adet zincire bağlı esir, 7 adet kale kaptanı, 4 kat kafir mehterhanesi, 2 hınto araba, 20 adet yaldızlı top ve altın haçlı bayraklar ile tüm kafir kelleleri kargı ve kantar sırıklar üzerinde süs olup esirlerin ayaklarını ellerini bağlayıp borularını çalarak köprüden büyük bir alay ile geçtiler. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/404.

bakımından önemlidir. Zira ordudaki paşaların kesin sonucu elde edinceye kadar düşmanı bizzat takip etmeleri, onların savaşa ne kadar çok arzulu olduklarını göstermektedir. Ayrıca Osmanlılar, Avusturya birliklerinin bu şekil bir taarruza teşebbüs etmelerini Hakk'ın bir ihsanı olarak değerlendirmişlerdir. Zira zapt edilmesine çok az bir zaman kalmış bir kaleden, yaklaşık 6 bin kişilik sağlam bir kuvvetin birkaç saat içinde etkisiz hale getirilmesi, elbette kalenin zaptında belirleyici bir etken olacaktır. Bu sebeple karargâhta büyük bir coşku hâkim olmuş, akşam ise mum donanmasıyla[103] birlikte ışıklı bir kutlama tertip edilmiştir.

Fâzıl Ahmet Paşa da muzafferiyetten duyduğu büyük memnuniyeti, esir getirenlere kırk elli, baş getirenlere ise yirmi otuz kuruş ihsanda bulunmak suretiyle göstermiştir. Gün içinde baş ve haber getiren mücahitlere hemen hemen yüz yirmi kese akçe bağışta bulunmuştur. Bu denli cömert harcamaları münasip görmeyen kethüdası Boşnak İbrahim Ağa, bu ölçüdeki bir dağıtımla paramız ne kadar çok bulunsa da yine de yeterli gelmez, biraz tasarruf edilmesi gerekmez mi, şeklindeki sitemlerine karşılık Fâzıl Ahmet Paşa şu cevabı vermiştir: "Be hey ahmak! Hazine ne zaman kullanılacaksa, işte böyle bir günde kullanılmalıdır. Gerekirse borçlanır, yine de dağıtırım." diyerek onu susturmuştur.[104] Sonuç olarak, 6 Ağustos 1663 Pazartesi günü sabah başlayıp akşama dek süren muharebe, Ciğerdelen sahrasında vuku bulduğu için tarihe "Ciğerdelen Cengi" olarak geçmiştir.[105] Şairler bu muzafferiyeti, gerçekleştirilecek diğer fetihlerin kapısını açan bir anahtar olarak değerlendirmişler. Bu savaşa bizzat katılan Evliya Çelebi, *Seyahatname* adlı eserinde Ciğerdelen Ovası cengi için böyle büyük bir savaşın bu sınır boylarında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri görülmediğini ve ancak Sultan Süleyman zamanındaki Mohaç Meydan Muharebesi ile Sultan III. Mehmet zamanındaki Eğri Savaşı'nı istisna tutmuştur. Ancak yine de Sultan IV. Mehmet zamanındaki yiğit vezîr-i âzam Fâzıl Ahmet Paşa'nın eliyle yapılan Ciğerdelen Savaşı'nın hepsinden şirin olduğunu belirtmiştir.[106]

---

[103] Osmanlı Devleti'nde uygulanan bir tür gaza şenliğidir. Savaş öncesinde veya savaş sırasında düşman kuvvetlerine karşı psikolojik üstünlük elde etmek için karanlık çöktükten sonra ordunun elindeki mumları, kandilleri, fenerleri, meşaleleri yakması olayıdır.

[104] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/294; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 121.

[105] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/289; Cevâhir'de (vr. 20b) bu vaka Hikayet-i Forgaç başlığı altında verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 119.

[106] Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/407.

2.2.6. Uyvar'ın Muhasarası ve Fetih

Ciğerdelen savaşı ismi verilen bu çarpışmanın zaferle sonuçlanmasından sonra Osmanlı ordusunun Estergon Köprüsü'nden karşı tarafa geçmesine hız verildi. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, Ciğerdelen'den hareket etmeden önce, Kaplan Mustafa Paşa, Serdar Ali Paşa ile Kadızâde İbrahim Paşa'yı Jidve, Zide ve Nitre suyu üzerinde gerekli olan köprüleri yapmalarını tembihleyip, Uyvar kalesine doğru gönderdi. Sadrazam, özellikle Budin askerinin köprü yapma işlerine hakimiyetini bildiğinden, Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa'yı da zikredilen paşalar ile beraber göndermeden önce özellikle tembihlerde bulundu. Kendisi 9 Ağustos Perşembe günü köprüden geçti. Askerin tamamının köprüden geçişi dört günü aldı. Nemçe Taburu mevkiinde dört gün istirahatten sonra 13 Ağustos Pazartesi günü harekete geçildi. Osmanlı kuvvetleri yapılan Szitva (Jidva) köprüsünün üzerinden ilerledikten sonra, Nitra suyu yukarısındaki köprüleri de iki gün içerisinde büyük gayretler sonunda tamamlayarak, 17 Ağustos Cuma günü (13 Muharrem) Nitre üzerindeki nehirden geçip, az bir zaman sonra Uyvar karşısında gözüktü. Bu arada Avusturya cephesinin durumuna bakmak gerekirse, Ciğerdelen bozgunundan ötürü moral ve motivasyon olarak sarsıldıkları görülmektedir. Çünkü Estergon önündeki köprünün inşası esnasında Avusturya'dan gönderilen on dört bin kişilik kuvvet Uyvar'a gelmişti. Kalede mevcut bulunan ve yeni gelen askerlerden müteşekkil on bin kişilik bir kuvvetin Forgaç kumandasında baskın amacıyla çıktığı seferden bozgun ile dönmesi, kaledeki müdafaa gücünün zayıflamasına neden olmuştu. Dolayısıyla Avusturya'nın sınır kalelerini tekrar güçlendirmek için harekete geçmesi ile beraber müdafileri teşvik etmek ve cesaretlerini artırmak yönünde çabaladıkları görülmektedir. Özellikle Osmanlıların Uyvar'a yaklaştıkları esnada ele geçirilen casusların üzerinden çıkan mektuplardan, Ciğerdelen bozgununun Avusturyalılar üzerinde bıraktığı etki ve aldıkları tedbirler hakkında bilgi edinilmektedir. Avusturya devlet adamlarının kendi aralarında birbirlerine gönderdiği mektuplarda, Forgaç neden olduğu bozgun dolayısıyla ağır bir şekilde eleştirilmektedir. Ancak Forgaç'a gönderilen mektuplarda moral verilerek o ana kadar olanları bir tarafa bırakıp, bundan sonra çaba göstermesi istenmektedir. Diğer taraftan Ciğerdelen bozgununun kale içinde de karışıklığa ve devlet ricali arasında uyuşmazlığa sebep olduğu görülmektedir.[107]

[107] Kont Baran'ın Uyvarda'ki Pio alayı kumandanına gönderdiği mektup no:11 vr.18a. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 125.

Mektupların içeriğinden elde edilen ikinci önemli konu, Uyvar ve Novigrad'daki yüksek rütbeli komutanlara verilen emirler ve kendilerine yapılmakta olan askerî yardımlardır. Daha önce Budin valisi Hüseyin Paşa'nın casusu aracılığıyla elde edilen bilgiden Avusturya imparatorunun İsveç ile görüşmelerinden bir sonuç elde edemediği biliniyordu. Ancak Osmanlı ordusunun Uyvar önüne geldiğinde elde edilen mektuplardan anlaşılan bilgilere göre, Avusturya'nın müttefik bulma ve bölgeye kuvvet gönderme konularında büyük bir faaliyet içinde bulunduğu görülmektedir.[108] Viyana'dan Uyvar içindeki Avusturyalı Locatelli kapudanına gönderilen mektupta, içinde bulundukları durumdan haberdar olduklarını ve Ciğerdelen'de telef olan sekiz bin askerin yerine bir o kadar asker ve akçe gönderdikleri belirtilmektedir. Yine Avusturyalı kumandan Montecuccoli'nin Novigrad kalesine gönderdiği mektupta, dört bin Nemçe askeri gönderildiği daha da üç bölük gönderileceği belirtilmektedir.[109]

Avusturya'nın Uyvar ve çevresindeki kalelere asker, mühimmat ve para göndermesi yanında, Rusya, Lehistan, Fransa, İspanya gibi devletlerle de irtibata geçip yardım istediği mektupların içeriğinden anlaşılıyordu.[110] Diğer yandan Kapudan Pio'ya gönderilen mektupta Osmanlı ordusunun henüz Budin'de olduklarını ve ağır hareket ettiklerini zannetmeleri Osmanlılar için bir avantaj oluşturduğu görülüyor. Böylece onlar yardımcı kuvvetler gelmeden Uyvar'ı rahatlıkla abluka altına almışlar ve yardımcı kuvvetlerin kaleye girmelerine engel olmuşlardır.

13 Muharrem 1074/17 Ağustos 1663 Cuma günü, Uyvar'ın Beç kapısı yakınlarındaki çadırına yerleşen Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, öncelikle İslam geleneği gereği olarak kale komutanı Forgaç'a kalenin teslim edilmesini içeren bir mektup iletti. Mektubun sureti şu şekildedir:

"Sen ki Orta Macaristan'ın ileri gelenlerinden, Forgaç Uyvar Kalesi'nin kapudanısınız. Bilirsiniz ki şu anda büyük, sevgi ve saygı gören, adaletli efendim, yeryüzünün halifesi, bütün padişahların en büyüğü olan İslam hükümdarının başveziri ve ordusunun komutanı, Allah Teâlâ'nın emirlerinin ve peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın (a.s.) mucizeleri ve bol bereketiyle zaferle müjdelenmiş bir liderdir. Onun fermanı doğrultusunda, İslam ordusunun kudretiyle, kutlu ve sevgili efendimin

[108] Nemçe defterdarı Marko'nun Uyvar ileri gelenlerine gönderdiği mektup no:6 vr.17b Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 124.
[109] Mektup no:7-8. Bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 124.
[110] Nitekim daha sonra Sengotar savaşında Fransız, Macar, Hırvat ve İspanyol askerleri de yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/412.

emirleriyle Uyvar Kalesi'ni fethetme niyeti ile geldik. Eğer kaleyi teslim ederseniz, içinde bulunanların tümüne emân-ı Allah ve emânü'r-Resul verilip, can ve mallarına dokunulmayıp, diledikleri mahallede yaşamalarına devam edebilecekler. Ancak cenk ile fetih gerçekleşecek olursa; büyük küçük, zengin fakir her kim olursa olsun aman verilmeyip, Allah'ın inayetiyle inşâallah cümlesi kılıçtan geçirilecek. Şerîat-ı Şerîfe'mizin hükmü böyledir ki, buna göre yazılmıştır. Eğer İslam Padişahı Hazretlerinin bu kaleden ne amaçla, Macar halkına ne kadar büyük bir lütuf ve ihsanla geldiğini bilselerdi, evlatlarını kurban ederlerdi. Selam, doğru yola uyanlara olsun."[111]

Forgaç bu mektubu okuduktan sonra, kalenin kendilerinin olmadığını, bu gece istişare ettikten sonra sabahleyin cevap vereceklerini iletti. Fâzıl Ahmet Paşa, kaleden gelecek cevabı beklemeden orduya ileri gitmelerini emretti. Osmanlı kuvvetleri kurulu bir makine misali dört taraftan hareket ederek Uyvar'ı daire içerisine aldı.[112] Sonraki sabah kaleyi savunanlar, kaleyi vermeyeceklerini ve kaleden çıkmayacaklarını, dinleri uğruna savaşmayı tercih ettiklerini ve sonuçta ölümde olsa bundan kaçmayacaklarını belirtip toplarını ateşlediler. Bu cevap ve hareket üzerine Osmanlı ordusu önce sabah namazını kıldılar, kurban kestiler ve dualar yaptıktan sonra tüm toplarını ateşe verdiler. Böylelikle Avusturya'nın Viyana'dan sonraki en büyük müstahkem kalesi sarsılmaya başladı. İlk gece 13 Muharrem 1074/17 Ağustos 1663 mehtap olması nedeniyle Osmanlı askeri metrislere girmeye çalışırken, müdafiler sürekli atış yaparak rahat vermemişlerdi. Ancak 14 Muharrem gecesi ay tutulması[113] gerçekleşip dört saat kadar, diğer gecelerden on kattan fazla karanlık olması Osmanlı ordusunun lehine oldu. Hızla metrisler ileri sürülerek içine girildi. Kuşatmanın ilk dört günü, Osmanlı topçularının kaleye ateş açması ve metrislerde bulunan yeniçeriler ile diğer asker sınıfının büyük çabalarla metrisleri

[111] İbşirli Mehmet Ağa ile gönderilen mektubun suretidir. Mektup no:15 Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 128.

[112] Ortada serdâr-ı a'zam Fâzıl Ahmet Paşa, Rumeli Beylerbeyisi Beyko Ali Paşa, Yeniçeri Ağası Salih Ağa ve kul kethudası sekiz adet balyemez top ile sağ kolda Bosna Beylerbeyisi Vezir Köse Ali Paşa ve zağarcıbaşı yedi adet balyemez top ile, sol tarafta Anadolu Beylerbeyisi Vezir Çerkes Yusuf Paşa ve saksoncıbaşı altı adet balyemez top ile yerlerini aldılar. Bir koldan da Karaman beylerbeyisi vezir Kaplan Mustafa Paşa üç adet balyemez top ile ve böylece her kolda on dört, on sekiz ve yirmi dört vukıyye gülle atar toplam yirmi dört balyemez top yerleştirilmiş oluyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/297.

[113] Allah'ın hikmeti Muharrem ayının 14. gecesi tam 3 saat, 4 derece ve üç dakika ay tutulması oldu ki 10 adım kadar uzak yerler belli iken görünmez oldu. Herkes yanındaki adamı görmekten aciz kaldı. Öyle bir karanlık gece oldu ki sanki kıyamet gününden bir belirti oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Özice-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/417.

ilerletme çalışmalarıyla geçti. Bu süre zarfında Osmanlılar, yüz şehit ve yaklaşık elli yaralı verdiler.[114]

Büyük çabalar sonucunda ileri sürülen metrisler hendek başına yaklaşmıştı. Uyvar kalesinin batı tarafındaki Beç Kapısı'nın önünde, hendeğe bitişik sağlam bir tabya yer alıyordu. Söz konusu tabyada konuşlanmış olan yaklaşık beş yüz savunmacı, metristeki askerlere durmaksızın ateş açıyordu. 18 Muharrem 1074/22 Ağustos 1663 Çarşamba günü çatışmalardan sonra Avusturya askerleri tabya içine sığınarak kapıları kapattılar. Mücahitler ise onların peşini bırakmayarak tabyanın kapılarına yüklendiler. Neticede iki kapıyı da az zamanda kıran mücahitler, müdafilerin çoğunu kılıçtan geçirip müstahkem tabyayı ele geçirdiler. Tabyanın ele geçirilmesi ile birlikte Osmanlılar, kalenin içini gece gündüz top atışları ile dövmeye başladılar. Çarpışmalar sırasında Osmanlılar iki yüz kadar şehit ve yaralı verdiler. Nemçe tarafının kaybı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.[115]

Muhasaranın son derece sıkıntılı geçen bu ilk günlerinde Avusturya baş veziri Montecuccoli, büyük kuvvetler ile ve Zirinoğlu'nun kardeşi Hırvat askerleri ile Uyvar Kalesi'ne yakın Bozon Kalesi'ne gelmek üzere oldukları haberi gelince Osmanlıların canını sıkmıştı. Henüz Kırım Han'ının oğlu Ahmet Giray Han orduya katılmamıştı. 20 Ağustos günü Ahmet Giray'dan gelen mektup, Fâzıl Ahmet Paşa'yı biraz olsun rahatlattı. Mektupta yoldayken karşılarına çıkan Nemçe ve Macar askerlerinden sekiz-dokuz yüz kadar atlının kılıçtan geçirildiği ve kendilerinin de süratli bir şekilde gelmeye çalıştıkları bildiriliyordu. Nihayet muhasaranın onuncu günü 27 Ağustos Pazartesi günü Ahmet Giray Han ve Kırım kuvvetleri müthiş bir şenlik ile karşılandı. Ziyafet faslı bittikten sonra Hanzâde'ye bir altın kılıç, bir murassa tirkeş ve bir cevahir hançer takılıp samur kürk giydirildi. İki yüz kadar rütbeli Tatar askerine de hil'atlar giydirildikten sonra Kırım askerleri Uyvar'a bir buçuk saat mesafedeki Şuran Kalesi yakınında kendileri için belirlenen yere çekildiler. 29 Ağustos günü Eflak ve Boğdan beyleri kuvvetleri ile gelerek orduya katıldılar. Cevâhir ve Silahdar tarihlerinden Kırım, Kazak, Eflak ve Boğdan kuvvetleri Uyvar önüne gelip orduya katılınca müdafilerin yeniçeriler ile karşılıklı diyaloglarından gelenlerin sayılarının yüz elli bin olduğu anlaşılıyor.[116] Yeniçerilerin

[114] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 129.
[115] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 131.
[116] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 133 (22a); Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/303.

müdafilere, gelen kuvvetlerin sayısını biraz mübalağalı[117] göstermeleri karşı tarafın moralini bozmak için olmalıdır. Çünkü sınırlarını korumak amacıyla sefere gelemeyeceğini bildiren Kırım Hanı Mehmet Giray, askerlerinden önemli kısmını da yanında bırakmış olmalıdır.[118] Ahmet Giray Han'ın orduya katılmasından iki üç gün sonra Avusturya imparatorunun meşhur kumandanı Montecuccoli'nin otuz bin kişilik ordu ve kırk beş top ile yardıma geleceği haberi alındı. Avusturya kuvvetlerinin Uyvar Kalesi'ne yakın Fak suyu nehrinin ötesinde ordugâhlarını kurdukları öğrenilince harekete geçildi. Nehir kenarındaki şiddetli çarpışmalar sonucunda çok sayıda kayıplar veren Nemçeli askerler geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada çok sayıda ele geçirilen gayr-i müslim mektuplarında Uyvar müdafilerinin beklenen yardımların gelmemesinden üzüntü duydukları ve ümitlerini kaybettikleri anlaşılıyordu. Ayrıca Osmanlı ordusu hakkında bilgiler de içeriyordu. Sonuçta bu büyük akından sonra Uyvar'ı kuşatan Osmanlı ordusu rahat bir nefes aldı. Artık tek düşünceleri Uyvar'ın kış mevsimi gelmeden, bir an önce ele geçirilmesiydi.

Kuşatma üç taraftan metrisleri ilerletmek ve yoğun top ile tüfek ateşi eşliğinde devam ediyordu. Henüz kale etrafındaki kulelere hücum edilmemişti. Bu arada istihkâmlardan atılan bir güllenin isabeti sonucu Osmanlı ordusundaki topların en büyük çaplısı parçalandı. Fâzıl Ahmet Paşa, top ve tüfek atmayla kalenin fethinin gecikeceğini düşünerek metrise destek vermek ve kulelere hücumu kolaylaştırmak için kuşatmanın on dördüncü gününde (31 Ağustos Cuma) kaleye toprak sürülmesini emretti. Bu iş için metrislerde görev yapmayanları her gün bir bölüğünün çalışması şartıyla dört kısma ayırdı. Bu dört grubun üzerine Budin Beylerbeyi Vezir Hüseyin Paşa tayin edildi. Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa da bizzat sabah akşam metrislerde çalışanların ve kale hendeklerine toprak taşıyanların yanında bulunur, onlara bol bol para dağıtarak daha çok gayret göstermelerini sağlardı. Ordunun ileri gelenleri metrislerin devamlı ateş altında bulunduğu ve tehlikeli olduğu için sadrazama gitmemesi için ısrar etseler de Fâzıl Ahmet Paşa onları dinlemiyordu.[119] Metrislerin ve taşınan toprağın hendeklere yaklaşması

[117] Abartıdan uzak en tatmin edici rakamı ise Mehmet Necati, Menakıbat-ı Gaza ve Cihad adlı eserinde gelen yardımcı kuvvetlerin altmış beş bin kişi olarak bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şimşirligil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar(1663-1685)*, 88.

[118] Vahid Çabuk Köprülüler adlı eserinde, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi adlı eserinde kaynak göstermeden yardımcı kuvvetlerin miktarını 80 bin olarak belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çabuk, *Köprülüler*, 90; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/406.

[119] Sadrazam'a tehlikeli metrislere girmemesi için ısrarlar artınca onlara şöyle bir misal verdi: "Merhum Tayyar Mehmet Paşa, Bağdat muhasarasında her gün metrisleri gezermiş. Yine bir gün açık yerde

savunmacıları daha da hırslandırmıştı. Sabah akşam demeden mücahitler üzerine top ateşi açıyorlardı. Dört günde dağ gibi bir toprak yığılıp hendeğe ulaşıldı. Bu toprak yığınlarının kale duvarlarına dayanması ile umumi yürüyüşlerin başlayacağını ve başına gelecekleri anlayan müdafiler telaşa düştüler. Artık müdafiler için top ve tüfek atışı ile Osmanlıları engellemeye çalışmaktan başka çare kalmamıştı.

Kuşatma tüm şiddeti ile devam ederken 12 Eylül 1663 Çarşamba günü sabah vaktinde, ansızın Reîsülküttâb Şâmizâde Mehmet Efendi ile kethüdâlığından çıkma ve damadı Niğbolu valisi Kadızâde İbrahim Paşa, sadrazamın emriyle metriste idam edildiler.[120] Kaynaklarda Şâmizâde'nin, IV. Mehmet'e mektup göndererek Fâzıl Ahmet Paşa'nın sefer sırasında elinden bir iş gelmediğinden dolayı azledilmesini ve yerine damadı İbrahim Paşa'nın getirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Padişah, kendisine gelen bu mektubu hatt-ı şerifi ile beraber Fâzıl Ahmet Paşa'ya gönderip, "Eğer bu söylenenler doğru ise senin hakkından gelirim, doğru değil ise bu söylentiyi çıkaranın hakkından gel", buyurup, gerekenin yapılmasını emretmişti.[121] Sadrazam, bu söylentinin askerler arasında duyulması seferin gidişatı üzerinde kötü tesir bırakabileceğinden, orduda ikilik çıkarabileceğinden ve devlet adamlarının gayretini kırabileceğinden olmalı ki babasının sadarete gelmesinde önemli rol oynayan Şâmizâde'yi ortadan kaldırmakta en ufak bir tereddüt dahi göstermemiştir.[122]

---

dururken dostunun biri eteğine sarılıp; Medet efendim! Orada durmayın. Zira senin öldüğüne gam yemem ancak borcum var, ödeyemedim. Ona gam çekerim", diye yalvarmıştır. Fazıl Ahmet Paşa'nın bu misali vermesi üzerine bir daha kimse kendisine bu konuda ısrar etmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 137 (24a); Nitekim Tayyar Mehmet Paşa, Sadrazam'ın anlattığı olayda kaleden atılan bir kurşun ile şehit düşmüştür. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/203.

[120] Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*, 159; Bu olay sonucunda Fazıl Ahmet Paşa'nın eli güçlenip yeri sağlamlaşırken, Valide Turhan Sultan'ı siyasi anlamda zayıflattı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Erhan Afyoncu - Uğur Demir, *Turhan Sultan* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 156-157.

[121] Şâmîzâde, "El altından bir oğlanı vezîr-i a'zam ve serdâr-ı asâkir-i İslâm idüp, göndermişsiz hevâsına tâbi' olup, bütün gün işi güci hây hûy ile evkât geçirüp, elinden bir iş gelmez. İbâdullâh hizmeti mu'attal kalup, ba'de'l-yevm husûli emr-i muhâldir. Dâmâdımız İbrâhîm Paşa kulları âkıl u kâmil ve müdebbir her vechile tedbîr ü tedârüke kādir-i hizmet buyurın. Sadra lâyık bendeleridir" deyü rikâb-ı hümâyûna yazup gönderdüği kâğıdı vâsıl oldukdan sonra, "Seni serdâr idüp gönderdmeğe hizmet-i ibâdullâhî göresin ve senin hakkına re'îs efendi şu kâğıdı yazup göndermiş. Haberin alurum vâkı' ise hakkından gelirüm. Gör bak, hilâf ise gönderenin hakkından gel" buyurılup ve gelen kâğıdı hatt-ı şerîf içine koyup, Bostancı Çevik hasekiyle ordu-yı hümâyûnlarına irsâl ve mâh-ı Safer'in tokuzuncı Çehâr-şenbih gün Uyvar altına gelüp, metrisde muhtefî serdâr-ı a'zama buluşup, hatt-ı şerîfi teslîm eyledi. Me'âli ma'lûm oldukda, re'îs efendiyi çağırup kâğıdı eline virdikde bile, "Sultânım mühr benimdir, lâkin bu şeyden haberim yokdur. Mührümi çalup basmışlar" didi. Serdâr-ı a'zam dahi "Âkıbet kendü başını yiyince değin çalışdın" buyurup, yed-i cellâda teslîm ve metrisde mahnûk kılınup taşra bırağıldı. Detaylı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/307.

[122] Şimşirligil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar(1663-1685)*, 91-94.

Bu arada toprak sürülmesi ameliyesinin kale bentlerine yaklaşmasından itibaren Osmanlı güçleri ile savunmacılar arasındaki çatışma daha da kızışmıştı. Müdafilerin top ve tüfek atışları iyice tesirli olmaya başladı.[123] Bir taraftan nice emekler sonucunda hendekler doldurulup güvenle işlenmeye çalışılırken diğer taraftan Sadrazam her topun başına ağalardan birini görevlendirdikten sonra onlara: "Her ne zaman kefere bir top atarsa siz üç top atın."[124] diyerek tembih eyledi. Osmanlı topçuları da hünerlerini göstermek suretiyle düşmanın çokça topunu kırarak kullanılmaz hale getirdi. Sonuçta müdafiler, önce gündüz daha sonra gece bile top atamaz ve hatta burunlarının ucunu bile çıkarmaya korkar hale geldiler. 21 Eylül günü yoğun çarpışmalar neticesinde her iki cepheden de yüksek miktarda asker hayatını kaybedince, Fâzıl Ahmet Paşa, "buradan kale alınmaz" diyerek taarruzu durdurdu. Bu esnada Anadolu beylerbeyi Yusuf Paşa yaralanarak dört gün sonra, 25 Eylül'de vefat etti. Kale duvarına varılmasıyla birlikte sadrazam hızlı bir şekilde lağımcıları harekete geçirdi. Lağımcılar hangi taraftan lağım açmaya çalıştılarsa müdafiler de içeriden külünk ile tak tak vurmak suretiyle, adeta boşuna uğraşmayın siz hazırsanız biz de içeride hazırız, mesajı veriyorlardı. Lağımcılar çaresiz kalınca Fâzıl Ahmet Paşa, lağım işlerine hâkim olanlar ile istişare ederek ne gibi tedbirler alınacağını sordu. Kale muhasaralarına vâkıf yeni Rumeli beylerbeyi Kara Mustafa Paşa'nın fikrini[125] makul bulan sadrazam, lağımcılara pek çok ihsanlarda bulunduktan sonra işe girişmelerini emretti. Neticede duvarın yıkılmasıyla birlikte dağlar gibi toprak ortaya çıktı. Yukarı kale bendine çıkmak mümkün görünmüyordu. Buna rağmen Osmanlı serdengeçtileri tırmana tırmana yukarı çıkmaya başladılar. Bunlara engel olmaya çalışan müdafiler yukarıdan el bombası ve taşlar yağdırıp ateş ederken, Osmanlı topçuları da metrislerden balyemez topları ve tüfek atışlarıyla serdengeçtileri destekliyordu. Evliya Çelebi'nin Aktabya,[126] Hammer'in Frederick[127] burcuna yapıldığını belirttiği bu hücumda üç dört saat şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Fakat

[123] Nitekim bu atışlar sırasında önce Rumeli beylerbeyi Beyko Ali Paşa 4 Eylülde, daha sonra Sipahiler ağası Sunullah Ağa ve beraberindeki otuz kişi 11 Eylülde toprak sürerken tüfek kurşunuyla şehit düştüler. Sipahiler ağalığı, aşağı bölük ağalarından Zülfikar Ağa'ya verildi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/306.

[124] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/308.

[125] "Hemen kale duvarının kökünü kazar ve içeri doğru oyarız. Oyulan duvarları direkler üzerine alırız. Tamam olduktan sonra ateşe verip duvarları yerle bir ederiz. Böylece ardı toprak olmak ile birlikte lağım işi kolay olur." Ayrıntılı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/309.

[126] Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/438.

[127] Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6/101.

geriden destek kuvvetlerinin gelmemesi nedeniyle, yaklaşık bir iki yüz şehit ve yaralı verip geri çekilmek zorunda kaldılar. Az sayıdaki Osmanlı serdengeçtisinin üç dört saat içinde savunmacılardan pek çoğunu yok etmesi, mühim komutanlar Marki Pio ile Marki Grana'yı yaralaması, Uyvar'da müthiş bir korku havasının oluşmasına neden oldu.

Diğer yandan, bu kargaşa sırasında Türklerin Sierot Burcu önünde inşa ettikleri savunma hattı neredeyse kale burcunun yüksekliğine ulaşmıştı. Bu mevziden faydalanarak kale müdafilerine yoğun bir ateş açıldı. Artık savunmacıların kaleden herhangi bir direniş gösterebilecek imkânı bulunmamaktaydı. Bu durum, teslim olmaya karşı çıkanların da tüm umutlarını yok etti.

20 Safer 1074/23 Eylül 1663 Pazar gününe ulaşıldığında, Osmanlı ordusu genel bir taarruz için tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Lağımcılar, kale duvarlarını birçok noktadan yıkmak üzere düzenlemelerini yapmışlardı. Osmanlı savunma hatları kale burçlarının hizasına kadar ilerlemiş, bu noktalardan yapılan top ve tüfek atışlarıyla kale dört bir yandan yoğun ateş altına alınmıştı. Sadrazam, 24 Eylül günü lağımların infilak ettirilerek meydana gelen gediklerden genel hücumun başlatılması emrini verdi. Kaleyi büyük bir gayret ile savunan muhafızlar, artık Türk askerinin tükenmek bilmeyen azmi karşısında aciz ve yorgun düşmüşlerdi. Çarpışmalar esnasında büyük kayıplar veren müdafilerin Viyana'dan umutla bekledikleri destek de bir türlü gelmeyince yiyecek içecek stokları azalmıştı. Osmanlı ordugâhındaki genel hücum hazırlıklarını gören Macar ve Avusturyalı muhafızların artık son hücuma dayanabilecek güçleri kalmamıştı. Kalede bulunan herkes, kalenin teslim edilmesini ısrarla talep ediyorlardı.

Kuşatmanın 38. günü (21 Safer 1074/24 Eylül 1663), Osmanlılar taarruz hazırlıkları yaparken, muhafızlar "el-amân! el-amân!" diye bağırarak beyaz bayraklarını Beç Kapısı'nın yukarısına çektiler. "Zaferin zekâtı bağışlamaktır", anlayışını düstur edinen vezîr-i âzam Fâzıl Ahmet Paşa, taarruzu durdurdu ve ordusuna da teyakkuz halinde olmalarını buyurdu.[128]

Gün ortasında, kaleden ayrılan iki şahıs Fâzıl Ahmet Paşa'nın karşısına çıkarak; "Şanlı Vezir! Kaleniz kutlu olsun. Fakat bize malımız ve canımızın zarar görmeyeceğine dair güvence verin!" diye ricada bulundular. Vezîr-i âzamın verdiği amân üzerine, kendilerinden birkaç konuda talepte bulundular:

[128] Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*, 137; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/310; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 141 Uyvar, muhasaranın 38. ve Safer'in 21. günü fethedilmiştir.

Mallarına ve canlarına zarar gelmemesi, Tatar yüzü görmemek için ordu içinden geçilmemesi, kendileri kaleden çıkmadan İslam askerinin kaleye girmemesi, kendi askerleri içinde yaralı olanların kalede kalıp iyileşince vilayetlerine yollanması, yine kendilerine bin kadar araba ve bol zahire verilmesi, Krala gösterilmek üzere kalede nasıl mücadele ettiklerini açıklayan bir şehadetnâme verilmesi ve son olarak kaleden çıktıklarında bayraklarını açıp tabl-trampet çalarak gidilmesi isteklerini ilettiler.

Son isteği duyunca Sadrazam; "Utanmazsanız böyle davullar çalın, borular öttürün ve bayrak bile açın!" dedi ve ardından; "Mal ve canınıza ziyan gelmesin. Ordunun arasına sokmayalım. Bir günlük erzak ve yalnızca dört yüz araba verilip emniyetle Komaron'a ulaştıralım", diye teminat verdi.[129] Gedikleri ve kale bendlerini o an ele geçirmeyi arzu ettiklerini söyledi. Elçiler, bu konuda yetkilerinin bulunmadığını belirterek kaleye dönüp durumu Forgaç'a iletmelerinin iktiza ettiğini ifade ettiler. Sonuçta bu madde de kabul edilip Köse Ali Paşa ve bölüğü harekete geçerek gedikler ve kale bedenlerini ele geçirdiler.

Ertesi gün 25 Eylül'de Uyvar askerlerini ve kale halkından gitmek isteyenleri Komaron'a götürmekle Vezir Kaplan Mustafa Paşa vazifelendirildi. Yola çıkmadan önce Komaron'a vardıklarında ne şekilde mücadele ettiklerini anlatmaları için Sadrazam'dan iki kişi rica ettiler. Ahmet Paşa rehinleri verip onlara: "Siz iyi mücadele ettiniz. Sizin suçunuz yoktur. Çasarınız utansın. Çünkü yardım göndermedi",[130] dedi.

Fethin üçüncü günü olan 27 Eylül'de Vezir Kaplan Mustafa Paşa, Uyvar sakinlerini Komaron'a sevk ederken, Osmanlı birlikleri de Avusturya'nın en güçlü hisarına tümüyle yerleşiyordu.

2.2.7. Fethin Sonuçları

Avusturya ve Macar müttefik kuvvetlerinin himayesinde bulunan Uyvar Kalesi'ne yönelik Osmanlı taarruzu, olağanüstü bir disiplinle ve amansız bir kararlılıkla gerçekleştirilmiştir. Cihanın en sağlam surları ardına mevzilenen muhafızlar, güçlerinin son sınırına kadar kaleyi savunmaktan vazgeçmemişlerdi. Ancak Osmanlılar, tüm bu zorlu koşullara rağmen yılmadan, büyük bir gayret ve sabır göstererek otuz sekiz gün içinde kaleyi ele geçirmişti. Bu durum "Uyvar önünde bir Türk gibi güçlü" deyimini

[129] Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I. Cilt/47; Behçetî Seyyid, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, 149; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 141; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/311.
[130] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/311.

tarihe kazandırmıştır. Avusturya-Macaristan'da, ağır bir görev yapıldığında yahut umulmaz bir direniş sergilendiğinde, bu atasözü halk arasında sıkça dile getirilmiştir.

Hristiyanlığın ele geçirilmesi mümkün olmayan diye kabul edilen Uyvar Kalesi'nin Forgacs, Sierot, Frederick, Boheme, Ernest ve İmparator isimli altı burcu[131] üzerinde artık Osmanlı bayrakları dalgalanmaktaydı. Zitvatorok Anlaşması'ndan sonra yarım asırdan fazla süredir kesintiye uğrayan Osmanlı-Avusturya çekişmesinin Osmanlılar açısından böylesine güzel bir sonuca ulaşması, bilhassa Avusturya'da derin bir keder ve telaşa sebep oldu. Çünkü Uyvar'ın ele geçirilmesi, Avusturya'nın başşehri Viyana'yı hedef tahtası konumuna getirmekteydi. Uyvar'ın kaybından sonra Avusturya, kapsamlı bir propaganda faaliyetine yönelmiştir. Yaklaşmakta olan Türk tehlikesine karşı o kadar çok eser yayınlanmıştır ki ne daha önce ne de daha sonra benzeri görülmemiş şekilde bu denli çok eser kaleme alınmıştır. Diyet Meclisi'nin talimatıyla belirli bir dönem boyunca her gün güneşin tam tepeye ulaştığı saatte tüm kiliselerde "Türk çanı" çalınıyor ve uzak ufuklarda Osmanlı bayraklarının dalgalandığı bu anlarda evlerde, sokaklarda ve tarlalarda halkın kalpleri ıstırap içinde Allah'a dualar ederek yalvardıkları görülüyordu.[132]

Diğer taraftan bu mutlak üstünlük, Avrupa'nın güçlü zayıf, müttefik hasım tüm devletlerini ortak cephede buluşturmuştur. Malta, Fransa, Toskana, İspanya ile Papalık, Avusturya'ya maddi ve askerî katkıda bulunduklarını belirtmişlerdir. Gerçekten de Osmanlılar, tüm bu müttefik güçlerle daha bir sene bile dolmadan Sengator'da karşı karşıya gelmek zorunda kalacaktır. Öte yandan Uyvar'ın fethedilmesinden sonra Erdel Kralı Apafy Mihal, Fâzıl Ahmet Paşa'nın yanına gelip, sefere yetişemediği için birtakım sebepler ileri sürüp, özür diledi. Vezîr- âzam kendisine tebessüm etti. Bu şekilde davranarak Macarların devlete ısınmalarını sağlamaya çalışıyordu.[133]

İçte ise Fâzıl Ahmet Paşa'nın Uyvar'ı muhasara etmesinden sonra uzun bir süre geçmesine rağmen padişaha faaliyetleri hakkında bir telhis göndermemişti. Sonunda Rebiü'l-evvel ayının altıncı günü padişaha müjde telhisi-fetihnâme ulaşınca, bu gelişme devlet ve millet nezdinde büyük bir sevinçle karşılandı. Padişah IV. Mehmet, Hak Teâlâ'nın lütuf ve ihsanına şükrettikten sonra tüm ülkede bir hafta boyunca aralıksız

[131] Evliya Çelebi'de bu burçların ismi Aktabya, Beç kapısı tabyası, Yassı tabya, Papa tabyası, Kral tabyası, Komaran tabyası ve Forgaç tabyası olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/496.

[132] Altınay, *Köprülüler*, 106.

[133] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/407-412.

kutlamaların gerçekleştirilmesini emretti. Müslümanlar bir taraftan sevinç içerisinde bulunurken, diğer taraftan Yüce Allah'a şükrediyor, hayır işlerinde bulunuyor ve fetihlerin sürmesi adına niyazda bulunuyorlardı. Padişah IV. Mehmet, kapıcılar kethüdâsı Yusuf Ağa ile Fâzıl Ahmet Paşa'ya bir mektupla[134] birlikte sade kaftan, samur kürk, hançer ve sorguç gönderdi. Yusuf Ağa'nın Edirne'den Uyvar'a on gün içinde gelmesi ile birlikte toplar ateşlenip şenlikler yapılmaya başlandı. Ayrıca seferde bulunan ya da bulunmayan dönemin şairleri, bu büyük zafer münasebetiyle mısralar kaleme alarak tarih sayfalarına iz bırakmışlardır. Bu vesileyle, yirmi yıldan fazla süreyle himayemizde kalan Uyvar'ın fethi, uzun yıllar boyunca zihinlerde yer etmiş ve edebiyatımıza kıymetli eserler kazandırmıştır. Bizzat Fâzıl Ahmet Paşa, Uyvar'ın fethi hakkında edebî bir üslupla şöyle demiştir:

"Allah mu'în oldu, fetih eyledik Uyvar'ı" (1074/1663) ifadesiyle tarihe not düşmüştür. Böylece askerî ve idarî yeteneğinin yanı sıra edebî kişiliğini de ortaya koymuştur.

2.3. Uyvar'ın Fethinden Sonra Diğer Bazı Kalelerin Alınması ve Belgrad'a Dönüş

Fâzıl Ahmet Paşa, bu parlak başarının ödülü olmak üzere IV. Mehmet'ten hediyeler ve hatt-ı hümâyunlar alıyordu. Sadrazam, önce Nitra ve Leve kalesi üzerine, Budin beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa'yı gönderdi. 11 Ekim Perşembe günü Nitra kalesi[135] teslim alındı. Nitra kalesindeki ünlü kilise camiye dönüştürülerek, ertesi gün burada Cuma namazı kılındı.[136] Daha sonra Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, bir yandan Uyvar Kalesi'nin onarım işleriyle ilgilenirken, diğer yandan mühimmat ve erzakları tamamladıktan sonra otağında tüm ordu komutanlarını toplayarak, artık kış mevsiminin yaklaştığını belirtti ve başkente dönmek mi yoksa sınırda kışlamak mı daha uygun olur diye sordu. Komutanlar,

---

[134] "Sana (Fazıl Ahmet Paşa) ve uğur-ı dîn-i mübîn yolunda taş yasdanıp, toprak döşenen gazi ve mücâhid kullarımın küçüğüne büyüğüne, nân-ı ni'metim helâl olsun ve cümleniz berhurdâr olasız..." Ayrıntılı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/318.

[135] Nitre gerek binası ve gerekse çevresiyle güzel bir yerdir. Estergon kalesine benzer. Bir tarafında nehir akar, diğer tarafı ise uçurumdur. Kalenin kıble yönündeki eteğinde, çimenlik yerde varoşu yer almaktadır. Etrafı dolma çit duvarlı, palangalı sağlam bir yerdir. İçinde yedi adet tabyası, üç bin adet kargir sanatlı, süslü konakları ve yedi adet sanatlı manastırları vardır. Hepsi Macar kiliseleridir. Bu kiliselere hiç dokunulmadı. Şehir dışında otuz bin adet bağları bulunmaktadır. Onun için bu kale Orta Macar'ın İrem bağıdır. Bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/469.

[136] Evliya Çelebi bu kalede iki adet büyük kiliseden birinin IV. Mehmet Han, diğerinin ise Valide Sultan adına camiye çevrildiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/468.

düşman hâlâ güçlü iken İstanbul'a dönmenin yanlış olacağını, ilkbaharda ani bir saldırı ile kale ve palangaları kuşatma ihtimalinin bulunduğunu belirterek, sınıra yakın bir bölgede kışlamanın daha doğru olacağını söylediler. Nitekim önerileri kabul edildi. Böylece Osmanlı ordu heyeti yerinde bir karar alarak kışı Belgrat'ta geçirmeyi ve gelecek baharda harekâta devam etmeyi kararlaştırdı; zaferin meyvelerini kazançlı bir anlaşma ile toplamayı amaçlıyorlardı. Fâzıl Ahmet Paşa, dönüşte geldiği yoldan yani Estergon (Gran) tarafından dönmeyerek Tuna'nın sol sahilinden gitmek istedi. Böylece 2 Kasım 1663 günü Uyvar'ın doğusundaki Leve kalesi,[137] 5 Kasım 1663 günü Novigrad kalesi teslim alındıktan sonra Osmanlıların kontrolündeki Tuna'nın sol tarafında bulunan Vaç (Waitzen) kalesi önüne gidildi; oradan da Peşte'ye varıldı ve ardından Budin sahrasına geçildi. Burada iken Orduda bulunan Erdel kralı ile Eflak ve Boğdan voyvodalarına ve Kazak beyine, ilkbaharda sefere katılmaları şartıyla vatanlarına dönmelerine izin verildi.[138] Bu sırada Fâzıl Ahmet Paşa, Budin'de hapsettirdiği Avusturya elçisi Dük de Sagan'ı huzuruna çağırtarak onun aracılığı ile Avusturya imparatorunun başvekiline mektup yolladı. Elçinin; "Efendim ben çasarıma son söz olarak ne diyeceğim, şartlarınız nelerdir?" şeklindeki sözlerine çok sinirlenen Fâzıl Ahmet Paşa: "Behey ahmak! İki seneden beri son sözü öğrenemedin mi? Devlet-i Aliyye'de gereksiz sözlere yer yoktur, biz de söz bir olur…"[139] diyerek bizzat kendisinin müsveddesini kaleme aldığı mektupta, Kanije karşısında barışa aykırı olarak yaptırdıkları kaleyi yıkmaları, Erdel'den Nemçe askerlerini çıkarmaları gerektiğini, aksi halde kendilerinin gelip kaleyi yıkacakları ve askerleri çıkaracaklarını belirtti. Elçiyi gönderdikten sonra Avusturya imparatorunun İstanbul'daki kapı kethüdâsı olan Reninger'i yanına alarak Belgrat'a doğru harekete geçti.[140] Fâzıl Ahmet Paşa'nın amacı kışı Belgrat'ta geçirip ilkbaharda tekrar Avusturya seferine çıkmaktı. 1663 yılının aralık ayı başlarında Belgrat'a varıldı ve birlikler, kışlamaları için uygun mevzilere sevk edildi.

---

[137] Leve Kalesi eski yapı, güzel bir kaledir. İç kalesi küçük kargir dörtgen şekili yapıdır ki çevresin de altı adet sade kulecikleri vardır. İçinde kaptan hanesi, cebehanesi ve ambarlardan başka bir yapısı yoktur.Bu iç kalenin hendeği bataklıktır ve ağzına kadar Gara suyudur. Taşra varoşu iç kalenin kıblesini kuşatmış Gara Nehri batağı kenarında kıbleye uzunlamasına kurulmuş iki kat dolma rıhtım ağaç palanka sağlam hisardır.İçinde ancak iki kilisesi vardı. Birisi Hünkâr Cami diğeri Sadrazam Cami oldu. Bkz: Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6/507.

[138] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 166.

[139] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 167.

[140] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/328.

2.3.1. Düşmanın Kış Taarruzu ve Türk Ordusu Tarafından Yenilgiye Uğratılması

Fâzıl Ahmet Paşa, İstanbul'a gitmek yerine cephede kalmayı tercih ederek yerinde bir karar almıştı. Çünkü 1664 Ocak ayında kış mevsiminde imparatorluk askerleri, ortamın sakin olduğunu düşünerek Uyvar'ın kaybına karşılık vermek istediler. Batı Macaristan'da General Zirini ile Hırvat beyi Kont Wolf von Hohenleho'nun, kırk top ve yaklaşık otuz bin asker eşliğinde beklenmedik bir anda saldırıya geçerek Zigetvar'ı kuşattıkları haberi alındı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın son seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılan bu kale, devlet nezdinde mühim bir konuma sahipti. Fâzıl Ahmet Paşa, bizzat kendisi askerleri ile hareket etti. Düşman Zigetvar'ı ele geçiremezken Ösek köprüsü ile Peçuy kalesini çevrelemiş; etraftan henüz destek ulaşmaması ise özgüvenlerini artırmıştı. Ancak Sadrazam, Halep Beylerbeyi Gürcü Mehmet Paşa ve Kaplan Mustafa Paşa'nın yaklaştığını öğrenince, arada kalmamak için 6 Şubat 1664 tarihinde hiçbir başarı sağlamadan Zigetvar kuşatmasını kaldırarak geri çekildiler ve böylece tehdit ortadan kalkmış oldu. Fâzıl Ahmet Paşa daha sıkı önlemler alarak Belgrad'a geri döndü. Bu arada barış için imparatorun başvekili ile yazışmalar yapıldıysa da olumlu bir netice alınamadı ve ilkbaharda yeniden sefere çıkılması kararlaştırıldı. Bu arada yine IV. Mehmet'ten sadrazamın serdâr-ı ekrem olarak atanmasına dair hatt-ı hümâyun ulaştı.[141]

2.4. Alman Seferi

Zigetvar ve Peçuy'da hiçbir şey elde edemeyen Avusturyalılar arasında gerginlik meydana geldi. Zrinyioğlu ile Hohenlohe arasındaki çekişme, bazı beylerin saf dışı kalmasına ve dağılmasına yol açtı. Komutanlar arasında, bir kısmı Kanije Kalesi'nin kuşatılmasını, diğer kısmı ise Estergon Kalesi önüne ilerlenmesini talep etti. Nihayet 8 Mart 1664 tarihinde Kanije kalesinin kuşatılmasına karar verildi. Zigetvar kuşatması kaldırılınca, tekrardan Belgrat'a dönen Vezîr-i âzam, düşmanın devamlı harekât halinde olmasından dolayı, sınırdan ayrılıp İstanbul'a dönmesinin artık mümkün olmadığını iyice kavramıştı. Ajanları aracılığıyla, düşmanı adım adım izleyen Fâzıl Ahmet Paşa, stratejik değeri yüksek olan Össek Köprüsü'nün korunmasına önem verdi. Burasını askerî açıdan güçlendirdikten sonra, düşmanın kuşatmayı kesinleştirdiği Nitra ve Kanije kalelerine

[141] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi : XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar.* (Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1954), 409.

kuvvet ve teçhizat yardımı yapmayı kararlaştırdı. Bu sırada Avusturyalılar'ın altı bin kadar kuvvetle Tetre ve Kanije kalelerini kuşattıkları, Tetre kalesine yardım kuvvetinin yetişememesinden ötürü düşmana teslim olduğu haberi gelince aynı durumu Kanije'dekilerin yaşamaması için Ahmet Paşa, bizzat harekete geçti. Vezîr-i âzam daha Kanije'ye gelmeden düşman kuşatmayı kaldırdı böylece Avusturya ordusunun Kanije muhasarası başarısızlıkla neticelenmiş, Kanije beylerbeyi Pantor Hasan Paşa, kaleyi otuz altı gün boyunca kahramanca savunmuştu.[142]

Büyük hizmet ve gayretleri nedeniyle Vezîr-i âzam'ın isteğiyle Pantor lakâbı Yensur (yardım eder) Hasan Paşa olarak değiştirilmişti. Bunun üzerine düşman Yenikale önüne doğru geri çekildi. Türk ordusunun yeni hedefi Zrinyivar kalesi idi. Hazırlıklar yapıldıktan sonra Osmanlı kuvvetleri geniş çaplı bir taarruza geçti. Kıyasıya süren çetin muharebelerin ardından infilak ettirilen bir lağım hattı, Zrinyivar kalesinin ihtişamlı sur kulelerinden birini yerle bir etti. Avusturya başkomutanı Montecuccoli, askerlerin köprüden kaçmalarını emredince, ortaya çıkan panikte birçok Avusturya askeri boğularak öldü. Böylelikle 30 Haziran 1664 tarihinde, Zrinyivar kalesi Osmanlıların kontrolüne geçmiş oldu.[143] Fâzıl Ahmet Paşa, anlaşmaya aykırı olarak yapılmış olan bu müstahkem kaleyi 11 Temmuz 1664 günü lağımlar ile temelinden yıkarak yerle bir etti. 12 Temmuz'da Yenikale önünden ayrılan Osmanlı ordusu, Kanije civarında konakladı. Burada iken düşman elinde bulunan Komaron üzerine gidilmesi kararlaştırıldı. 14 Temmuz günü Komaron da teslim alındıktan sonra sırasıyla Balaton gölü yakınlarındaki Egersek (Ersekiyvar) kaleleri ile Egervar ve Kemendvar palangaları[144] zapt olundu.[145]

2.4.1. Barış Görüşmeleri ve Vasvar Anlaşması:

Osmanlı sadrazamı Fâzıl Ahmet Paşa'nın kışı sınırda geçirmesi ve ilkbaharda düzenlenen harekâtta Osmanlı ordusunun başarısını her açıdan göstermesi, Avusturya kralı I. Leopold'u zorunlu olarak barışa yöneltti. Çünkü Ahmet Paşa, aldığı takviyelerle muharebenin başından bu yana önem verilen Zrinyivar kalesini zapt edip yıkmış, ayrıca birçok Avusturya kalesini ele geçirmişti. Gönderilen birlikler ise Türk ordusu karşısında

[142] Abdulkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), 26/260-263.
[143] Çabuk, *Köprülüler*, 102.
[144] Palanka, palanga veya parkan ahşap ve topraktan yapılan ufak bir kaledir. Osmanlı İmparatorluğu ve hasımları tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Bkz: "Palanka", *Vikipedi*, 05 Ekim 2024.
[145] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/410; Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I. Cilt/76.

hiçbir başarı kazanamamıştı. Avusturya imparatorunu savaşa iten ve teşvik edenler ise Zrinyioğlu ile Papa'ydı. Zrinyioğlu, bu çevrede galip gelinecek bir muharebeden çıkar elde etmeyi umduğu için iki devlet arasındaki çatışmayı tırmandırıyor, barış yapılmasını engelliyordu. Papalık ise Türklerin, Avrupa ortalarına daha fazla gitmeden onlara engel olunması için çabalıyordu. Serhadde savaşa iştirak eden kumandanlar da çarpışmalar sırasında takviye almakta sıkıntı çektikleri, erzak ve mühimmat bakımından kıtlıkta oldukları için devamlı surette imparatora barış yapılması gerektiğini telkin ediyorlardı. Fâzıl Ahmet Paşa, Zrinyivar kalesini alıp yerle bir ettikten sonra Montecuccoli ile bir meydan muharebesine girişti ve Avusturya'yı arzu ettiği koşullarda sulha mecbur bırakmak amacıyla kuzeye doğru ilerledi. Montecuccoli ise Raab Nehri'nin sağ tarafında mevzilendi ve Avusturya topraklarını korumaya çalıştı. Osmanlı birliklerinin ulaştığı her palangayı zahmetsizce zapt etmesi ve ilerleyişi sırasında karşılaştığı Avusturya askerlerini mağlup etmesi, imparatoru barış yapmaya teşvik etti. Fâzıl Ahmet Paşa, 14 Temmuz'dan beri Raab Nehri'nin başında bekleyen Montecuccoli'yi baskı altına almak için hareket ettiğinde Çakani geçidine yaklaşırken imparator tarafından barış isteğini bildiren bir mektup geldi. I. Leopold, Fâzıl Ahmet Paşa'nın yanındaki kapı kethüdâsı Reninger'e üzerinde mühür bulunan bir talimatname göndererek, her türlü koşulda Osmanlı Devleti ile sulh sağlanmasını emretmişti. Asıl anlaşma, Vasvar (Eisenburg) kasabası ile onun batısında bulunan Sen Gotar mevkii arasında, Raab Nehri üzerindeki Çakani (Cskany) Palangası yakınlarında yapılmış olsa da büyük kasaba olan Vasvar ismiyle anılmıştır.[146]

Sonuç olarak Simon Reninger, sulh amacıyla Fâzıl Ahmet Paşa'ya müzakere talebinde bulundu ve imparator tarafından kendisine verilen sulh akdetme salahiyetini gösteren mühürlü belgeyi takdim etti. Fazıl Ahmet Paşa toplantıda hazır olanlara kısa bir konuşma yaptıktan sonra barış yapılması yönündeki arzusunu açıkladı. Daha sonra Avusturyalılarla barış şartları görüşüldü.

On madde halinde olan Vasvar anlaşmasının en önemli maddeleri: "1. Avusturya ve Osmanlı askerlerinin Erdel'i boşaltması, I. Leopold ile IV. Mehmet'in Apafi'nin Erdel krallığını onaylaması, 2. Zatmar, Zapoliç Leopold'de, Uyvar, Neograd ve etrafındaki palangalar Zât-ı şahânede kalması, yıkılan Zirinvar veya Yeni kale tekrar inşa edilmemesi, 3. Zitvatorok muahedesinde olduğu gibi, dostane münasebetlerin göstergesi

[146] Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, 411.

olarak, imparatorun Osmanlı Sultan'ına iki yüz bin kara kuruş kıymetinde hediye göndermesi, buna karşılık Padişah'ın da imparatora uygun bir hediye göndermesi, 4. Anlaşmanın imzalanmasından itibaren yirmi sene geçerli olması", şeklindeydi.[147]

Türkçe ve Latince olarak hazırlanan, Vasvar Anlaşması'nın Latince nüshasını vezîr-i âzam alıp, Türkçe nüshası da murahhas Reninger aracılığı ile imparatorun başvekili Duc de Sagan'a tasdik edilsin diye gönderildi. Ancak bu anlaşma metni imparator I. Leopold tarafından onaylanıp geri gönderilene kadar, Osmanlı ordusu serbestçe hareket edebilecekti.

2.4.2. Sen Gotar Savaşı ve Vasvar Anlaşmasının Tasdiki

Fâzıl Ahmet Paşa, anlaşmanın ardından Çakani'den daha batıya doğru ilerledi. Sen Gotar mevkiinde, Mareşal Montecuccoli komutasındaki İspanyol, Alman, Fransız ve diğer müttefik güçlerle karşılaştı. Uyvar zaferi, Avrupa'da derin bir yankı uyandırmıştı. İspanya, Saksonya, Papalık ve Brandenburg'un yanı sıra Fransa Kralı XIV. Louis de yaklaşık beş bin civarı asker ve maddi destek göndererek âdeta Batı'da kutsal bir ittifak oluşturulmuş ve bunlar Montecuccoli'nin komutası altında toplanmıştı. Osmanlı ordusu, bu müttefik kuvvetlerle 31 Temmuz 1664 günü, Graz ve Viyana istikametlerini denetimi altında tutan stratejik bir mevkide yer alan Sengotar (Saint Gotthard) köyü civarında karşı karşıya geldi. İki tarafın arasında Raab nehri bulunuyordu. 1 Ağustos 1664 Cuma günü sabahtan başlayıp ikindiye kadar devam eden savaşın ilk bölümü Osmanlıların lehine sonuçlandı. Bu zafer, askerler arasında rehavete yol açtı. Ayrıca yoğun yağmurun etkisiyle bu durum daha da arttı. Bu fırsatı değerlendiren Montecuccoli, ani bir saldırı başlattı. Bu sırada Fransız topçuları, nehri geçmeye çalışan Osmanlı süvarilerini engelliyordu. Çarpışma tüm şiddetiyle devam ederken, Fâzıl Ahmet Paşa'nın acele ile kurdurduğu yaya köprüsünden karşıya geçmeye çalışan askerlere gerekli desteğin sağlanamaması, Osmanlıların mağlubiyetine neden oldu. Yaklaşık on bin Osmanlı askerinin köprüyü geçmesinden sonra köprünün ağırlığa daha fazla dayanamayıp yıkılması sonucu Montecuccoli'nin aradığı fırsatı eline verdi. Osmanlı askerlerinin büyük

[147] Antlaşma hükümleri için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 223-225; Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I. Cilt/78-80; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/382-384; Çabuk, *Köprülüler*, 105-107; Jorga ise Fazıl Ahmet Paşa'yı mağlubiyet ile sonuçlanan bir muharebeden sonra bile büyük avantajlar elde edebilen yetenekli bir siyasetçi olarak vasıflandırır. Bkz: Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1912)*, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 4/114.

bir kısmı, bilhassa geri çekilme safhasında, yağmur sularıyla taşan Raab Nehri'nde boğularak hayatlarını kaybettiler.[148]

Kaynaklarda, bu çatışmada Osmanlı ordusunun dört ila on iki bin arasında asker ve on beş top zayiatı verdiği ifade edilmektedir. Karşı tarafın kaybı ise iki ila sekiz bin arasında gösterilmektedir. Fakat ittifak güçlerinin esas gücünü oluşturan yaklaşık altmış kadar komutanın ölümü, kumanda yapısını ciddi şekilde zayıflatmıştır. Bu nedenle düşman, Osmanlı ordusunu takip etmeye bile cesaret edememiştir.[149]

Sadrazamın Raab kıyısında bulunduğu bilgisi Edirne'de öğrenildiğinde, Padişah şehirde yedi gün sürecek kutlamalar düzenlenmesini buyurmuştu. Ancak üçüncü gün Saint-Goothard yenilgisi haberi ulaşınca eğlencelere son verildi.[150]

Osmanlı kaynakları bu çatışmayı önemsiz bir karşılaşma olarak değerlendirirken, Batılı kaynaklar ise durumu abartarak Osmanlı kuvvetlerinin tamamen yok edildiğini iddia etmektedir. Daha da ötesi, Montecuccoli zafer kazanmış olmasına rağmen, İmparator'un 3 Ağustos 1664 tarihli Vasvar Antlaşması'yla Osmanlılara birçok kaleyi vermesi, bir ihsan gibi görülmektedir.[151] Ne var ki Uyvar ve Novigrad, Varad ve Komaran, Leve ve Zerinvar gibi kaleler Osmanlılar tarafından kuşatma sonucunda ele geçirilmiş; Avusturya ise bu bölgeleri geri almayı başaramamıştı. Bu nedenle Osmanlılar, ihtilaf konusu olan maddeleri çözüme kavuşturmanın yanı sıra, Uyvar ve Novigrad gibi önemli kaleleri ve birçok başka palangayı da kontrol altına almışlardır. Ayrıca Osmanlı ordusu Macaristan'da konuşlanmış durumda olup, Sengotar'daki az sayıda askerin katıldığı yenilgiyle geri adım atacak veya moral kaybedecek durumda değildi. Dahası, Osmanlıların Viyana'ya doğru ilerleyebileceği endişesiyle şehirde yaşayan yaklaşık yetmiş bin kişi ile İmparator Leopold'ün kenti terk etmesi, Avusturya'nın henüz Osmanlılarla başa çıkacak güce sahip olmadığının açık bir göstergesidir.

Bu doğrultuda Türk ordusunun tam teşekküllü ve harbe hazır bulunduğunu gören Avusturya, Padişah IV. Mehmet'in sulh teklifini çekinmeden kabul edip onayladı (16

---

[148] Osmanlı kaynaklarında Rabe (Rabb) nehri kenarında gerçekleşmesi nedeniyle Rabe cengi adıyla zikrolunan Sengotar muharebesinin tafsilatı hakkında bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 227-229 vr. (69a-70b); Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6/127-131; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/385-389.

[149] Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, 413.

[150] Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6/129.

[151] Hatta Hammer, bu başarıyı büyük bir taassupla Sırp Sındığı ile bir tutma çabası içerisindedir. Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6/131 Oysa Sırp Sındığı savaşı, Haçlı kuvvetlerinin büyük bölümünün imha edilmesi yanında, Türklerin Rumeli'de hızla ilerlemesine de zemin hazırlamıştır.

Muharrem 1075/ 9 Ağustos 1664). Neticede Fâzıl Ahmet Paşa'nın Saint Gotthard'daki başarısızlığı, Vasvar barışına etki etmedi. Saint Gotthard savaşı sonrasında müttefik birlikleri yerinden dahi kıpırdayamadı. Türk ordusu ise Vasvar'a geri geldi. Fâzıl Ahmet Paşa, savaşta kaybettiğini siyasette parlak bir surette tamir etmişti. Böylelikle, 12 Nisan 1663/4 Ramazan 1073 Perşembe ile 10 Ağustos 1664/17 Muharrem 1075 Pazar tarihleri arasında on beş aydan fazla süren Avusturya savaşını büyük bir zaferle sonuçlandırmıştı. Sadrazam, anlaşma maddelerinin uygulanışına doğrudan tanıklık edebilmek ve süreci bizzat takip etmek amacıyla kış mevsimini yine Belgrat ordugâhında geçirmeyi tercih etti. Nihayet anlaşma şartlarının uygulanmasına doğrudan hâkim olan temkinli vezîr-i âzam, Vasvar anlaşmasının onaylanmış suretini, Avusturya kapı kethüdası Reninger'den teslim aldı. Ardından, 7 Haziran'da Belgrat'tan hareket ederek 12 Temmuz 1665'te padişahın bulunduğu Edirne'ye ulaştı.[152]

2.5. Osmanlı-Venedik Savaşları: Sebebi ve Gelişmesi, Vezîr-i Âzam'ın Girit Serdarlığına Tayini

Genç yaşta vezîr-i âzamlık makamına getirilen Fâzıl Ahmet Paşa döneminde, ilk olarak Erdel meselesi çözüme kavuşturuldu, ardından Avusturya ile sulh akdedildi. Ülkedeki iç problemler babası Köprülü Mehmet Paşa döneminde önemli oranda çözüme kavuşturulmuştu. Sıra adeta bir yılan hikâyesine dönüşen, yirmi yılı aşkın süredir devam eden ve Osmanlı Devleti'ni XVII. yüzyılda maddî ve manevî açıdan en fazla yıpratan Girit'in fethinin tamamlanmasına gelmişti.[153] Venediklilerle yirmi bir yıldan beri savaşlar devam etmekteydi. Akdeniz'in ortasında stratejik bir yerde bulunan Girit adası büyük önem taşıyordu. Fâzıl Ahmet Paşa'nın, Avusturya cephesinde iki yıl süren mücadelesi sırasında, Girit'e yalnızca askeri destek ve cephane sağlamakla sınırlı kalınmıştı. Avusturya ile Vasvar Anlaşması imzalandıktan sonra Başkent'e dönüldükten sonra Girit meselesi yeniden, Divan'ın başlıca gündemi olmuştu.

IV. Mehmet, 1666 yılının şubat ayında sadrazam, şeyhülislam, devlet erkânı ve kazaskerleri sarayda topladı. Konuşmasında, "Kandiye dışında Girit Adası'nın tamamının Osmanlı topraklarının içinde olduğunu, ancak tüccar ve hacı gemilerine yönelik saldırılar nedeniyle Kandiye'nin de alınmasının şart olduğunu", belirtti. Bunun üzerine sadrazam

[152] Altınay, *Köprülüler*, 117.
[153] Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", 26/260-263.

Fâzıl Ahmet Paşa'yı Girit seferine serdâr olarak atadı ve bir an önce adaya hareket etmesini emretti.[154] Sadrazam, ordu ve donanmanın ihtiyaçlarıyla meşgulken; Gürcü Mehmet Paşa'nın sadareti döneminde, İngiltere'nin arabuluculuğuyla 19 Ocak 1653'te İstanbul'a gelen ve barış teklifi uygun bulunmadığı için on iki yıldır Edirne'de gözaltında tutulan Venedik sefiri Balyos Balarino, Sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye üzerine sefere çıkacağını duyunca onunla görüşmek istedi. Yapılan görüşmede Sadrazam sefire: Kandiye'nin Venedik'in kontrolü altında kalması karşılığında, yılda on bin altın ödenmesini, sadece tek sefere mahsus olmak üzere yüz bin frenk altını verilmesini, Suda Kalesi'nin ortadan kaldırılarak limanın Venedik idaresine bırakılmasını, Bosna sınırında Venediklilerin zapt ettikleri kale ve palangaların Osmanlı idaresine geri verilmesini, Kandiye kalesindeki Müslüman esirlerin herhangi bir bedel ödenmeden serbest bırakılmasını teklif etti. Ancak bu durumda Kandiye karşısında Serdar Deli Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmış olan Yeni Kale'nin yıkılabileceğini bildirdi. Sefir Suda kalesinin yok edilmesi dışındaki hususların onaylanabileceğini, ancak Suda kalesinin Venediklerin gurur kaynağı olduğunu ve bir taşına binlerce canlarını feda edebileceklerini söyleyerek, menfi cevap verdi.[155] Bunun üzerine Sadrazam Ahmet Paşa: "Allah'ın izniyle Kandiye ile beraber Suda'yı da alırız" sözleriyle kararlılığını dile getirdi ve görüşmeyi bitirip sefir Ballorino' ya memleketine gitmesi için yol verdi.[156]

2.5.1. Kandiye Kalesi'nin Muhasarası

Venedik'ten gelen özel elçinin teklifinden de bir sonuca varılamayınca, Padişah IV. Mehmet ve Sadrazamı ordu ile birlikte Paşa Çayırı'ndan hareket ederek Edirne'ye geldi. Kendisi burada kalıp Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'yı 1 Zilkade 1076/5 Mayıs 1666 Girit seferine gönderdi.[157]

---

[154] "İmdi sen ki, vezîr-i a'zamımsın, umûm-i asâkir-i nusretme'âsirime seni serdâr ve cumhûr-ı umûr-ı saltanatımı keff-i kifâyetine menût ve kabzai iktidârına merbût eyledim ve bu umûrda sana bedreka-i tevfîk-i hâlik kün fe yekûn hadi olsun" Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/417.

[155] Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde aktarıldığına göre, Suda Kalesi Hanya'ya yakın küçük bir adacık üzerinde yer alan, altı köşeli ve sağlam yapısıyla dikkat çeken stratejik bir deniz kalesidir. Latin kaynaklarına göre, kale ilk olarak Sudak'tan gelen Frenkler tarafından inşa edilmiştir. Tamamen kayalık zemin üzerine kurulu bu küçük yerleşim yeri, savunması zor bir konumda bulunmasına rağmen son derece sağlamdır. Evliya, Osmanlı donanmasının kaleyi kuşattığını, ancak Kaptan Voynuk Ahmed Paşa'nın şehit düşmesiyle fethin gerçekleşmediğini aktarır ve bu kalenin ileride Osmanlı'ya nasip olmasını temenni eder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/1/376-377.

[156] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/414; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/418.

[157] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/424.

Kaptân-ı deryalık görevi verilen Suriye valisi Kaptan Mustafa Paşa da çektirilerden[158] oluşan bir filo ile İstanbul'dan Ege denizine açıldı.[159] Ordu Edirne'den ayrılmadan önce sadrazama hatt-ı hümâyûnla iç hazineden bin beş yüz kese altın verildi.[160]

Dimetoka istikametinden Gümülcine'ye ulaşan birlikler, Gümülcine'de iki gece konakladıktan sonra Serez'e varıp Kurban Bayramı'na kadar on beş gün kaldıktan sonra bayram bitiminde Selanik'e varıp on iki gün kaldılar. Daha sonra Yenişehir'e varıp on gün konakladıktan sonra İzdin voyvodalığına vardılar. Ancak bu esnada asker arasında humma salgını yayılınca mecburen Livadiye'ye geçildi. Üç gün sonra İstefe[161] şehrine gelen ordu burada uzun süre konaklamaya karar verdi. Ordunun İstefe şehrinde bulunduğu zaman zarfında hummadan çok sayıda asker öldü. Sadrazam bu esnada, Kaptân-ı derya Vezir Kaplan Mustafa Paşa ile Selanik, Ağriboz, Kolos ve Benefşe[162] iskelelerinden Girit'e dört sefer zahire, mühimmat ve cephane naklettirdi. Burada iken Mirahur Canbolatzâde Hüseyin Bey, padişahın bir fermanı ile çeşitli hediyeler ve hil'at getirdi.[163] Bu arada, Girit'e ulaşmak üzereyken erzak yüklü Osmanlı gemisinin Kulaz mevkiinde düşman tarafından ele geçirildiği haberi gelince, Padişah'a Kandiye'nin fethi için Girit adasına geçileceğini bildiren bir telhis yazıldı.[164]

---

[158] Gemi Çeşitleri: XIX. yüzyıla kadar Osmanlı donanmasını teşkil eden gemiler kürekli (yelken yardımcılı) ve yelkenli olarak iki gruba ayrılıyordu. Kürek ve kısmen yelkenle hareket eden gemilere "çektiri" (çektirir) veya "çektirme" tabir ediliyor, ana hareket kaynağı yelken olan gemilere ise "yelkenli" veya "kalyon sınıfı gemiler" deniliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: İdris Bostan, "Gemi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 14/11-15.

[159] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/414.

[160] Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*, 228.

[161] Evliya Çelebi, harap ve sıtma yurdu olarak tanımladığı İstife Kalesi'ni, badem biçiminde, yedi bin adım çevre uzunluğunda, hendeklerle çevrili ve sağlam kapıları olan bir yapı olarak tasvir eder. Kuşatma sırasında bir yıl dayanabilecek nitelikte olduğunu belirtir. Bu topraklar birçok kralın elinden geçtikten sonra Venediklilerin eline geçmiş, bir süre imar edilmiştir. Ancak daha sonra Fatih Sultan Mehmed devrinde Gazi Ömer Bey tarafından fethedilmiş, büyük bir kıyımın ardından "İstife" adı verilmiştir. Şehrin Rumca adı Ayasentifa'dır. Detaylı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/1/229-230.

[162] Evliya Çelebi, Osmanlı'nın bütün deniz kıyılarında, Benefşe kadar stratejik ve çetin başka bir serhat bulunmadığını belirtir. Limanı da yerleşimi gibi sarp ve güvenilmezdir. Hasan Paşa'nın yanında bir hafta kaldıktan sonra, Sadrazam'ın Termiş Kalesi'nden donanmayla Girit'e geçtiği haberini burada alır. Detaylı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/1/345-346.

[163] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/435.

[164] Fazıl Ahmet Paşa 24 Muharrem 1077/ 27 Temmuz 1666'da İstanbul'a ulaşan bu telhisinde, Venediklilerin Bosna ile Hersek arasında bir kale inşa ederek Müslüman halka zarar verdiklerini bildirdi. Bunun üzerine padişah, Bosna Beylerbeyi Vezir Sührap Mehmet Paşa'ya bu kalenin fetholunması talimatını gönderdi. Fakat Sührap Mehmet Paşa bu fethi gerçekleştiremediği için azledilerek yerine Vezir Suyolcu Ahmet Paşa gönderildi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/452.

Daha önce İstanbul'a gelen Venedik sefirinin, vezîr-i âzam ile müzakerelerde bulunmak üzere İstefe'ye doğru yola çıktığı haberi alınınca, askerler arasında "belki bir anlaşma sağlanır da Girit'e geçmeye gerek kalmaz", ümidi doğdu. Ancak elçinin yolda hastalanarak İzdin kasabasında öldüğü haberi alındı. Elçi ile beraber bulunan bir kişi barış görüşmelerinde kendisinin de yetkili olduğunu bildirince, sadrazamın huzuruna getirtilip teklifinin ne olduğu soruldu. Fakat Venedik elçisinin teklifi sadrazam tarafından uygun bulunmadı ve huzurdan çıkarıldı.[165]

Ordunun İstefe'de bulunduğu esnada istişareye verdiği önem ile bilinen Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, Ağriboz'a giderek Kaptân-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa ve diğer donanma komutanlarını huzuruna çağırıp, ordunun hangi iskeleden Girit'e nakledilmesinin daha makul olacağını üç gün boyunca müşavere etti. Neticede Termeş iskelesini kullanarak Girit'e geçmeleri ittifak ile kararlaştırıldı. 26 Ekim 1666'da ordu Termeş iskelesine geldi. Burada her sınıfın binecekleri gemiler belirlendikten sonra Fâzıl Ahmet Paşa baştardaya[166] binip, toplam kırk yedi parça çektiri ile 31 Ekim 1666'da Hanya'ya doğru hareket etti.[167] Donanma Benefşe ve Çoka adaları önünden geçerek, 3 Kasım 1666'da ulaştığı Hanya[168] limanında top atışları ve şenlikler ile karşılandı. Kış mevsiminde olunduğundan dolayı ordunun ilkbahara kadar Hanya'da kışlaması kararlaştırıldı.[169] 22 Aralık 1666'da saraya çağrılan Kaptân-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa'dan ordunun donanma gemileriyle Benefşe'den güvenli bir şekilde geçirildikleri haberini alan IV. Mehmet Han; "Bahtın açık olsun; hizmetini layıkıyla yerine getirdin, emeğim ve hakkım sana helal olsun." diyerek kendisine hil'at giydirmiştir.[170]

[165] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 41 (2a-3a).

[166] Baştarda veya baştarde, çektiri tipinde kadırgaların küçüğü bir tür olan harp gemisine verilen isimdir. Donanma komutanı bir amiralin veya büyük rütbeli bir komutanın gemisi olarak kullanılan, genellikle kürekle çalışan baştardaların yelkenle de hareket kabiliyeti bulunmaktaydı. Osmanlı baştardaları, 26-32 çift küreğe sahip olup her kürek 5-7 kişi tarafından çekilmekteydi.

[167] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/436.

[168] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Girit'in en muhkem yapılarından biri olan Hanya Kalesi, doğuda Suda Burnu ile batıda Kapospata Burnu arasında, deniz kenarındaki kayalık bir tepe üzerine kurulmuş, beş köşeli ve beş tabyalı mimarisiyle Kandiye dışında benzerine rastlanmayan bir istihkâm olarak tasvir edilir. İskender Seddi'ni andıran surları, karşılıklı savunma düzenine sahip tabyaları, altlarındaki tünel sistemleri ve top atışına karşı koyan kalın duvarlarıyla dikkat çeken bu kale, Evliya'ya göre Osmanlı'nın elindeki en sağlam kıyı kalelerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/1/371-372.

[169] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 41 (3a-3b).

[170] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/455.

2.5.2. Girit İçin Harekete Geçiliyor

Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, Yeniçeri Ağası Uzun İbrahim Paşa, Kul Kethüdası Abdurrahman Ağa, Anadolu Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa, kapıcıbaşı ve bazı Enderun ağaları ile beraber Kandiye tarafına gidip muhasara bölgesini incelemiş ve tophane yapılacak yeri belirlemişti. Bir taraftan da baharda başlayacak olan kuşatma için adaya asker ve mühimmat nakliyatına devam edildi. Sadrazam ve beraberindekiler birkaç gün süren incelemeden sonra 13 Ocak 1667'de tekrar Hanya'ya geri dönmüşlerdir. Bir ay sonra 19 Şubat 1667'de Vezir Mahmut Paşa Girit seferine asker toplamak için Anadolu'ya gönderildi.[171]

Daha önce gönderilen fermanlar ile Kandiye muhasarasında kullanılması için Mısır Eyaleti'nden asker, erzak ve mühimmat istenmiştir. Bu talebi karşılamak amacıyla İskenderiye'de donatılan, yirmi bir adedi savaş gemisi (kalyon) olan yirmi sekiz parçalık filo, Ramazan Bey'in komutasında Girit Adası istikametinde harekete geçmiştir. 1 Ramazan 1077/25 Şubat 1667 Cuma günü bu kalyonlardan birisi Hanya limanına ulaşmıştır. Ertesi gün bir kalyon daha gelmiş, ancak diğer gemilerin fırtınaya yakalanıp dağıldıkları haberi alınmıştır. Mısır gemilerinin geleceğini önceden haber alan Venedikliler, ellişer toplu on üç kalyon ile Hanya önlerinde bu gemilerin gelmesini beklemeye başlamışlardı. Ramazan'ın beşinci günü olan 5 Ramazan 1077/1 Mart 1667 Salı akşam vakti, açık deniz yönünden gelen gürültülü top atışları kalede derin bir telaş ve hareketlilik meydana getirmişti. Hanya kalesindeki askerler, hangi tarafın üstün geleceğini merak ederek iftarlarını bile yapmaya vakit bulamamışlardı. Şiddetli çatışmadan kurtulmayı başaran iki Osmanlı gemisi Hanya'ya vardığında, Ramazan Bey'in de içerisinde bulunduğu beş kalyonun Venedik kuvvetlerinin arasında kaldığı anlaşıldı. Sadrazam tarafından on altı parça beyler çektirisi, Ramazan Bey'in yardımına gönderildi. Yardıma giden çektirilerin top ateşiyle Venedikliler kalyondan bir miktar uzaklaştırılsa da tam olarak başarı sağlanamadı. Daha fazla direnemeyen Mısır Beyi Ramazan Bey, gemideki erzak ve mühimmatı düşman eline kaptırmamak için kalyonu yakıp sağ kalan askerleri ile denize atladıysa da Venedikliler tarafından esir edilmekten kurtulamadılar. Yaralı olarak kurtulan üç Mısır gemisi Hanya limanına ulaştıktan sonra içlerinde bulunan ağalardan birisi sadrazam tarafından bey tayin edilip İnadiyye kalesinde

[171] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/455.

kışlamakta olan Osmanlı askerlerinin yanına gönderildi. Neticede Osmanlılara yardım etmek için yola çıkan ve önce fırtına daha sonra da Venediklilerin saldırısına maruz kalan Mısır gemilerinden sadece on beşi Girit adasına ulaşabilmişti. Gemilerin içinde bulunan askerler ise çektiriler ile 13 Mart 1667'de Hanya limanına getirildiler. Bu sırada Kandiye kuşatması için gereken hazırlıkları yapmak üzere Hanya'da kışlayan Fâzıl Ahmet Paşa, bahar ayı ile başlayacak olan kuşatmaya destek olmaları için Cezayir, Tunus ve Trablus beylerine talimat gönderdi.[172] Bu talimattan Cezayir, Tunus ve Trablus kalyonlarının deniz muharebesinden ziyade Girit ile Anadolu arasında ulaşımın sağlanmasında yararlanılacağı anlaşılıyordu. Bu arada bir Venedik elçisi, esir olarak tutulan Ramazan Bey'den kendisinin ve yanındakilerin kurtarılması için ricada bulunduğu bir mektup getirdi. Venedikliler Ramazan Bey'e karşılık Resmo muharebesinde[173] esir edilen ve Yedikule'de tutulan kral-zâdenin serbest bırakılmasını teklif edince Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa; "Devlet-i Aliye'nin bu işe rızası yoktur." diyerek bu teklifi reddetti. Ramazan Bey'in yanındaki diğer esirler ise bedel ödenerek kurtarıldı.[174]

Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, Hanya'da bulunduğu esnada 5 Şevval 1077/31 Mart 1667'de Venedik Doçu, kendisine yeni elçi olarak tayin edilen Cuvan Banse Padavin aracılığıyla barış içerikli mektup gönderdiyse de sadrazam tarafından, İslam ordusunun ve mühimmatların buraya kadar geldikten sonra barışmanın imkânsız olduğu ileri sürülerek reddedildi.[175]

2 Zilkade 1077/26 Nisan 1667 tarihinde Kaptân-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa yetmiş parça çektiri ile çok miktarda cephane ve zahireyi Hanya limanına getirdi. Sadrazam tarafından kendisine kürk giydirildi. Bu arada bir düşman filosunun Hanya açıklarından geçerek Kandiye'ye doğru hareket ettiğini gören Fâzıl Ahmet Paşa, bir deniz muharebesine girmeyi o an için tehlikeli bularak Kaplan Mustafa Paşa'yı bu konuda dikkatli olması için uyardı. Kuşatma hazırlıkları devam ederken altı kalyon ve on

[172] "İnşâ'allâhü teâlâ ol baharda Girit cezîresinde Hanya'ya gelip Hanya ile Resmo önlerinde ve Benefşe taraflarında küffârın geçtiği yerlerde gezinmek üzere gemilerinizi göndermeniz..." Ayrıntılı bilgi için bkz: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/s. 442.

[173] Yunanistan'a bağlı Girit adasının kuzey kıyısında Almiru körfezinde önemli bir liman şehri ve turizm merkezi olup bugün Rethymnon adıyla anılır. Osmanlı Devleti'nin Girit adasını ele geçirmek için yürüttüğü faaliyetler çerçevesinde Hanya'dan sonra alınan ikinci şehir olmuştur. Serdar Deli Hüseyin Paşa kumandasındaki ordunun Resmo önlerine gelmesinden sonra kırk günlük bir muhasaranın ardından 6 Şevval 1056'da (15 Kasım 1646) emanla teslim alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)* (İstanbul: Tatav (Tarih ve Tabiat Vakfı) Yayınları, 2004), s. 23-53.

[174] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/s. 443.

[175] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/s. 444.

şaykanın İstanbul'dan getirdiği altı bin yeniçeri ve istihkam eri ile savaş malzemeleri Girit'in güneyindeki Petro iskelesine çıkarıldı. Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, 22 Zilkade 1077/16 Mayıs 1667 Pazartesi günü Hanya'dan Kandiye'ye doğru yola çıkıp, bir hafta sonra İnadiye kalesine[176] vararak orada kurulan ordugahına yerleşirken Kaptân-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa ise Halep Beylerbeyi Vezir Sarı Hüseyin Paşa ile Sivas Beylerbeyi Halil Paşa'nın kuvvetlerini almak üzere 20 Mayıs 1667 Cuma günü Çeşme'ye gönderildi. Sadrazam İnadiye kalesinde ordugâhında iken eski Vezir Ankebut Ahmet Paşa, Defterdar Ahmet Paşa ve Yeniçeri Ağası Vezir Arnavut Uzun İbrahim Paşa'ları huzuruna çağırıp, her birine hilat giydirip onlara; "Göreyim sizi, bugün tam da zamanı olan gündür. Din uğrunda gayret ederek padişah hizmetinde özveriyle çalışıp herhangi bir hata yapmayınız." diyerek ihsanlarda bulundu.[177]

Anadolu ve Rumeli, Adana ve Karaman Beylerbeylikleriyle birlikte bütün yeniçeri birliklerinden oluşan kuvvet, sayıca yaklaşık altmış bine yakındı. Kandiye kalesi[178] oldukça müstahkem bir kale olup, Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın adaya geçmesi ile asker ve cephane açısından da takviye edilmişti.[179] Kalenin doğu yakasında yer alan Küllük mevkiinde, Ak Tabyası; onun sağ tarafında, Bölme Tabyası; sol tarafında, Öksüz

[176] Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İnadiye Kalesi, kuzey ve batısında dereler ve tepeler bulunan; içinde çoğunlukla tek katlı, az sayıda iki katlı, küçük ve basit yapılı yaklaşık yetmiş bin ev ile birkaç bekârhane odasının yer aldığı bir yer olarak tasvir edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/1/384.

[177] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/445-446.

[178] Evliya Çelebi, Kandiye Kalesi'nin şeklini tasvir ederken; kalenin içinde sonradan inşa edilen bir limanın yaklaşık yüz gemiyi barındırabildiğini ve çevresinde on dört gözlü taş tersane bulunduğunu aktarır. Kale çevresi toplamda on iki bin adım genişliğindedir. Kara tarafında ise tabyaları çevreleyen ikinci hendekler mevcuttur. Kalenin çeşitli yönlerine yayılmış toplam dokuz büyük tabya vardır. Ayrıca kale duvarlarının iç yüzeyinde şehri ve çevresini kontrol edebilecek üç yüksek dış tabya daha bulunmaktadır. Bu yapılar, hem şehrin savunmasında stratejik öneme sahiptir hem de Kandiye Ovası ve denize hâkim konumdadır. Tabyaların isimleri ve ayrıntılar için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/470-471.

[179] Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde yer alan anlatıma göre, Kandiye Kalesi son derece sağlam, karmaşık ve çok katmanlı bir savunma sistemine sahiptir. Kale, çevresini saran derin hendekler, çok sayıda tabya ve yeraltı lağım hatlarıyla donatılmıştır. Özellikle Göllük tarafındaki Kum Tabyası, barındırdığı çok sayıda balyemez ve havan topuyla dikkat çekerken; Yassı Tabya yüksek yapısıyla gözetleme açısından önem taşımaktadır. Arhonda Tabyası, geniş görüş açısı ve menzil kapasitesiyle etkili bir savunma noktası oluşturur. Yüksek Tabya ise gerek konumu gerekse görsel hâkimiyetiyle kuşatma sırasında Osmanlıların en fazla zorlandığı mevkilerden biri olmuştur. Bununla birlikte, altında çok katlı ve girift lağım tünelleri bulunan Ak Tabya, mimari açıdan dikkat çeken bir başka savunma yapısıdır. Ak Tabya'yı destekleyen Öksüz, Bölme, Yarımca, Çatal, Koltuk ve Fıçılı Tabyaları da kuşatma sürecinde etkin biçimde kullanılmıştır. Batıdaki Karanlık Kapı, Hüseyin Paşa, Panigrad, Taşlı ve Kızıl Tabyaları ise şiddetli çatışmalara sahne olmuş, özellikle Taşlı ve Kızıl Tabyalar uzun süre direnerek Osmanlı ordusuna ciddi zayiatlar verdirmiştir. Evliya Çelebi'nin gözlemleri, dönemin askeri mimarisi ve savunma anlayışı açısından son derece kıymetlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/474-480.

Tabyası; arka kısmında ise Yassı Tabyası bulunmaktaydı. Kandiye'nin güney cephesinde, Yüksek Tabyası ile çevresinde, ona göre daha küçük olan Çatal, Yarımca, Fıçılı ve Kotuk Tabyaları yer alırken; batı kesiminde ise, Hüseyin Paşa, Panigrad, Karanlık, Kanlı, Haçlı, Kızıl ve Atlı Tabyalar konumlanmaktaydı.[180] Kuşatma başlamadan önce Venedik donanmaları tarafından yüklü miktarda cephane ve gıda yardımı getirilmişti. Bu arada Girit'te, Osmanlı- Venedik savaşlarının başladığı 1645 senesinden itibaren, kalenin etrafına kat kat lağımlar kazılmış, adeta kale etrafında lağım olmayan yer kalmamıştı.[181] Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa metrislere girilmeden önce bir elçi heyeti ile kale generaline gönderdiği mektupta: "Kalenin anahtarlarının âlem padişahına teslim edilmesini ve kendilerinin haraç vererek burada hayatlarına devam edebileceklerini aksi halde Allah'ın izni ile kale fethedilirse hepsinin kılıçtan geçirileceğinin kesin olduğunu…" bildirerek kalenin teslim edilmesini istediyse de general: "…Her bir taşına canımızı feda ederiz ama bu kaleyi size teslim etmeyiz…" diyerek elçileri kaleden kovaladı.[182] Bunun üzerine Fâzıl Ahmet Paşa, Kandiye'nin sulh yoluyla alınmasının mümkün olmadığını kesinleştirdikten sonra, 1 Zilhicce 1077/25 Mayıs 1667 tarihinde tüm hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte, vezirler, eyalet valileri, donanma komutanları ve diğer askerî yetkililerle Kandiye önünde bir meşveret toplantısı gerçekleştirdi. Sadrazam, kale kuşatmasının hangi yönden başlaması ve kaç koldan metrislere girilmesi gerektiği hakkında müşavere ettikten sonra;[183] "Derhal Allah'ın izniyle metrislere girip toplarımızı mevzilerine yerleştirelim; düşmana fırsat tanımadan mücadele edelim ve Allah'a tevekkül edelim…"[184] diyerek kuşatma için harekete geçilmesini emretti. O gün cephane açılıp askere lazım olan mühimmat dağıtıldı. Ertesi gün Fâzıl Ahmet Paşa, Kul Kethüdâsı Abdi Ağa, Yeniçeri Ağası Vezir İbrahim Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşa ile Mısır ve Şam askeri beraberinde olmak üzere Vire tabyası hizasında olan orta koldan; Vezir Ankebut Ahmet Paşa sağ koldan, Anadolu Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa sol koldan olmak üzere metrislere girildi.[185]

---

[180] Ayıca Sadrazamın otağının Yüksek Tabya önünde kurulduğu belirtilmiştir. Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 45.

[181] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 132-134.

[182] Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/1/386.

[183] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/446.

[184] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 45 (6a).

[185] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/446; Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 46 (6a,b)'de Rumeli Beylerbeyi Pehlivan Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa'nın Kızıl Tabya'ya, Yeniçeri Ağası'nın Kanlı Tabya'ya ve Katırcıoğlu Mehmet Paşa ile sipah ve silahtarların Ak Tabya'nın karşısındaki Külünk tarafına yerleştirildiği anlatılmıştır.

Kandiye kalesinde Venedik askerlerinin yanında Fransız, Alman, İtalyan ve Yunan askerleri de hazır bir şekilde bulunuyorlardı. Venedik kuvvetleri, Osmanlı ordusu top menziline girince saldırıya geçmek için geceyi beklediler ve Osmanlı askerleri uyumaya hazırlanırken sabaha kadar top atışlarıyla bombardımana tuttular. Sadrazam, askerleri topçu ateşinden korumak amacıyla kalenin dibinden başlayarak üç koldan metrislere girilmesini ve topların yerleştirilmesini emretti. Yatsı namazı vakti girdiğinde, başta yeniçeriler, topçular ve beldârlar[186] olmak üzere aşağı yukarı yirmi bin kişilik kuvvet, siper hendeklerini kazmaya ve tabya yerlerini açmaya koyuldu. Venedikli kale müdafileri ise top atışlarıyla bu çalışmaları engellemeye çalışıyordu.[187] Venediklilerin üç gün üç gece devam eden topçu ateşi ile dokuz bin İslam askeri henüz metrislere giremeden şehit oldu. Sığınacak bir tabya ve kendi otağı da dahil sağlam bir tane bile çadırın kalmadığını gören Sadrazam, askerlerine acele etmemelerini, geride kalıp metrislere yavaş yavaş yürümelerini buyurarak, ordunun topçu ateşinin menzilinden çıkmasını emretti.[188] Bu arada 15 Haziran 1667 tarihinde Küçük Mirahur Kürt Hasan Ağa, Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'ya Sultan IV. Mehmet tarafından gönderilen hatt-ı şerif[189] ile kürk, kılıç ve hançer getirdi. Muharebenin devam ettiği esnada cömertliği ile bilinen Fâzıl Ahmet Paşa, Venedikli kellesi getirenleri ve Venedik tarafından kaçıp, Osmanlı'ya sığınarak Kandiye Kalesi'nin durumu hakkında bilgi verenleri ödüllendiriyordu.[190]

Kandiye kuşatması esnasında iki taraf arasında yoğun ve şiddetli lağım savaşları yaşanmasına neden olduğundan Osmanlı kuvvetleri çok fazla ilerleyemiyordu. Metrisler değiştirilmeye çalışılırken pek çok asker yaralanıp şehit düştü. Göynük civarlarında Türk birlikleri etrafındaki tabyalar ve şaranpo denilen yerlerde şiddetli çarpışmalar neticesinde sıkışan Türk askerleri sabaha kadar devam eden mücadelelerde pek çok şehit ve yaralıya rağmen iki tabyayı ele geçirmeyi başardılar.[191] Venedik kuvvetleri, metrislerin altına

[186] Dağlar arasındaki geçitleri açan, temizleyen ve muhafaza eden, hendek kazan ve diğer kazı işlerinde kullanılan bir sınıf amele taburu efradı olup, hizmet zamanlarında vergiden muaf tutulurlardı. Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte Girit'e 4000'e yakın beldar geçmiş, bunların çoğunun ölmesi yahut yaralanması üzerine adanın yerli halkından her dört hâneden bir beldar olmak üzere 3000 beldar yazılmıştır. Kandiye muhasarasının başlamasından sonraki yirmi beş ay içinde 8000 lağımcı ve beldarın adaya gönderildiği, bunlardan ancak 1000'inin sağ kaldığı anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Şenol Çelik, "Beldar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), Ek-1/179-181.

[187] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 46 (7a-8b).

[188] Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/1/387.

[189] "Hazret-i Allâh seni hizmet-i hümâyûnumdan ayırmayup niçe kerre böyle gazâda ma'an rikâbımla bulunasın, bi-lutfi'llâhi teʿâlâ faysal vermeye çalışasın." buyurarak sadrazama olan güvenini belirtmişti. Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/s. 449.

[190] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/447.

[191] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 138.

lağım tünelleri kazarak siperleri havaya uçurmaya kalkışınca, Osmanlı askerleri de bu tünellerdeki Venedikli askerleriyle birlikte lağımları imha etti ve düşmanın hendek kenarındaki şaranpolarını gece vakti neft yağıyla tutuşturarak ateşe verdi.[192] Bu çatışmalar sırasında lağım kazmakla görevli beldârların çoğu yaralanmış veya şehit olmuştu. Bu yüzden Girit'te her dört evden birinden bir kişi beldâr olarak görevlendirilerek ihtiyaçlar karşılanmaya çalışıldı. Daha önceden Anadolu ve Rumeli kıyılarından toplanan cephane ve askeri getirmek üzere Çeşme'ye gönderilen Kaptân-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa, Hanya'ya gelerek yükünü boşalttı ve Sadrazam tarafından bu defa da 12 Temmuz 1667'de Çuka adasını vurmakla görevlendirildi. 14 Temmuz 1667'de donanma-yı hümâyun ile gelip orduya katılan Halep Beylerbeyi Vezir Sarı Hüseyin Paşa Anadolu kolunda, Sivas Beylerbeyi Halil Paşa ise Vezir Ankebut Paşa kolunda görevlendirildi. 23 Temmuz 1667 günü Kaplan Mustafa Paşa'nın adayı vurarak Hanya'ya geri döndüğü haberi, Sadrazam'a ulaşınca haberi getiren ağaya hilat giydirildi. Bu sırada şehit olan Cezayirli serdengeçti ağası Baba Ali'nin yerine Sadr Ali Bey; Rumeli Beylerbeyi Pehlivan Mehmet Paşa'nın yerine ise Kapıcıbaşı Hasan Ağa tayin edildi.[193] 8 Eylül 1667 tarihine kadar devam eden lağım savaşları süresince Venedikliler yüz seksen iki, Osmanlılar ise yüz elli üç lağımı patlatmışlardı. Osmanlı ordusunun artan beldâr ve lağımcı ihtiyacı ise bu kez gemilerde bulunan altı yüz kürekçi ile karşılanmaya çalışılmıştı.[194]

9 Eylül 1667'de Venediklilerin Kandiye'de düzenlediği saldırı sonucunda daha önce ele geçirilen bölgeler geri kaybedildi. Ancak sadrazamın askerleri teşvik etmesiyle, on gün içinde hendekler kazılarak içerisine birkaç yüz kişi sığacak tabyalar oluşturuldu. Bu tabyalara serdengeçti gaziler yerleştirilerek kale duvarına yaklaşılması sağlandı. Yaklaşık otuz kırk gün süren çatışmalar sırasında Osmanlı ordusu, aralarında alay beyleri ve Rumeli Beylerbeyi'nin de bulunduğu yaklaşık sekiz bin kayıp verirken; Venedikliler, aralarında dört yüz subayın da bulunduğu üç bin altı yüz asker kaybı yaşadı.[195] Sonuç olarak, 25 Mayıs 1667'de başlayan ve yaklaşık yedi ay süren kuşatma başarıya ulaşamayınca, kış mevsiminin gelmesiyle birlikte kuşatmayı kaldırmadan kışı geçirmek için hazırlıklara başlandı. Sadrazam Osmanlı ordusunun metrislerden çekilmesi

[192] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 47 (8b-9a).
[193] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/461-464.
[194] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 136-137.
[195] İki tarafında büyük kayıplar verdiği tabya bundan böyle "Kanlı Tabya" olarak anıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 49 (10b-11a).

durumunda Venediklilerin yeniden tabyalar yaparak yer altında yeni lağımlar açabileceğini tahmin ederek kışın metrislerde geçirilmesini makul buldu ve padişaha gönderdiği telhis ile durumu bildirdi. Ayrıca sefere çıkmadan önce İstanbul'da sadaret kaymakamı olarak bıraktığı Vezir Kara Mustafa Paşa'dan da bahar mevsimine kadar bir miktar asker, lağımcı, beldâr, balyemez topları, humbara havanları, top gülleleri ve el bombası gibi gerekli mühimmatın temin edilerek adaya gönderilmesini rica etti. Gelen malzemeleri bahara kadar adaya taşınması için Kaptân-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa görevlendirildi. Savaşamayacak durumdaki yaralı yeniçeriler de donanma ile birlikte İstanbul'a gönderildi.[196] Yapılan hazırlıklar ile metris ve lağım yollarında çarşı ve pazarlar kurulmuş, ordugâh bir şehre dönüşmüştü. Kanlı Tabya'daki Osmanlı askerleri biraz geri çekilerek daha uygun mevzilere kış tabyaları inşa ettiler. Öte yandan Venedikliler, Osmanlı ordusuna erzak ve malzeme ulaştırılmasını engellemek amacıyla hazırlıklarını sürdürerek Hanya, Yerebatar, Kondile ve Resmo limanlarını kontrol altında tutmaya devam ettiler.[197] Kış aylarında Osmanlılar ile Venedikliler arasındaki diplomatik temaslar devam ettirilse de elçilerin kaleyi teslim konusunda müzakere yetkilerinin olmamasından dolayı bir sonuca varılamadı. Nihayet 16 Aralık 1667 günü sadrazamın metrislerde kışlamak için padişaha gönderdiği telhisin cevabı[198] olumlu yönde gelmişti. Sadrazamına tam anlamıyla güvenen IV. Mehmet, onun aldığı kararı onaylamış ve yardım talebine de olumlu cevap vermiştir.

2.5.3. Girit'te Çarpışmalar Yoğunlaşıyor

İlkbahara gelindiğinde, donanma gemileriyle Venedik kuvvetlerinin kontrolünün zayıf olduğu bölgelerde gece saatlerinde adaya erzak ve mühimmat sevkiyatı yapılmaktaydı. Venedikliler ise İstanbul ve Girit'in diğer iskelelerinden Kandiye'ye yapılan tedarik faaliyetlerini engellemeye çalışıyordu. Sadrazam kış mevsiminde muharebeye verilen aradan faydalanarak adaya yapılacak nakliye işlerini kolaylaştırmak amacıyla Çanak (Bab) limanı önüne bir palanga yaptırarak, buraya birkaç top yerleştirip, büyük topları ve diğer savaş araçlarını bu limana göndermeye başladı. Ancak bu liman

[196] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/473-475.
[197] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/473-475.
[198] Padişah Hatt- şerifi'nde: "İktizâ-yı vakt niçe ise öyle eyleyesin, göreyin seni uğur-ı dîn-i mübînde merdâne vü sadâkat üzre çalışup, bir tarafdan matlûb olunan imdâd-ı asker ve beldâr ve hazîne ve cebehâne ve mühimmât-ı sâ'ire her ne ki lâzımdır, vaktiyle irsâl vü îsâl olunur" buyurmuştur. Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/478-479.

da Venedikliler tarafından abluka altına alındı. Fâzıl Ahmet Paşa'nın emri ile Anadolu Beylerbeyi Halil Paşa komutasındaki donanma 9 Mart 1668'de denize açılarak, Çanak yakınındaki Fodula limanına geldi. Bu harekât gizli olarak yürütülmeye çalışılsa da casuslar aracılığı ile durumdan önceden haberdar olan Venedikliler tedbirlerini almışlardı. Halil Paşa, daha önce sadrazam tarafından gece düşman üzerine saldırılmaması gerektiği konusunda uyarılmasına rağmen, gece vakti düşman üzerine gitmek istedi. Gece dört buçuk saat devam eden muharebe sonucunda Osmanlı donanması büyük kayıplar verdi. Halil Paşa baştardası ile düşman baştardasını ele geçirmek üzere iken başka bir düşman gemisinin gelmesi ile zor duruma girdi. Kaptan Durak Bey, Halil Paşa'yı bir filika ile kıyıya gönderip kurtarmayı başardı. Fakat düşman eline geçmemesi için gemisini yakmak üzere iken kendisi bir kurşunla şehit edildi. Donanmadaki gemilerin her birisi bir tarafa dağıldı. Canını kurtarıp kıyıya ulaşan Halil Paşa, Sadrazam'ın huzuruna gelerek, suçun kendisinde olduğunu ve öldürülmeyi hak ettiğini bildirdi. Sadrazam, "Serdarın sözüne vefa gösterilmeli; zira Hakk'ın hükmü elbet tecelli eder." diyerek Halil Paşa'ya merhametini gösterdi. Venedikliler bu muharebede ele geçirdikleri beş Türk çektirisini Kandiye önünden şenlikler yaparak İstendiye limanına götürdüler. Oldukça büyük olan Durak Bey'in çektirisini halka ziyarete açtılar. Bu sırada cephanelikte gizlenmiş olan Kara Mehmet adında bir Türk askeri, kendisi içinde olmasına rağmen gemiyi havaya uçurarak, Venediklilerden beş yüz kişinin ölümüne, dört yüz kişinin de yaralanmasına neden oldu. Bu olay Fâzıl Ahmet Paşa tarafından bizzat kaleme alınan bir telhis ile IV. Mehmet'e bildirildi.[199]

Bir müddet sonra, Kandiye limanından Venedik'e gitmekte olan bir gemi Hanya Kalesi civarında yakalanınca, gemide bulunan iki torba mektup Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Sadrazama teslim edilen bu mektuplar tercüme ettirilerek Kandiye kalesindeki Venediklilerin durumu hakkında bilgi edinildi. Kale komutanı kürekçi azlığı sebebiyle Hanya limanına gelen yardımları engelleyemediklerinden şikâyet ederek, kalenin ancak on beş günlük barutunun kaldığı bildiriliyordu.[200] Baharda başlayacak kuşatma için bir taraftan Anadolu ve Rumeli kıyılarında hazırlanan asker, zahire ve mühimmat adaya taşınırken diğer taraftan Girit'te de toplar döktürülmek suretiyle hazırlıklar tüm hızıyla devam ediyordu. Kandiye limanının girişini kontrol altına almak amacıyla Kızıl Tabya

[199] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/482-488.
[200] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/480-482.

karşısında denizden yer doldurularak yeni bir tabya yapılmaya başlandı. Bu esnada Trablus, Cezayir ve Tunus Beylerbeyilerine fermanlar iletilerek Girit'e askerî birlikler ve donanma desteği gönderilmesi talep edildi. Sefere görevlendirilen Mısır askerleri 22 Nisan 1668'de, Şam askerleri 30 Nisan'da, Trablus'tan gönderilen altı kalyon ise 7 Mayıs'ta gelerek orduya katıldılar.[201] Aynı gün 7 Mayıs 1668'de kaptân-ı derya donanma ile getirdiği malzemeleri Fodula limanına indirdi. 16 Haziran 1668 tarihinde ise Cezayir ve Tunus'tan gönderilen on kalyon Girit'e ulaştı.

Kış boyunca metrisler yeniden ele geçirilerek eksikleri giderilmişti. Küllük tarafına yirmi top yerleştirilerek, yirmi oda asker ile seferci başı ve Anadolu eyaleti askerleri Hüseyin Paşa emrine verilerek bu bölgeye gönderildi. Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın yanında ise Rumeli, Sivas, Karaman ve Adana eyaleti askerleri ile yeniçeriler hazır bulunuyordu. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Ak Tabya karşısından Kandiye kalesine yapılan topçu atışı ile iki taraf arasındaki mücadele yeniden başladı.[202] Venedik kuvvetlerinin denizden yapması muhtemel saldırılarına karşı önlem olarak, kıyıya toplar dizdiren Fâzıl Ahmet Paşa'nın emriyle, 30 Haziran 1668'de kurbanlar kesilip metrislere girilerek taarruza geçildi. Sadrazam Kızıl Tabya kolunda bulunurken, Halep Beylerbeyi Vezir Sarı Hüseyin Paşa ise Küllük tarafında bulunuyordu.[203] Osmanlı kuvvetlerinin metrislerde ilerlemeye başlaması ile birlikte, taraflar arasındaki mücadele lağım savaşlarına dönüştü.[204] Venedik'ten bekledikleri yardımı alamadığı için Osmanlı ordusu karşısında zor durumda kalan kale komutanı, 6 Kasım 1668 günü bir elçiyi Fâzıl Ahmet Paşa'ya gönderdi. Gelen elçi, sadrazamın huzuruna çıkarılmadan önce Katırcıoğlu Çiftliği'ne götürülerek gönderiliş maksadı sorgulandı. Kaleyi teslim etmeye niyetlerinin olmadığı anlaşılınca sadrazamın emri ile elçi ve beraberindekiler tutsak edildiler. Birkaç kez daha bu şekilde gelen elçiler birbirlerinin yanında gözaltında tutuldular. Kandiye kale komutanı Osmanlı kuvvetlerinin elinde bulunan elçilere yazdığı mektuplarda kalenin durumunun çok iyi olduğunu ve Avrupalılardan yardım geleceğini söyleyerek Fâzıl Ahmet Paşa'yı kuşatmadan vazgeçirmeye çalışıyordu. Ancak önceden zikredildiği üzere kalenin içinde bulunduğu duruma hâkim olan sadrazam, Venediklilerin bu tuzağına düşmedi.[205] Mücadelenin tüm şiddeti ile sürdüğü ve büyük kayıpların verildiği bu

[201] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 143-144.
[202] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 53 (12a,12b).
[203] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/503.
[204] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 148.
[205] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 153.

dönemde, taun (veba) ve humma (sıtma) virüsünden dolayı çok sayıda asker hayatını kaybetti. Bu olumsuz gelişmelerden dolayı askerler arasında moral bozukluğu yaşanırken, diğer taraftan da Kaptân-ı Derya Kaplan Mehmet Paşa'nın Venedik'e ait iki parça kalyonu ele geçirdiği haberi sevinçle karşılandı. Tunus, Cezayir ve Trabluslu deniz kuvvetleri, rastladıkları düşman kalyonlarından bir kısmını ele geçirip on sekizini de imha etmişlerdi. Bu nedenle düşman donanması uzak denizlere açılmaya cesaret edemeyip genellikle kalenin yakınlarından ayrılmıyordu. Osmanlı ordusuna İstanbul ve İzmir'den takviye kuvvetler ile cephane ve zahire gelmeye devam ediyordu. Kaptan Paşa da sürekli olarak Selanik'ten savaş malzemesi ve asker getirerek orduya destek sağlıyordu.[206]

Osmanlı Devleti Kandiye'nin uzak olması ve deniz ulaşımındaki problemler sebebiyle takviye birlikler göndermekte bazı sıkıntılar yaşıyordu. Girit'e gidenlerin sağ bir şekilde geri dönemeyecekleri propagandası da adaya gönüllü olarak gitmek isteyenlerin hevesini kaçırıyordu. Sultan IV. Mehmet takviye birlikler sağlamak için bir taraftan Mısır'dan yardım isterken diğer taraftan 9 Ağustos 1668'de Yenişehir'e gitmek üzere Edirne'den yola çıktı.[207] Dimetoka'da iken sadrazama gönderdiği hatt-ı hümâyunda zafer için her ne lazım ise esirgenmeden gönderileceğini söyleyerek sadrazamın ve askerlerin morallerini yükseltti.[208] Sultan IV. Mehmet, 6 Kasım 1668 günü Yenişehir'e geldiğini bir hatt-ı hümâyunla sadrazama haber verdi ve ondan şayet bir Venedik elçisi gelirse ne cevap verelim diye fikrini sordu. Sadrazam, padişaha yazdığı cevabında, beldâr azlığı ve askerin bitkinliği nedeniyle zaman kaybettiklerini, kalenin fethi için az bir zaman kaldığını belirterek, "Fethin gerçekleşmesini Allah'tan dileriz." dedi ve elçiye buna göre cevap verilmesini arz etti. 26 Kasım 1668 tarihinde Sultan IV. Mehmet tekrar bir resmi yazıyla vezîr-i âzama Venedik sefirinin gelerek, kuşatmanın kaldırılması karşılığında para teklif ettiğini bildirip, "kaleyi ele geçirmek mümkün müdür?" diye sordu. Sadrazam ise bu kadar çile çekildikten sonra kalenin küffar elinde kalmasına kimsenin razı olmayacağını bildirerek, elçinin geri gönderilmesini ve kendilerine asker, barut ve beldâr takviye edilmesi halinde baharda fethin gerçekleşebileceğini bildirdi.[209]

Yeni temin edilen üç bin beş yüz yeniçeri, bin sipahi, dört bin Mısır askeri ve bin lağımcı Kandiye'ye gönderildi. Venediklilerin attıkları gülleleri, onlara karşı

[206] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 54 (12b,13a).
[207] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 55 (29a).
[208] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/511.
[209] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/513-515.

kullanabilmek için top çapları buna uygun yapıldı. Bu yolla elli bine yakın top mermisi kazanıldı. Bu sırada Rumeli Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa rahatsızlıktan hayatını kaybedince, Osmanlı komuta kademesinde bazı değişiklikler yapıldı.[210]

2.5.4. Avrupalı Devletlerden Venediklilere Yardım Geliyor

Osmanlı ordusu karşısında tek başına yeterli olamayacaklarını anlayan Venedikliler Avrupa Devletleri'nden yardım istiyorlardı. İlk olarak Fransa, Venediklilerin yardım talebine olumlu yanıt vererek Dük de la Feuillada komutasında altı yüz Fransız asil-zadesini Kandiye'ye gönderdi. Daha sonra Papalık ve Maltalılar da on iki kadırga vererek, Almanlar da takviye kuvvetler göndererek, Venediklilerin yanlarında olduklarını gösterdiler. Kış şartlarından ötürü Fransız kuvvetleri arasında huzursuzluklar çıkmaya başlayınca Fransız komutan Feuillada, Venedik komutanı Morozini'ye kaleden çıkış için yarma harekâtına girişilmesini önerdiyse de Morozini tarafından uygun görülmedi. Bunun üzerine Fransızlar, Osmanlıların zayıf kaldıklarını düşündükleri Kuşaklı Manastırı önünden ve Küllük Tabyasından 16 Aralık 1668 günü saldırıya geçtiler. Osmanlılar düşmanı geri püskürtse de çatışmalar sırasında iki taraftan da kayıplar verildi.[211]

Muhasaranın devam ettiği süre içerisinde Kandiye kalesinden kaçıp Osmanlı kuvvetlerine sığınan ve aralarında beyzâdeler ve kaptanlar bulunan Venediklilerin sayısı binin üzerindeydi. İçlerinde İslamiyet'i kabul edenler de oluyordu. Kendilerinden kalenin durumu hakkında bilgi alınarak faydalanılmaya çalışılıyordu. Ancak çoğunun verdiği bilgiler asılsız ya da tutarsız olduğundan sözlerine itibar edilmiyordu.[212] Bu sırada Kandiye kalesinde bulunan Rum beyzâdesi Arhonda, kale komutanı Cerenay ile yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle Venedik'e gitmek üzere olan bir gemiye bindirilerek kaleden tahliye edilmişti. Arhonda, kaptanla gizlice iş birliği yaparak, Bosna dolaylarında gemiye veda etti ve Bosna Beylerbeyi'ne sığındı. Sadrazam ile görüşürse Kandiye kalesinin fethi

---

[210] Kara Mustafa Paşa'nın yerine önce Katırcızade Muhammed Paşa tayin edildi. Ancak hizmetlerinden memnun kalınmayarak kendisine Anadolu Beylerbeyiliği verildi. Sivas Beylerbeyisi Halil Paşa ise Rumeli Beylerbeyliğine getirildi. Ondan boşalan Sivas Beylerbeyliği görevi Seydi oğlu Muhammed Paşa'ya verildi. Bir süre sonra Rumeli Beylerbeyliğine Halep Beylerbeyi Hüseyin Paşa tayin edilerek, Halep Beylerbeyliği sadrazamın kethüdasına verildi ve Küllük tarafına serdar tayin edildi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 56 (14a).

[211] Anadolu Beylerbeyi Katırcızade Muhammed Paşa ile sipahi ve silahtar ağalarınında bulunduğu pek çok kişi şehit oldu ve yaralandı. Katırcızade Muhammed Paşa'nın yerine Vanlı Paşa Anadolu Beylerbeyi oldu. Fransa tarafından Dük Feuillada'nın da aralarında bulunduğu yetmiş Fransız asilzadesi ile iki yüz yetmiş kadar Fransız askeri hayatını kaybetti. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 56 (14b); Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 150.

[212] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 57 (18b,19a).

için yardım edebileceğini söyledi. Bunun üzerine hemen bir ulak gönderilerek Sadrazamla görüşmesi sağlandı. Sadrazamla görüştüğünde, vereceği bilgiler karşılığında kale içindeki mallarına ve adadan istediği zeamete sahip olacağı sözü verildi.[213] Arhonda'nın Kızıl Tabya, Avret Tabyası, Küllük ve Kum Tabyaları hakkında verdiği bilgiler doğrultusunda gerekli tedbirler alınıp, yeni stratejiler belirlendi. Arhonda'nın gösterdiği yerlerde şiddetli çatışmalar gerçekleşti. Ancak güz vaktinin yaklaşması üzerine kış için hazırlık yapmak üzere metrislerde beklemeye karar verildi. Bu durumu fırsat bilen Kandiye muhafızları, Osmanlı askerlerinin konuşlandığı mevzilerin ve savunma noktalarının altına lağımlar açmaya koyuldular. Kazdıkları lağımları ateşe tutuşturduklarında, o an adeta bir deprem etkisi yaratacak şiddette güçlü bir sarsıntı meydana geldi. Ancak lağımların infilak ettiği bölgelere o an için Osmanlı metris ve tabyaları ulaşmadığından önemli bir can kaybı yaşanmadı. Osmanlı kuvvetleri de gizli bir şekilde, gece gündüz çalışarak düşman kuvvetlerinin altına lağımlar kazıyorlardı. İki tarafın lağımları birbirine denk geldiğinde büyük mücadeleler yaşanıyor ve her gün her iki taraftan da kırkar ellişer lağım atılıyordu. Sadrazam Venediklilerin lağımı olmadığı bilgisini veren Arhonda'yı huzuruna çağırıp azarladı.[214] Hızlı hareket edilmesi gerektiğini ifade eden Arhonda'ya, Fâzıl Ahmet Paşa'nın yanındaki serdengeçtiler hak verdi ancak Sadrazam "Acelenin şeytandan olduğunu hatırlatıp, her iş vakti gelince olur." diyerek bütün serdengeçti gazilere hesapsız ihsanlar buyurdu ve Kızıl Tabya'ya yürümeye devam edildi. İki yılın sonunda 1 Ramazan 1079/2 Şubat 1669 günü nihayet Kızıl Tabya'ya varıldı ve Padişah tarafından gönderilen Hassa Hazinedarı Habeşî Musahip Yusuf Ağa'nın getirmiş olduğu hediyeler Sadrazama, diğer vezirlere, beylere ve ocak halkına dağıtıldı. Padişahın fethin kısa zamanda gerçekleşmesini arzu ettiği aksi halde kendisinin bizzat geleceğini bildirdiği hatt-ı şerif'i okundu.[215]

---

[213] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 57 (17a); Evliya Çelebi'ye göre ise, Rum Beyzadesi olan Arhonda Kandiye'den Moran vilayetine sürgün edilmiştir. Daha sonra buradan kaçarak Bosna Beylerbeyine sığınmıştır. Bosna Beylerbeyi tarafından Edirne'de bulunan padişaha gönderilen Arhonda, "Padişahım, eğer Kandiye kalesini istersen beni Kandiye kalesi altında Vezir-i azamına gönder. İnşallâhu Teâlâ ihtimaldir, Kandiye kalesi fethine sebep olam." şeklinde bir talepte bulununca padişahın fermanı ile kaptanpaşa tarafından Hanya'ya getirilmiş oradan da Seydizâde ile sadrazamın yanına gönderilmiştir. Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/408.

[214] "Bre melun, derya kenarı taşlık olmakla orada lağım yoktur, oradan kaleye sarılın diye sen demedin mi" Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/411.

[215] "Gayret benim değildir, gayret sizindir ki Muhammed Mustafa'nın mucizatı berekatıyla çahşıp gayret edip bana kaleyi fethedesiz, yoksa evvelbaharda donanma-i hümayünum ile Kandiye altına varıp çadır kurup cenge başlarım, vesselam" Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/411.

Osmanlı metrisleri tüm zorluklara rağmen hendek kenarına kadar ulaştı. Kızıl Tabya'dan sonra Avret Tabyası ve Taşlı Tabya da ele geçirildi. Kandiye muhafızları, bir yandan havadan humbara ve taşlarla saldırırken, diğer yandan da lağımlar kazarak yoğun bir direnç sergiliyorlardı. Sonbaharın yaklaşması ve erzak sıkıntısının artması, Osmanlı askerleri arasında moral bozukluğuna ve umutsuzluğa yol açıyordu.[216] Bu sırada Kaptan Paşa'nın yeni asker, cephane ve erzak ile Hanya limanına geldiği haberi, iyice yorulmuş olan askerler arasında büyük bir sevinçle karşılandı. Sadrazam, haberi getiren ulağa Kaptan Paşa'nın getirdiği asker ve cephaneyi Resmo limanına indirdikten sonra Kandiye'ye yanına gelmesini iletmesini emretti. Kaptan Paşa verilen emri yerine getirdikten sonra Kandiye'ye varıp, Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa ile görüştü. Sadrazam, Küllük serdarı olan Kethüdâ İbrahim Paşa'nın yaralanmasından dolayı Kaptan Paşa'nın emrindeki askerler ile beraber orduya dahil olmasını ve Küllük tarafına kumandan olmasını arzu etti. Teklifi kabul eden Kaptan Paşa, on iki günde alaylarını hazırlayıp Küllük koluna yerleşti.[217]

Kışın sona erip baharın gelmesi ile beraber 1080 Muharrem/1669 Haziran ayı başında Fâzıl Ahmet Paşa, bütün vezir, beylerbeyi, ocak ağaları ve alaybeyleriyle bir toplantı düzenleyip Sultan IV. Mehmet tarafından gönderilen hatt-ı hümâyunu okudu. Padişahın kalenin fethini arzuladığını bildirerek bu sene mutlaka fethin tamamlanması gerektiğini anlattı. Toplantıda hazır olanlar; "Ya hepimiz şehit düşeceğiz ya da gayret edip bu kaleyi fethedeceğiz." diyerek Fâtihalar ile mücadeleye kaldığı yerden devam edildi.[218] 1668 yılında Fransa ile İspanya savaş durumu içindeydi. Eix la Chapelle Anlaşması ile savaş bitince Fransa kralı XIV. Lui, Duc de Navailles komutasındaki otuz bin kişilik askeri Venediklilere yardım için Kandiye'ye gönderdi. Fransa haricinde İspanya, Papalık ve Venediklilerden oluşan ortak donanma kuvvetleri 23 Muharrem 1080/23 Haziran 1669'da Kandiye kalesi önlerine vararak gemilerini sabitlediler. Sadrazam, komutanları uyanık olmaları hususunda uyardı. Kaleye yerleşen yardımcı kuvvetler bir an önce Osmanlılara karşı hücum etmek istediler. Kale komutanı onlara acele etmemelerini, Osmanlıların şu anda gafil olmayacağını söyledi ise de onun gözünün korktuğu için böyle söylediğini düşünerek uyarılarını dikkate almadılar. Sonraki gün, yaklaşık beş yüz süvari ve on bin civarında piyade tüfekçi, Ak Tabya etrafında, Küllük'te

[216] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 59 (21b-27a).
[217] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 59 (27b-28b).
[218] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/534.

konuşlanmış Türk ordusuna saldırıya başladılar. Türkler ise düşmanın kaleden uzağa bu şekilde ayrılmasına ihtimal vermediğinden tedbirsiz davranmıştı. Ancak Türk birlikleri hızla toparlanarak Anadolu Beylerbeyi Vanlı Paşa, Kaptan Paşa, Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa ile Mısır ve Şam birlikleri beraber karşı koydular. Böylesine güçlü bir direniş ummayan Venedikliler, süratle kaleye geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Bahsi geçen çatışmada iki bin küsur düşman öldürülürken, yaklaşık aynı sayıda esir ele geçirildi.[219]

Osmanlıların lağım muharebeleri Fransızları oldukça etkilemişti. Venediklilerin komutanı Morozini gemilerini limandan çıkararak Türk birliklerini ateşe tutmak suretiyle Fransızların kaleye sığınmalarının önünü açmaya çalıştı. Fransızlar bu muharebede beş yüzün üzerinde ölü, sekiz yüze yakın esir bırakmışlardı. Ölenler arasında Fransa kralının amcasının oğlu Duc de Beaford da bulunuyordu.[220] Kuşatmanın uzaması üzerine zor durumda kalan Venedikliler Avrupalı devletlere mektuplar gönderip yardım istemeye devam ediyorlardı. Osmanlıların Kandiye kalesini alması durumunda Avrupa donanmalarının Akdeniz'e çıkamayacağını vurgulayan Venedik Docu, kuşatmanın kaldırılması halinde Kandiye'yi Fransa'ya bırakmayı dahi teklif etmişti. Kandiye komutanı Morozini aralıklarla kaleye on beş kadar şayka yanaştırarak, Venedik'ten yardım geldiği izlenimi vermeye çalışıyordu. Venedikliler bir taraftan da sadrazama elçiler göndererek hem Osmanlıların ne durumda olduğunu çözmeye çalışıyor hem de kendi içinde bulundukları durumu farklı lanse ederek sadrazamı kuşatmadan caydırmayı amaçlıyorlardı.[221]

2.5.6. Kandiye Kalesinin Fethi

1669 senesi temmuz ayında Kandiye'ye Papalık, Fransa ve Malta'dan yardım gemileri gelmeye devam etti. Kalede bulunan komutanlar aralarında anlaşarak Osmanlıların elinde bulunan kıyıları donanma ile ateş altına almaya karar verdiler. Bu sırada Kandiye kalesinde tutulan bir Türk esir 6 Temmuz 1699 tarihinde kendini denize atıp, on yedi mil yüzerek metrislerin yanına ulaşmayı başardı. Papalık, Fransız, Malta ve

[219] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 61 (30a-33a).
[220] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/536.
[221] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 153-155.

Venedik kuvvetlerinin ortak bir saldırı hazırlığında olduklarını söyledikten sonra Fâzıl Ahmet Paşa, cephane ve asker takviyesi yaparak gerekli tedbirleri aldı.[222]

Başta Papa'nın bayrağını taşıyan amiral gemisi olmak üzere düşman donanması 24 Temmuz'da harekete geçti. Tek sıra halinde ilerleyen gemiler, Türk topçusunun ateşi ile hasar alınca, Venedik donanması da karşı ateşe başladı. Aynı anda Kandiye kalesinden de top atışları yapılarak Türk kuvvetleri iki ateş arasında bırakılmaya çalışıldı. Bir yandan da Türk birliklerini yanıltmak amacıyla Acı Su bölgesine fırkatalar aracılığıyla iki bin asker indirerek çatışmaya başladılar. Venedik ve Fransız askerinin beraber gerçekleştirdikleri kara harekâtı Fâzıl Ahmet Paşa kuvvetlerince karşılanarak etkisiz hale getirildi. Söz konusu alandaki çatışma üç saate yakın devam etti ve otuz bini aşkın top mermisi harcandı. Osmanlılar, sahile yerleştirdikleri bataluşka, balyemez ve şayka toplarıyla bu saldırılara karşılık verdiler.[223] Bu sırada Hamza adında bir Türk topçusunun yaptığı mermi, elli topu olan bir Fransız kalyonunun cephaneliğine isabet ederek gemiyi batırdı. Ayrıca Patrona ismindeki Venedik savaş gemisi ve kıyıda konuşlanmış yaklaşık sekiz adet savaş gemisi de top atışlarıyla hedef alınarak etkisiz hale getirilince, düşman filoları geri çekilmeye başladı.[224] Kandiye'ye yardım için gönderilen Papalık, Fransa ve Malta kuvvetleri başarısız olunca Sadrazam, artık Venediklileri barışa zorlamak için saldırıların şiddetini arttırmaya karar verdi.[225] Tüm kollardaki ağalar ve beylerbeyleri ile yaptığı görüşmelerde, kaleye içerden ulaşmak amacıyla sıçan yollarının kazılmasına devam edilmesine karar verildi. Hedef, yeni kale duvarına ulaşmaktı. Az bir zaman sonra yüz zira[226] kadar iç kısma girildi. Yeni kale duvarına yaklaşık on arşın[227] kala, kale içerisindeki Fransız birlikleri tekrar saldırıya geçerek piyade ve süvari askerleriyle Osmanlı ordusuna karşı taarruza geçti. Ancak kısa sürede mağlup olup kaleye çekildiler. Bu tür küçük çaplı harekâtlar birkaç kez daha yapıldıysa da başarılı olamadılar. Bu arada Sivas Beylerbeyi, Ak Tabya ile Kuşaklı Manastırı arasındaki bölgeyi piyade ve süvari

[222] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/537.
[223] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 63 (33b-34b).
[224] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 157.
[225] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 158.
[226] Bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar uzanan ve 75-90 cm. arasında değişen uzunluk ölçüsü birimi. Ferit Develioğlu, ed. Aydın Sami Güneyçal (Ankara: Aydın Kitabevi, 2006), "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 1188.
[227] Metrik sisteme geçmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçü birimi olan arşın, bir kol boyu ya da büyük bir adım genişliği yaklaşık 68 cm. lik uzunluğu ifade eder. Mehmet Erkal, "Arşın", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 3/411-413.

birliklerle gözetim altında tutmaya başladı.[228] Türk askeri karşısında aldıkları başarısız neticeler Fransız komutan Due de Noailles ile Kandiye kalesi komutanı Morozini arasındaki anlaşmazlığı zirveye çıkardı ve Fransızlar artık ülkelerine dönmeye karar verdiler. Bu durumu casusları aracılığıyla öğrenen Fâzıl Ahmet Paşa, 24 Ağustos'ta bir taarruz gerçekleştirdi ise de sonuç alamadı. Ancak bu taarruz Fransız komutanın moralini daha da bozdu. Psikolojileri daha fazla dayanamayan Fransızlar, Papalık ve Malta kuvvetlerini de yanlarına alarak 31 Ağustos'ta Kandiye kalesini terk ettiler.[229]

2.5.7. Barış Görüşmeleri

Fransız komutan, adayı terk etmeden önce Kandiye komutanı Venedikli Morozini'ye Türklerin kaleyi ele geçirmesinin kaçınılmaz olduğunu, şayet kale savaş sonucunda düşerse herkesin kılıçtan geçirileceğini, bunu engellemek için Suda, İsperlonga ve Granbusa kaleleri hariç, diğer yerlerin Türklere bırakılmasını önerdi. Bunun üzerine Morozini savaş meclisini bir araya toplayarak, Türk taarruzlarına karşı daha fazla direnilemeyeceğini dile getirdi. Meclistekiler de Morozini'ye bu konuda hak verdi. Esasında barış yapmak konusunda yetkisi olmayan Morozini zaman kazanmak için Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'ya bir mektup yazarak barış teklifinde bulundu. 29 Ağustos 1669'da deniz yönünden beyaz bayraklı bir firkate kıyıya yanaştı. Sadrazam, Karakulak Ahmet Ağa'yı göndererek; "Şayet gelen kayık Fransızlara aitse asla yanaştırmayın. Olur da gelen kayık Venedik kaptanı ya da generali tarafından gönderildiyse niçin geldiklerini sorun. Elçimize mektubumuz var derlerse Suda Kalesi'ne gidip mektubu ona ulaştırsınlar." diye uyardı. Birkaç kişi metris kenarına gelerek; "Generalin itimat ettiği kişileriz ve sizinle hayırlı bir mesele üzerine konuşmak için geldik." dediler. Kendilerine; "Yirmi altı yıldır sürekli barıştan söz etmekte ve hayırlı bir maksadınız olduğunu beyan etmektesiniz; ancak bu defaki gelişiniz Kandiye Kalesi'ni teslim etmek amacı taşımıyorsa, görüşme talebiniz kabul olunmayacaktır." diye cevap verildi. Venedik elçileri; "Bize kale teslimi hakkında bir şey söylenmedi, generalimize müracaat edip size gereken cevabı getirelim." diyerek dönüp çıktılar.[230] Bir gün sonra tekrar geldiler. Bu defa da Çavuşbaşı İbrahim Ağa'ya şu sözleri: "Talebiniz doğrultusunda emân kâğıdı hazırladık. Bunu yüce Sadrazam'a iletin, ne buyuracaklarını öğrenin." dediler. Akabinde

[228] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 63 (34b,35a).
[229] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 156-157.
[230] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/539.

Sadrazam emânlarını kabul etti ve kethüdâsı Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı sulh müzakerelerini yapması için görevlendirdi.[231] Yapılan görüşmeler esnasında Venedikliler Girit adasında bir palanga inşa edecek kadar yer isteyince sadrazam, sinirlenerek İbrahim Paşa'nın görüşmeyi terk etmesini emretti. Bunun üzerine Venedikliler bu isteklerinden vazgeçti.[232] Ak Tabya yakınlarında kurulan otağda iki taraf arasında 1 Eylül 1669 günü başlayan barış görüşmeleri 7 Eylül 1669'da anlaşma ile sonuçlandı.[233] Fâzıl Ahmet Paşa, barış şartları hakkında fikir alışverişinde bulunmak için büyük bir divan topladı. Kaleden gelen Venedik elçileri huzura çağırılarak, kalenin teslim edilmesi ve deniz tarafındaki kuvvetlerin çekilmesi koşulları ile emânları kabul edilerek kendilerine hilatler giydirildi. Böylece savaş sona erdi.[234]

2.6. Anlaşma Hükümleri ve Kandiye Kalesi'nin Teslim Alınması

2.6.1. Sulh Şartları

1. Kandiye kalesi bütün cephanesi ile birlikte, kalenin boşaltılması için verilen sürenin sonunda Fâzıl Ahmet Paşa tarafından tayin edilecek kişiye teslim edilecek.[235] 2. Kandiye Kalesi ve tüm Girit Adası Türklere bırakılacak; Suda, İspirlonga ve Granbosa Palangası ise Venediklilerin elinde kalacaktır.[236] 3. Akdeniz'de bulunan Türk adalarına Venedikliler saldırıp zarar vermeyecek, 4. Venediklilerin daha önce Arnavutluk ve Dalmaçya kıyılarında zapt ettikleri yerler ellerinde kalacak, 5. İki taraf esirleri serbest bırakacak, 6. Anlaşma şartları yerine getirilene kadar karşılıklı üçer kişi rehin bırakılacak,

[231] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 64 (37a,b).
[232] Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I. Cilt/140; Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/540.
[233] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 159.
[234] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 64 (37a,b); Evliya Çelebi, taraflar arasında barış müzakereleri devam ederken, bir taraftanda çarpışmaların devam ettiğini şu cümleler ile anlatmaktadır. "...yine her gün büyük çarpışmalar olup bir yanda kale tabyaları üzerinde beyaz vere bayrakları, bir yanda kafirler ve Müslümanlar içeriye ve dışarıya girip çıkmada, yine ateşli çarpışmalar olup bu kadar insan şehit olmada." Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/443.
[235] Feth-i Kandiye, 38b'de kalenin teslimi için tanınan sürenin on gün olduğu belirtilmiştir. Evliya Çelebi ise Venediklilerin kaleyi teslim için bir ay mühlet istediklerini, sadrazamın ise yirmi beş gün süre verdiğini, gazilerin bu süreyi uzun bulup "Devletli vezir kanun-ı sultani üç gündür. Bunlar yirmi beş günde kalede top, tüfenk ve cephane koymayıp hepsini gemilerine taşırlar." diye karşı çıktıklarını anlatır. Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/445.
[236] Uzunçarşılı, Kandiye kalesinin Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından bir şeref meselesi yapılarak elde edildiğini fakat Suda, İspirlonga ve Granbosa'nın Venediklilere bırakılmasının ayrıca Dalmaçya kıyılarında bulunan Kilis'in kaybedilmesinin Kandiye'nin Venedik elinde kalmasından daha ağır sonuçları olduğunu belirtmektedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/419.

7. Barış antlaşmasının bir nüshası Türkçe, diğer nüshası İtalyanca yazılarak Morozini ve Fâzıl Ahmet Paşa tarafından mühürlenerek karşılıklı birbirlerine verilecek.

Venediklilerin kaleyi tahliyesi, olumsuz hava şartları nedeniyle ancak 27 Eylül 1669 Cuma günü tamamlanabildi. Kale teslim edilmeden önce Papa'dan bayrak ile on bin kişilik yardım geldiği söylentisi yayılınca, Sadrazam bunun aslının araştırılmasını istedi ve kalede rehin bulunan paşa ve ağaların karşı adaya götürüldüğü öğrenildi. Venediklilerin karşı adaya taşıdıkları malları ve erzaklarına Cezayir kaptanları tarafından bir zarar gelmemesi için bu yola başvurdukları öğrenildi. Durum böyle olunca, Fâzıl Ahmet Paşa da karşı adaya götürülen rehinelerimize karşılık kırk kaptanın kalede alıkonulması emrini verdi.[237]

Neticede anlaşma metni imzalandıktan birkaç gün sonra şehrin anahtarı gümüş bir tepsi içinde serdâr-ı ekreme teslim edildi. Kandiye'de bulunan kale halkı Kandiye'ye on beş mil uzaklıkta bulunan Diyu Adasına taşındı. Ardından, yüz civarı kalyon, mavna, çektirme ve fırkatalara yerleşerek Venedik'e doğru hareket ettiler ve Suda limanına yöneldiler. Fâzıl Ahmet Paşa, kalenin teslimini sağlamak üzere Defterdar Paşa'yı Kızıl Tabya yönünden görevlendirdi. Kalenin tesliminden sonra burçlara ve savunma mevzilerine İslam sancağı çekildi; zafer tekbirleri yükseltilerek, her sur kapısına ve mevziisine askerlerle beraber kumandanlar yerleştirildi.[238]

2.6.2. Kandiye'nin Fethinden Sonra İlk Faaliyetler

Kandiye Kalesi'nin fethedilmesinin ardından, kalede mevcut dört yüzü aşkın kilise arasında yer alan ve Malta Manastırı olarak bilinen, Ayasofya Camisi büyüklüğündeki ahşap kilisenin Sultan IV. Mehmet adına camiye çevrilmesine karar verildi. Yine Meryem Ana Kilisesi merhum Sultan İbrahim,[239] İspanya Kilisesi Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa,

[237] Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/447.

[238] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 66 (38b-39a); Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Küllük tarafında bulunan ve Cennet Kapısı adı verilen yerde fetih ezanını okumanın kendisine nasip olduğunu, kiliseden camiye çevrilen Hünkâr Camiisinde kılınan ilk Cuma namazında da ezanın yine kendisi tarafından okunduğunu belirtmiştir. Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/449.

[239] Girit'in fethine Sultan İbrahim zamanında başlanmış ve Kandiye yakınlarında yaptırılan İnadiye kalesi içinde adına bir cami inşa ettirilmişti. Kandiye'nin fethi ile İnadiye kalesi ve Sultan İbrahim cami yıktırıldığı için yerine bu kilise camiye dönüştürüldü. Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/485.

Papa Kilisesi Valide Turhan Sultan adına camiye dönüştürüldü.[240] 8 Cemaziyelevvel 1080/4 Ekim 1669 Cuma günü, Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, sancak-ı şerif eşliğinde ve tekbir sesleriyle askerlere selam verip Kızıl Tabya üzerinden kaleye girişini gerçekleştirdi. İlk olarak kaledeki Cerenay'ın kasrına yöneldi. Ardından camiye çevrilen eski kiliselerin yanındaki kule kısmına çıkan görevliler, salâlar okumaya koyuldular. Bu esnada camilerde Kur'ân-ı Kerîmler tilavet edilmekteydi. Cuma vakti gelince, Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa sancak-ı şerifle Hünkâr Camii'ne geldi. Cuma namazı kılındıktan sonra, peşinden şükür namazları da eda edildi. O an her yerde sevinç seli vardı ve bir şölen havası hâkimdi. Fâzıl Ahmet Paşa, Cuma namazının ardından; yirmi sekiz ay dokuz gün süren çabalar ve iki yüz kırk beş bine yakın zayiata rağmen nihayet başarıyla sonuçlanan kalenin alınması için gayret gösterenlere hilatler giydirdi, hayır dualarında[241] bulundu. Sonrasında Sadrazam, vakit kaybetmeden kalenin çevresindeki metrislerin, hendeklerin ve lağımların doldurulmasını, ayrıca topların sebep olduğu tahribatın hızla onarılmasını emretti.[242] Bu sırada sadrazamın emriyle kalenin bütün tabyaları bayraklarla donatılıp, bir hafta boyunca karada ve denizde top atışları ve mehter ile kutlamalar yapıldı.[243] Kutlamalar devam ederken Sadrazam tarafından yazılan Fetihname, Çavuşbaşı İbrahim Ağa ile 3 Ekim 1669'da Yenişehir'de bulunan Sultan IV. Mehmet'e gönderildi.[244] Çavuşbaşı İbrahim Ağa 27 Ekim 1669'da hatt-ı hümâyun[245] ve hediyeler ile Kandiye'ye geri döndü. Padişahın emri doğrultusunda sadrazam Kandiye'de kışlayarak, Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı kalenin tamiri ile görevlendirdi. Böylece, payitahttan ve devletin muhtelif yerlerinden mühendis, mimar ve inşaat ustaları temin edilerek kale duvarlarının onarımı sağlandı. Bu işlemler de gerçekleştikten sonra artık orduya ağır ağır Edirne'ye dönmeleri için müsaade edilmeye başlandı.[246] Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, İstanbul Kaymakamına Girit'te bulunan ordunun geri dönüşü için gerekli gemi, şayka ve at kayıklarının temin edilip gönderilmesini emretti. Ayrıca çevredeki

[240] Aynı zamanda Sen Piyer ve Baş Petro Kilisesi Kaplan Mustafa Paşa, Sen Marko Kilisesi Defterdar Ahmet Paşa, Sen Jan Kilisesi Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa adına camiye çevrilmeye başladı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/420.

[241] "Sa'âdetlü padişahımızın etmeği size helâl olsun ve iki cihânda yüzünüz ak olsun..." Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I. Cilt/143.

[242] Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 68 (41b).

[243] Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/452.

[244] Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, 165.

[245] "Evvel-i bahara dek kal'anın bir hoş tamir idüp ve kifâyet mikdarı kulın yazub ve sâir levâzımların görüp, ba'dehû evvel-i bahar huceste âsârda gelüp bizimle mülâkat olasun." Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/s. 458.

[246] Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 8/2/459-462.

kalyonlar da bu amaçla toplanarak hazır hale getirildi. Sadrazam, askerlerin 9 Mayıs 1670 tarihinde Kandiye'den hareket etmelerini, Gelibolu'da karaya çıktıktan sonra kendisini orada beklemelerini buyurdu. Dönüşte fırtına gibi bazı aksaklıkların yaşanmasına rağmen 26 Mayıs 1670 günü Gelibolu iskelesine ulaşıldı. Sadrazam da 16 Haziran 1670 günü Gelibolu'ya, oradan da 1 Temmuz 1670 günü Edirne'ye dönüp IV. Mehmet'in huzuruna çıktı.

Bu sırada, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında dostane ilişkiler kurulan Fransızlar, Köprülüler öncesinde Osmanlı Devleti'nin zayıflayan durumundan faydalanarak düşmanca bir tavır sergilemeye başlamışlardı. Fransızların bu tutumu önce Erdel sonra da Girit meselelerinde gerek asker gerekse mühimmat ve erzak göndermek suretiyle Osmanlıların karşısında olduklarını göstermektedir.[247] Ancak Girit'in Osmanlılar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Fransa, Osmanlı'ya karşı sergilediği düşmanca tutumu bir kenara bırakarak, hızla kendi çıkarlarını gözetmeye odaklanmıştır. Bundan dolayı İstanbul'a birçok elçilik heyeti göndererek ilişkileri iyi düzeyde tutmaya çalışmıştır.[248] Fransızların Avusturya ve Girit savaşları sırasındaki Osmanlı'ya karşı olan tutumlarından dolayı kapitülasyonları yenileme isteğine ilk etapta pek sıcak bakmadı. Ancak Fransızların zikredilen girişimleri sonucunda 1672 yılında yeni bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Fransızlar önceden olduğu gibi bazı dinî, siyasî ve ticarî ayrıcalıklara sahip olmuşlardır.[249]

2.7. Osmanlı-Lehistan İlişkileri ve Kazaklar Meselesi

Fâzıl Ahmet Paşa, sadrazamlığı zamanında Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı iki mühim meselesi olan, Erdel ve Girit meselelerini çözüme kavuşturduktan sonra, son uğraştığı büyük meselelerden birisi de Kazaklar meselesi ve bundan dolayı açılan Lehistan seferleridir. IV. Mehmet'in ve Valide Turhan'ın kuvvetli desteğiyle idareyi, babası Köprülü Mehmet Paşa gibi mutlak bir otorite ile ele alan, maliyeyi ve orduyu hükümetin denetimi altına sokan Fâzıl Ahmet Paşa, Ukrayna'da Lehistan ve

[247] Girit savaşı sonrası sadrazamı ziyaret eden Fransız elçisi Növantel'in Türklerle Fransızların eskiden beri dost olduğu yönündeki sözlerine karşı Fazıl Ahmet Paşa; "Evet, Fransızlar bizim dostumuzdur, fakat onları daima düşmanlarımızla beraber görüyoruz!..."demiştir. Bkz: Altınay, *Köprülüler*, 162.

[248] Faruk Bilici, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaşının Anatomisi : Saint -Goothard ve Kandiye", XIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, I. Kısım (XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), III/139-151.

[249] Altınay, *Köprülüler*, 166.

Rusya'ya karşı da Kazak sorunu ile karşı karşıya kalmıştı.[250] Ukrayna bölgesinde, Don ve Özi nehirleri arasında bazen Ruslara bazen de Lehlilere bağlı olarak yaşayan Kazaklar,[251] zaman zaman Karadeniz kıyısına sarkarak, bazı yağma faaliyetlerinde bulunsalar da Osmanlılar onlara cevap vermekte gecikmezdi. Kendi çıkarlarına göre hareket serbestisi içinde olan Kazaklar, menfaat elde ettikleri her yöne kolayca yönelebiliyorlardı. Zaporogların hatmanı[252] Hemiyelniski, Lehistan ve Kırım'ın tahakkümü altına girmiş olan Ukrayna köylülerini Katolik mezhebine geçirmeye çalışan Lehistan Devleti'ne karşı ayaklandığında, çıkan mücadelelerde ağır yenilgiler almıştı. Galiçya'daki başarısızlıklardan sonra, Lehistan birlikleri Kiev şehrini ele geçirdiler. Bu durum üzerine Hemiyelniski, Osmanlı Devleti'nden Lehistanlılar'a karşı himaye talebinde bulundu. Osmanlı Devleti bu talebi kabul ederek Hatman'a, yönetimindeki yerleri kapsayan bir berat gönderdi. Böylece Hemiyelsinki'nin yönetimi altında bulunan Kazaklar Osmanlı himayesine girmiş oldular. Bu gelişmenin ardından Kazaklar, Osmanlı Devleti'nin batıdaki harekâtına, Kırım hanlığı askerleriyle beraber katılmışlardı.

Vasvar Antlaşması'nın imzalanmasından iki yıl sonra, Dinyeper Nehri kıyılarında yaşayan Kazaklar iki ayrı grup olarak birbirlerine düşman hale geldiler. Doğu Ukrayna'da, Kazak lideri Brokovezki'nin yönetimindeki Zaporoglar, Rusya'ya bağlı olarak onun hâkimiyetini kabul etmişlerdi. Batı Ukrayna'da bulunan Sarıkamış Kazaklarının lideri Doroşenko ise Lehistan'a tâbi bir konumdaydı. Zaporog Kazaklarının hatmanı Brokovezki, rakibi hatman Serko ile mücadelede zor duruma düştüğünde, Kırım hanının arabuluculuğuyla Osmanlı Devleti'ne başvurarak Osmanlı himayesine girmeyi talep etmişti. 1668 yılında Kandiye Kuşatması devam ederken, Fâzıl Ahmet Paşa, Brokovezki'nin talebini kabul etmiş ve onu Barabaş, Sarıkamış ve Potkalı Kazaklarının hatmanı olarak atamıştı. Ayrıca bir berat göndererek Osmanlı himayesine alındığını ilan etmişti.

---

[250] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, 105-106.

[251] Don, Dinyeper ve Buğ Nehirleri civarında yaşayanlara Don Kazakları ya da Çerkes Kazakları; Ukrayna bölgesinde, Özi nehri civarında yaşayan Kazaklara ise, Zaporog veya Şelale Kazakları adı verilirdi. Özi kazakları, aynı zamanda Barabaş, Sarıkamış, Potkalı Kazakları olmak üzere üç gruba ayrılmaktaydılar. Dinyeper ve Bug nehirlerinin denize döküldükleri bölge arasındaki bataklığa Türkler Sarısu veya Sarıkamış adını verdiklerinden, buradaki kazaklarda Türk tarihi kaynaklarına Sarıkamış Kazakları olarak geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çabuk, *Köprülüler*, 143.

[252] Eski Türk toplulukları ve bilhassa Lehistan ile Ukrayna Kazakları tarafından kullanılan bir unvan. Ferhad Nagıyev, "Hatman", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), 16/484-485.

Öte yandan, Doroşenko bir süre sonra Ukrayna kazaklarının hatmanını öldürünce, Özi Nehri'nin iki yakasındaki Kazaklar Doroşenko'nun yönetimi altında birleştiler. Ancak kısa süre sonra ondan ayrılarak, Kırım Hanı'na bağlı hatman Sokuvei'nin idaresine geçtiler ve böylece iki ayrı gruba bölündüler. Kırım'a bağlılığı kabul etmeyen Kazaklar ise Damyen Greçenoy'un liderliğinde Ruslara tabi oldular. Bu çekişmeler ve gelişmeler sonucunda Doroşenko zor durumda kalınca Osmanlı Devleti'ne başvurarak, Potkalı Kazaklarının topraklarını bir sancak haline getirip yönetimini kendisine vermesini istedi. Sultan IV. Mehmet ise Doroşenko'ya berat, topuz ve sancak göndererek, Potkalı, Barabaş ve Sarıkamış Kazaklarını bir sancak altında toplamasını emretti. Doroşenko, bölünmüş Kazakları tek bir bayrak altında toplamaya çalışırken, Lehistan kendi sınırları içinde yaşanan bu gelişmelerden endişelenip Kazaklara müdahale etti. Bu durum Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin bozulmasına yol açtı ve bizzat Sultan IV. Mehmet'in Lehistan seferine çıkmasına neden oldu. Padişah, Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa Girit seferindeyken, Yenişehir (Teselya yaylası) civarındayken, Doroşenko'nun talebi[253] üzerine gönderdiği berat ve sancağın korunması için sefere karar vermişti.[254] Bu sırada Adil Giray, Osmanlı politikasına karşı hareket ederek Doroşenko'ya rakip olarak Hanenko adlı bir Kazak hatmanını tayin edip onun üzerine gönderdi. Bu durumdan faydalanan Lehistan kralı, kendi himayesinden çıkıp Osmanlı tarafına geçmesinden dolayı kin güttüğü Doroşenko'ya karşı saldırıya geçti ve birkaç palangasını ele geçirdi. Bunun üzerine Mayıs 1671'de Kırım Hanı Adil Giray görevden alındı ve yerine Selim Giray Kırım Hanı olarak tayin edildi. Padişah tarafından Lehistan kralına nâme gönderilerek, Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmiş olan Kazak hatmanı Doroşenko'ya taarruzdan vazgeçmeleri ve aksi halde sulha aykırı hareket etmiş olacakları bildirilmişti. Ancak Lehistan kralı, Padişahın nâmesine uygun cevap vermediğinden 1672 Mart ayında Lehistan'a karşı savaş ilan edildi.[255]

[253] Lehlilere tâbi olan Sarıkamış Kazakları hatmanı Doreşenko 1080 muharrem / 1669 haziran'da Padişah Yenişehir (Tesalya'da) yaylasında bulunduğu sırada bir elçi göndererek Leh kıralı ve Tatar hanından şikâyet edip himaye edilmesini ve Avrupa tarafına olan seferde Osmanlı ordusunda hizmetinin kabulünü istirham etmiş olduğundan kendisi devletin himayesine alınarak bayrak, tuğ ve mehterhane gönderilmişti. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/422.

[254] Çabuk, *Köprülüler*, 143-145.

[255] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/422.

2.7.1. Sultan IV. Mehmed'in Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa ile Lehistan Seferine Çıkması

Doroşenko ile Adil Giray'ın hatman olarak atadığı Hanenko, birbirleriyle çatışmaya başlarken, Kazakların bu karışıklığından yararlanmak isteyen Lehistan, Ukrayna'ya asker gönderip Doroşenko'ya ait bazı palangaları ele geçirmişti. Lehistan bu saldırıyı gerçekleştirirken, muhtemelen Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu kanısındaydı. Derhal Leh kralı Michel Koryout Wiesnowski'ye nasihat ve tehdit içerikli bir mektup gönderildi. Osmanlı Devleti'nin bu mektubuna Leh kralının olumsuz cevap vermesi üzerine, artık sefer kaçınılmaz hale geldi.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Girit Adası'nın fethi sonrasında Eğriboz ve Selanik çevresinde av eğlenceleri yaparak zaman geçiren Sultan IV. Mehmet, 4 Haziran 1672'de Lehistan'a karşı sefere çıktı.[256] Osmanlı ordusu Dobruca yolunu izleyerek ilerledi. İsakçı'da kurulan köprüyü geçtikten sonra Boğdan'a giriş yapıldı. Boğdan'da iken ele geçirilen esirlerden, Lehlilerin Avusturya ve Rusya devletlerinden yardım isteğinde bulundukları öğrenildi. Yaş şehrinde Fâzıl Ahmet Paşa orduyu yoklama yaptırarak, IV. Mehmet'in önünde bir de resm-i geçit düzenledi. Bu arada ordunun zahire sıkıntısı çekmesinden dolayı gereken hazırlıkları yapmadığı gerekçesiyle Boğdan voyvodası Duka, Padişah IV. Mehmet tarafından idam edilmek istendi. Ancak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa,[257] Duka'nın affedilmesini rica ederek bu işe engel oldu. Daha sonra Dinyester Nehri kenarındaki Pınarbaşı mevkiine ulaşıldı. Karşı taraf yani

[256] Çabuk, *Köprülüler*, 146; Uzunçarşılı, IV. Mehmed'in Edirne ordugâhından 1672 mayısında (1083 safer) hareket ettiğini ve yanında henüz dokuz yaşında bulunan büyük oğlu Şehzâde Mustafa'nın da olduğunu, Babadağrna. gelindiği vakit oğlunu orada bırakıp kendisi ileri gittiğini kaydetmektedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/422.

[257] Köprülü Mehmet Paşa'nın küçük oğlu, Fazıl Ahmet Paşa'nın kardeşidir. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığında kaptanıderyâlığa getirilen Kara Mustafa Paşa (1661-1666) dört yıldan fazla bu görevde kaldı. Vezîriâzam Uyvar seferine çıkınca kaptanıderyâlıkla birlikte sadâret kaymakamlığı görevini yürüttü. İlk sadâret kaymakamlığı Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar seferinden dönüşüyle sona erdi. Kaplan Mustafa Paşa'nın kaptan-ı deryâ olması üzerine uhdesinde sadece vezirlik kaldı. Sadrazamın Girit seferine çıkması ile 5 Zilkade 1076'da (9 Mayıs 1666) tekrar kaymakamlık görevine getirildi; üç yıla yakın bu görevi sürdürdü. Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit'ten dönmesinden sonra üzerinde yalnız vezirlik kaldı ve vezîriâzamın maiyetinde Kamaniçe seferine gitti. Kuşatma sırasında büyük yararlıklar gösterdi. 25 Cemâziyelâhir 1083'te (18 Ekim 1672) Lehistan'la yapılan Bucaş Antlaşması görüşmelerini idare etti. Lehistan'a yönelik seferde yine Fâzıl Ahmed Paşa'nın yanında bir süre Babadağı'nda bulundu. Ardından tekrar sadâret kaymakamı tayin edildi. Cemâziyelevvel 1085'te (Ağustos 1674) gönderildiği Lehistan'a ait kalelerden Human'ı (Uman) teslim aldı. Ertesi yıl yapılan Edirne şenliklerinde IV. Mehmed'in kızlarından Ümmü Sultan'a namzet oldu. Fâzıl Ahmed Paşa'nın hastalığı süresince ona vekâlet etti. Ölümü üzerine de 28 Şâban 1087'de (5 Kasım 1676) sadrazam oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdulkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2004), 29/246-249.

nehrin sol kıyısı Lehistan toprağıydı. Dinyester nehri üzerinde kurulan köprü[258] üzerinden karşı tarafa geçilerek İzvance Kalesi ele geçirildi. İzvance'nin alınmasının ardından, Doroşenko'nun komutasındaki Sarıkamış Kazakları ile birleşen Kırım Hanı Selim Giray, Bar Kalesi'ni ele geçirdi. Bu esnada, Hanenko'nun yanında bulunan ve Leh askerleriyle desteklenen Zaporog Kazakları ise ağır bir mağlubiyete uğratıldı.[259]

2.7.2. Kamaniçe Kalesi'nin Zabtı

Osmanlı ordusu, 15 Ağustos 1672 tarihinde Dinyester Nehri üzerindeki köprüden geçtikten sonra, sınırdan yaklaşık dört saat uzaklıkta bulunan Kamaniçe Kalesi'ne ulaştı. Kuşatma başlamadan önce, Kırım Hanı Selim Giray orduya katıldı. Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın otağında düzenlenen törenle karşılanan Selim Giray, beraberinde düşmanın durumuyla ilgili bilgi veren bazı diller[260] de getirmişti. Bu casuslar sorgulanarak, Lehistan Kralı'nın nerede olduğu ve Kamaniçe'ye yardım edip edemeyeceği öğrenildi; ardından Sadrazam'ın emriyle idam edildiler. Selim Giray'dan sonra, Sarıkamış Kazaklarının hatmanı Doroşenko da Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa ve padişah tarafından huzura kabul edildi. Bunun üzerine, 18 Ağustos 1672 tarihinde kale kuşatmasına başlanıldı. Kamaniçe önünde, Osmanlı ordusuna ek olarak, Kırım birlikleri, Doroşenko'nun komutasındaki on iki bin Sarıkamış Kazakları ve sekiz bin civarında Boğdan voyvodası Chica'nın emrindeki askerler de bu kuşatmada yer aldı. Boğdan ve deniz yolu üzerinden iki bin kental[261] barut getirilerek, topçulara ve lağımcılara teslim edildi. Fâzıl Ahmet Paşa, birkaç diğer paşa ile birlikte, atlı olarak Kamaniçe kalesinin surlarının yakınına kadar giderek kuşatma noktalarını tespit etmeye çalıştılar. Herkesin ilgisini çeken Büyük Tabya oldu. Büyük Tabya'nın ele geçirilmesi durumunda Kamaniçe'nin düşeceğine kanaat getirdiler. Ardından yeniçerilere cephane dağıtıldı.

---

[258] Düşman tarafından taarruz edilmemesi için sal biçiminde kayıklarla karşı tarafa üçyüz kadar serdengeçti fedai asker geçirildi; bunlar, Şeranpo denilen ağaç parmaklıklarla siperler yaptılar. Hudutta ilk olarak içinden muhafızları kaçmış olan İzvance palangası işgal edildi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/423.

[259] Çabuk, *Köprülüler*, 146.

[260] Lehistan'ın önemli kalelerinden olan Kamaniçe'nin zapt edilmesinde Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın titizlikle yürüttüğü istihbarat çalışmasının payı vardır. Kuşatma başlamadan önce, Kırım Hanı Selim Giray Han birkaç dil ile Sadrazam'ın otağına gelmişti. Dillerden, Lehistan Kralı'nın nerede olduğu, Kamaniçe'ye yardım gönderip gönderemeyeceği öğrenilmişti. Türk casuslarından gelen bilgiler de dillerden alınan haberlerle uyuşmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Yüksel - M. Gökçen Daş Darıcı, "Osmanlı İstihbarat Ağında Hareketlilik: Köprülüler Devri", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/Dr. Recep Yaşa'ya Armağan (24 Ekim 2023), 2475.

[261] Kental, Osmanlıca'da kullanılan bir ağırlık ölçü birimidir. Fransızca kökenlidir ve 100 kilograma denk gelir. "Sesli Sözlük - kental", *Sesli Sözlük*, ts. (Erişim 25 Mayıs 2025).

Osmanlı ordusu, Kamaniçe karşısında, merkezde Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa olmak üzere, sağ ve sol kanatta ağa ve paşalar askerleriyle pozisyon aldılar. Bunun yanı sıra, metrislerin hemen arkasına sağlam tabyalar inşa edilerek kuşatma daha da güçlendirildi.

Osmanlı ordusu kuşatma hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Türk balyemez topları Kamaniçe'nin surlarını yoğun bir şekilde ateş altına aldı. Kamaniçe'den de sürekli olarak Türk tabyalarına ve metrislerine top ve havan atışları yapılmaktaydı. Sadrazam, tabya ve metrisleri tek tek dolaşarak, gazilere cesaret vermek için gayret gösteriyordu. Osmanlı topçularının etkili atışları, kalede bulunan Leh askerlerini zorlu bir duruma soktu ve çaresiz kaldıklarını anlayan Lehler, savaşı durdurmak amacıyla iki elçi gönderdiler. Lehistan kralı ve kale komutanının gönderdiği adamlar, sadrazamın huzuruna gelip, savaşın durdurulmasını istediler ve geceleyin müşavere edip, ertesi gün kaleyi kendilerine teslim edeceklerini söylediler. Bunun üzerine sadrazam, hızlı bir şekilde vire bayraklarını çekip, karşılıklı bir şekilde rehinler gönderilmesini ve kalenin hemen teslim edilmesini söyledi. İkindi vakti yaklaştığında, Lehistanlılar Kamaniçe'nin surlarına teslimiyet anlamına gelen vire bayrağını çektiler ve ardından iki temsilciyi dışarıya gönderdiler. Bu temsilciler, Vezir Kara Mustafa Paşa'nın birliğine vardıklarında, her türlü görüşme yetkisine sahip olduklarını belirten beratlarını sundular. Bunun üzerine, hızla Sadrazam'ın huzuruna çıkarıldılar. Huzura çıktıklarında ise, "Kaleyi teslim etmekten başka bir sözümüz yoktur", diyerek teslimiyetlerini açıkça ifade ettiler. Sadrazam, bu durum üzerine kaleyi teslim almak için adamlarını kale içine gönderdi. Osmanlı ordusu içinde, kalenin vire yoluyla teslim edildiği söylentileri yayılınca, askerler kaleye daha da yaklaşarak olan biteni izlemeye başlamışlardı. Bu anda birçoğu metrislerinden çıkıp, topları daha ileri çekmeye çalışıyorlardı. Lehliler, Türk askerinin bu şekilde metris ve tabyalarından ayrıldıklarını görünce vireyi bozarak, yoğun bir top ateşine başladılar.

Osmanlı ordusunda aniden bir kargaşa meydana geldi ve birçok asker telef oldu. Lehistanlıların bu hilesine, Osmanlıların karşılığı çok sert oldu. Bu arada sadrazam, savaşan gazilere çeşitli ihsanlarda bulunarak, onları gayrete getirdi. Yeniden açılan top ateşi sonucu, düşman tekrardan surların gerisine çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra, bir an önce lağım işine girişildi. Bir yandan Leh ve Alman askerlerinin toplandığı büyük kuleye yoğun top atışları yapılmasıyla kulenin büyük bir kısmı zarar görürken, diğer yandan metrisler adım adım ilerletilerek surların altına kadar yaklaşıldı. Bu esnada serdengeçtilere istimâlet verildiğinden, surlara tırmanma hazırlıklarına geçildi. Düşman,

Türk askerlerinin yaklaşmakta olduğunu fark edince önce el humbarası, ardından Kazak humbarası atmaya başladı. Bu arada, surlara tırmanan bir yeniçeri, düşmanın mühimmat deposunun yerini tespit ederek durumu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya bildirdi. Bunun üzerine atılan bir top mermisi düşmanın mühimmat deposuna isabet ederek büyük bir patlamaya yol açtı. Aynı zamanda, Türk topçusu kalenin içini daha yoğun bir şekilde bombardımana tuttu. Karşılıklı top atışları neticesinde her iki taraftan da birçok asker hayatını kaybetti.[262]

İlk çarpışmalarda Alman ve Avusturyalı askerlerin ağır kayıplar vermesi sonucu, daha sonraki mücadelelere Rus, Kazak ve Lehistan askerleri katılmaya başladı. 30 Ağustos günü çatışmalar iyice şiddetlendi. Kale içerisindeki düşman, son gücü ve tüm imkânlarıyla savunmaya geçti. Osmanlı ordusu ise üç koldan sürekli hücum ediyor, kale önündeki hendeği doldurmak için büyük çaba sarf ediyordu. Hendeğin doldurulmasıyla Türk askerleri kaleye daha da yaklaşmayı başardı. Düşman, bütün gücünü bu bölgeyi savunmaya yoğunlaştırmaktaydı. Karşılıklı el bombaları ve top atışlarının ardından, Türk birlikleri iki koldan hendeği geçerek tabyanın dış surlarına kadar ilerledi. Duvarların gerisindeki düşman, kerestelerle geçici bir savunma hattı oluşturmaya çalışırken, Türk lağımcıları büyük tabyanın altına lağım yerleştirdi. Bu gelişmeler karşısında düşman, gücünü kaybederek hızlı bir şekilde kale içine çekilmek zorunda kaldı. Ertesi sabah Türk topçusu, kaleyi önceki günlerde olduğu gibi yoğun bir şekilde top ateşine tuttu. Ancak karşı taraftan herhangi bir karşılık gelmediği fark edildi. Bunun üzerine harekete geçen serdengeçtiler, Kamaniçe'nin dış hisarını herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirdiler. Surlarda ezan okunduktan sonra, Türk askerleri iç kaleye doğru ilerlemeye başladı. Ancak burada düşman ateşi birçok Türk serdengeçtisinin şehit olmasına neden oldu. Bu kayıplara rağmen Türk askerleri büyük bir azimle ileri atıldılar. Düşman, daha fazla dayanamayacağını anlayınca vire bayrağını çekerek kesin olarak kaleyi teslim etmeye karar verdi. Böylece on gün süren kuşatma sonrasında Kamaniçe Kalesi Türkler tarafından fethedildi.[263] Kaleyi kurtarmak için ne Lehistan Kralı Mihail Wisniewiecki ne

[262] Çabuk, *Köprülüler*, 150.

[263] Vekayinâme müellifi şair ve müverrih Abdurrahman Abdi Paşa bu Kamaniçe muhasara ve zaptında Hasodalı olup zamanı vekayiini kaleme almakta idi. Kamaniçe muhasara edilirken Vezir-i âzam Fazıl Ahmet Paşa'nın çadırına gitmiş "fakire hitap edip bu cengi gözünüz ile görüp yazıversen gayet esah olur. İnşaallah biz dahi size tafsil ederiz..." demiş (Vekayinâme, vrk. 169 b). Pâdişâhın emriyle Abdi Ağa Kamaniçe zaptına manzum tarih kaleme almıştır. Yirmi dört beyit olan bu tarihin birinci beyti ile son beyti şöyledir : Hak mübarek ede ey pâdişah-i âlemgîr, Bu gazayı ki sanâ eyledi mevlâ teysir. Dedi

de ünlü komutan Jan Sobieski herhangi bir harekete girişti. Kale teslim edildikten sonra, Padişah IV. Mehmet, Kamaniçe'nin onarılmasını emretti ve kumandanlığına Özi Beylerbeyi Halil Paşa'yı atadı.[264]

2.7.3. Bucaş Barış Anlaşması

Kamaniçe'nin fethinin ardından Türk askerleri çevredeki diğer bazı kaleleri de kontrol altına aldı. Bu sırada Kırım Tatarlarının Lehistan topraklarına düzenlediği akınlar ciddi tahribata ve kayıplara yol açtı. Bunun sonucunda Lehistan Kralı Mihail Wisniewiecki, Osmanlı Devleti ile barış yapmak zorunda kaldı. Kral, bu isteğini Kırım Hanı Selim Giray aracılığıyla Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'ya iletti. Osmanlı ordusunun Lemberg yakınlarında başarılı operasyonlar gerçekleştirdiği sırada yapılan diplomatik görüşmeler neticesinde, 18 Ekim 1672 tarihinde Bucaş mevkiinde, tarihe "Bucaş Anlaşması" olarak geçen Osmanlı-Lehistan barış anlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti adına Merzifonlu Kara Mustafa Paşa görevlendirilirken, Lehistan tarafından ise Volkinic ve bazı komutanlar görüşmelere katıldılar. Görüşmeler dört gün devam etti. Anlaşmanın birinci maddesi oldukça ağırdı ve Lehistan Devleti'nin bağımsızlığını kısmen zedelemekteydi. Yedi maddeden oluşan Bucaş barış anlaşmasının şartları şu şekildedir:

1. Lehistan kralı, her sene kasım ayında, Osmanlı Devleti'ne, yirmi iki bin altın pişkeş ödeyecektir; 2. Podolya ülkesi, eski sınırı ile ve kalelerindeki mühimmat ve techizatlarıyla, Osmanlılar'a teslim edilecek, Lehistan kuvvetleri, bu kaleleri terk edecektir; 3. Ukrayna toprakları, önceki sınırı ile Kazak Hatmanı Doroşenko'ya bırakılacak ve bu bölgedeki Lehistan askerleri Ukrayna'yı tamamen tahliye edecektir; 4. Lehistan krallığının İslam Giray Han[265] döneminden beri Kırım hanlarına verdiği haraç, yine her yıl Kırım hazinesine aktarılacak, buna karşılık Kırım hanı her ne olursa olsun Lehistan topraklarına saldırıda bulunmayacaktır; 5. Osmanlı Devleti eğer Avrupa kıt'asında herhangi bir devlet ile savaşırsa, Lehistan Devleti, Osmanlılara karşı savaşan bu devlete hiçbir şekilde destekte bulunmayacaktır; 6. Lemberg (İlbav) şehrinin ele geçirilmeyip kuşatmanın kaldırılmasından ötürü, Lehistan hükümeti bir defaya mahsus

fermân-ı hümâyun ile Abdi tarih, Kamaniçe'vi döğüp aldı Ebul-feth-i dilîr. Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*, 390-392.

[264] Çabuk, *Köprülüler*, 151.

[265] Kırım Hanı İslâm Giray, Devlet Giray'ın oğlu olup 992 H. / 1584 M. den 996 H. / 1588 M. senesine kadar dört sene hanlık etmiştir.

olmak üzere seksen bin kuruş ödeme yapacaktır; 7. Podolya eyaletinde ele geçirilen ve ele geçirilmeyen kırk sekiz parça palanga Osmanlılara teslim edilecektir.[266]

Anlaşma, Türkçe ve Latince olmak üzere iki dilde kaleme alındıktan sonra, iki devletin hükümdarları tarafından karşılıklı olarak imzalanmış. Bu esnada anlaşmanın imzalandığı Bucaş palangası Lehistan toprağı kabul edildiğinden burada bulunan Osmanlı kuvvetleri hızla bölgeden ayrılmışlardır.[267] Padişah IV. Mehmet ile Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa da sınır boylarında gerekli önlemleri aldıktan sonra, Edirne'ye yönelerek, 9 Aralık 1672 tarihinde Edirne'ye geri döndüler.

2.8. Sultan IV. Mehmet ve Fâzıl Ahmet Paşa'nın İkinci Lehistan Seferi

Osmanlı ordusunun Kamaniçe'yi zapt etmesi ve son derece ağır koşullara sahip olan Bucaş barış anlaşmasını imzalamaya mecbur bırakılmaları, Lehistan hükûmeti için büyük bir yük teşkil etmişti. Zira Bucaş anlaşmasının ilk maddesi, Lehistan'ın bağımsızlığını zedelemekte, Kamaniçe ile Ukrayna'nın kaybedilmesi ise ciddi bir toprak kaybı olarak değerlendirilmekteydi. Aslında Bucaş anlaşmasının Lehlilere en ağır gelen maddesi vergi vermeye mecbur tutulmalarıydı. Bu nedenle, anlaşma Lehistan Kralı tarafından onaylanmasına rağmen, Diyet Meclisi tarafından kabul edilmedi. Bu duruma itiraz edenlerin başında ise Jan Sobiyeski bulunuyordu. Diyet Meclisi, özellikle Jan Sobiyeski'nin teşvikiyle, gerekirse yeniden savaş açmaya bile karar vermişti. Ayrıca, Bucaş Anlaşması'nda belirtilen yıllık haraç ödenmezken, Türklere bırakılması gereken palanga ve kaleler de Lehistan yönetimi tarafından henüz tahliye edilmemişti.

Bu sırada, Lehistan başvekili Jean Leszeynski, Babadağı'nda bulunan Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'ya bir yazı göndererek, Diyet Meclisi'nin Bucaş Anlaşması'nı kabul etmediğini haber verdi. Öte yandan, Jan Sobiyeski, Osmanlı ordusunun geri çekilmesini fırsat bilerek Lemberg çevresinde askerî harekâtlar gerçekleştirmeye girişmişti. Lehistan'ın bu tutumu karşısında son derece öfkelenen Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, derhal sefere çıkma kararı aldı. Lehistan'ın Bucaş Anlaşması'nı yürürlüğe koymaması, büyük ihtimalle Papalık ve Almanya Devleti'nden elde edeceği desteğe olan güvenine dayanmaktaydı. Lehistan ordusu, savaşa hazır durumda olup sayısı seksen bini bulan askerle birlikteydi. Jan Sobiyeski, Lwow civarında Almanya ve Papalık'tan gelecek

[266] Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, I/637-640.
[267] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/424-425.

yardım kuvvetlerini beklerken, aynı zamanda Eflak ve Boğdan voyvodalarına da destek olmaları için haber göndermişti. Öte yandan, Lehistan başvekili Jean Leszcynski'nin mektubu, 1673 Ağustos ayında yani sefer mevsimi geçtikten sonra Osmanlılara ulaşmıştı. Bu yüzden Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa ancak sınırlı çapta bir harekât gerçekleştirebilecekti. Bu durum, Lehliler için büyük bir avantaj teşkil ediyordu; çünkü yakında yağmurlar başlayacak, Osmanlı ordusu uzun mesafeden yorgun şekilde gelecek ve istedikleri gibi serbestçe hareket edemeyecekti.

Osmanlı Devleti Lehistan'a savaş ilan ettikten sonra, 18 Eylül 1673 günü, Edirne'de padişahın tuğları çıkarıldı. 7 Eylül'de Edirne'den yola çıkan Osmanlı ordusu, 20 Eylül günü Isakça'ya vardıklarında, burada otuz bin kişilik bir birlik ayrılarak, Silistre Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa komutasında Hotin üzerine gönderildi. Halep Beylerbeyi Vezir Kaplan Mustafa Paşa ise on iki bin askerle Yaş kalesine sevk edildi. Osmanlı ordusu Lehistan topraklarına girmeden önce IV. Mehmet, Lehistan kralına bir mektup göndererek: "Barış şartları yerine getirilirse hücum yapılmayacaktır." şeklinde bildirimde bulundu. Lehistan kralı ise karşılık olarak: "Kamaniçe kalesini boş bulup almak ve Podolya'yı işgal etmek marifet değildir, biz de ordumuzla geliyoruz; pişkesi kılıçla alırsınız." diyerek sert bir yanıt vermişti.[268]

Öte yandan, Jan Sobiyeski, 10 Kasım 1673 tarihinde, ordusuyla Hotin önlerine gelerek kaleyi kuşattı. Bu esnada, Boğdan Voyvodası Stefan ile Sarı Hüseyin Paşa'nın karargâhından kaçan Livroşko adlı hain, Osmanlı ordusunun zayıf yönlerini Sobiyeski'ye ilettiler. Aynı zamanda Sarı Hüseyin Paşa, Hotin kalesine çekilip surların arkasında savunma yapmak yerine, Sobiyeski'nin kalabalık ordusunu mağlup edebileceğine inanarak saldırıya geçti ve meydana gelen çarpışmada ağır bir yenilgiye uğradı. Dinyester Nehri'ni aşarak Kamaniçe'ye sığınmaya çalışan Osmanlı ordusu, köprünün yıkılması sebebiyle çok sayıda kayıplar verdi. Böylece savunmasız kalan Hotin kalesi 10 Ekim 1673'te Lehistan'ın eline geçti. Hotin mağlubiyeti üzerine, kış mevsimine girilmesi nedeniyle sadrazam sefer harekâtına son verdi. Sadrazam, ordunun kışı Dobruca'da geçirmesini uygun gördü. IV. Mehmet ise bazı kuvvetlerle Edirne'ye geri döndü. Bu arada Krokovi'de Mihail Wisniewicki hayatını kaybetmiş, yerine Hotin kalesini ele geçirmesi ile ünlenen Jan Sobiyeski Lehistan kralı olarak seçilmişti.[269]

[268] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/426.
[269] Çabuk, *Köprülüler*, 155.

Padişah tarafından serdâr olarak tayin edilip Dobruca'da bırakılan Fâzıl Ahmet Paşa, ordunun kış hazırlıklarıyla meşgulken, Eflak ve Boğdan voyvodalarının Lehistan tarafına geçtiği haberi alındı. Ertesi yıl, IV. Mehmet bizzat Edirne'den yola çıkarak Dobruca'da Sadrazam ve Serdâr-ı Ekrem Fâzıl Ahmet Paşa ile Babadağı ordugâhında bir araya gelmişti. Ardından Jan Sobiyeski'nin Ukrayna'ya girdiği ve Doroşenko'yu sıkıştırdığı, ayrıca Rusların Kaniow, Czerkes ve Korsun gibi kaleleri ele geçirdiği haberleri karargâha ulaşmıştı. Bunun üzerine harekatın yönü Lehistan'dan Ukrayna'ya çevrildi. Öte taraftan, Hotin üzerine gönderilen Şam Beylerbeyi Kör Hüseyin Paşa, Kamaniçe kalesinden yanına üç oda yeniçeri ile humbaracı ve bir miktar lağımcı alarak Hotin kalesini kuşatmıştı. Lehistan'dan destek görmeyen Hotin'deki Lehli muhafızlar, Jan Sobiyeski'nin Ukrayna'da bulunması sebebiyle kaleyi Osmanlılara vire ile bırakmışlardı. Hotin'in geri alındığı havadisi, Boğdan'dan Ukrayna içlerine hareket eden Padişah'a, Kırım Hanı'nın ordugâha geldiği Çuçura mahallinde ulaştı.[270]

Doroşenko'yu Rus saldırıları ve Leh baskısından kurtarmak amacıyla Osmanlı ordusu, Sivas Beylerbeyi Çavuşzade Mehmet Paşa'nın Dinyester Nehri üzerinde Saroka mevkiinde inşa ettiği köprüden geçerek 8 Ağustos 1674'te Ukrayna'ya girdi. Kısa sürede İstene, Kapniçe, Kançe, ve Ladjin kaleleri Osmanlı kontrolüne alındı. Bu süreçte, Kırım kuvvetleri de bazı Kazak palangalarını tahrip etti. Padişah IV. Mehmet, Ladjin Kalesi önünde bulunduğu sırada, Lehistan elçisi gelerek padişahla görüşmek istedi. Ancak elçi, Ukrayna ve Podolya'nın Lehistan'a bırakılması şartıyla barış önerdiğinden, bu talep reddedildi ve elçi geri gönderildi.[271] Ladjin'de otuz iki gün kalan IV. Mehmet ve Fâzıl Ahmet Paşa, Ukrayna'da yaklaşık iki ay süren harekâtlarının ardından geri dönmeye karar verdiler. Bu esnada rahatsızlığı ilerleyen Fâzıl Ahmet Paşa da Padişah ile birlikte Edirne'ye dönüş yolculuğuna katıldı. Askerî harekâtı sürdürmesi için Şişman İbrahim Paşa[272] serdar tayin edildi. IV. Mehmet'in de bizzat iştirak ettiği bu seferle birlikte, Hotin

[270] Çabuk, *Köprülüler*, 156.

[271] Leh seferine devam edileceği sırada Rusların, Doreşenko' nun bazı kalelerini aldıkları haber alınması üzerine Kazak hatmanına yardım edilmek üzere Osmanlı ordusu Ukrayna'ya girdi; bazı kale ve palangalar alındı; pâdişâh zapt olunan Ladjin kalesi önünde bulunurken Leh elçisi gelip Podolya ve Ukrayna'nın iadesi şartiyle sulh istediğinden bu münasebetsiz isteğe karşı yeni krala cevap yazılmadı ve yalnız vezir-i âzam tarafından mektup gönderilmesi yeter göründü (1674 kasım). Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/427.

[272] Ordunun dönüşü sırasında veziri azam Fazıl Ahmet Paşa hastalandığından dolayı yerine Halep valisi vezir İbrahim Paşa 1086 H. / 1675 M. baharında Lehistan tarafına serdar tayin edildi ve Kırım hanı Selim Giray da geldi. Podolya kıt'asında iki ay süren harekâtta Bucaş muahedesiyle Osmanlılara terki icap ettiği halde teslim edilmeyen kırk sekiz palanga zapt ve tahrip olundu; Leh kıralı meydanda yoktu; kış geldiğinden serdar Babadağı'na çekilip kışlağa girdi. Şişman İbrahim Paşa kışlıkta iken vefatı haberi geldiğinden yerine Şam valisi vezir Şeytan İbrahim Paşa serdar oldu ve ilk baharda Kırım haniyle beraber

kalesi yeniden Osmanlı topraklarına katıldı ve Podolya ile Ukrayna'nın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı kesin bir şekilde sağlandı. Ayrıca, Lehlilerin ve Rusların Sarıkamış Kazaklarına yönelik tacizleri de sona erdirildi.[273]

taarruza geçip epi muvaffakiyetler elde edildikten sonra Izvanca muharebesinde kıral kuvvetlerini mağlûp edip ordugâhlarını muhasara etmeleri üzerine Lehistan kıralı sulh istediğinden muharebe tatil edildi. Bu 1087 H. 1676 M. musalehası Lehlilerin Bucaş'da kabul ettikleri vergi maddesinin kaldırılmasiyle eski muahedenin aynen kabulü demekti; Podolya ve Ukrayna yine Osmanlılarda kaldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/427.

[273] Çabuk, *Köprülüler*, 157.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÂZIL AHMET PAŞA'NIN İMÂR VE İNŞÂ FAALİYETLERİ

3.1. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Mi'mâr[274] ve Münşî[275] Yönü

Osmanlı Devleti'nde Çandarlı ailesinden sonra en uzun zaman iktidarda kalabilen Köprülü ailesinin öncüsü, Köprülü Mehmet Paşa, ilk kez 1064/1654 yılında kurduğu vakıflara,[276] bu tarihten itibaren önce kendisi daha sonra diğer aile üyelerince[277] eklemelerde bulunulmuştur. Böylelikle Köprülü Mehmet Paşa'nın tesis ettiği vakıflar zamanla genişlemiştir. Bahsi geçen genişleme, aile fertlerinden Mehmed Âsım Bey'in vakfının tesis yılı olan 1228/1813'e dek devam etmiştir. Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra gelen aile mensuplarının çok sayıda vakıf eseri meydana getirmelerinde, bu vakıfların mütevellîsi[278] olmalarının oldukça etkili olduğu görülmektedir. Köprülü ailesi, bu denli çok sayıda vakıf yapısını inşâ edecek[279] mal varlığını büyük ölçüde gerçekleştirdikleri

---

[274] İmar: (Asıl ismi umran'dan gelir. Çoğulu i'marat'dır) şenlendirme, bayındır hale getirme anlamlarına gelir. Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 433; Mi'mâr ise İnşaat planlarını yapan ve bunların kurulmasına yön veren san'atkar anlamına gelir. Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 649.

[275] İnşâ: (Asıl ismi neşa'dan gelir. Çoğulu, inşaat'dır.) Yapma, yapılma, vücuda, meydana getirme anlamlarına gelir. Münşi ise, eser meydana getiren, inşa eden veya inşada usta olan kişiyi ifade eder. Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 441.

[276] Sözlükte "durmak; durdurmak, alıkoymak" anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak "bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi" şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475-479.

[277] Yaptırılan eserlerin banileri, Köprülü Mehmed Bey (ö. 1072/1661) ve eşi Ayşe Hanım (ö. 1085/1674), oğulları Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676) ile Fâzıl Mustafa Paşa (ö. 1102/1691), torunları Nûman Paşa (ö. 1131/1719), Abdullah Nâilî Paşa (ö. 1171-1758), el-Hâc Ahmed Paşa (ö. 1182/1769) ile Mehmed Âsım Bey'dir (ö. 1231/1816). Ahmet Gökdemir, "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (24 Temmuz 2018), 332.

[278] Sözlükte "başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen" gibi anlamlar taşıyan mütevellî kelimesi terim olarak vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder. Bu görev ve yetkiye velâyet (vilâyet), görevlendirmeye tevliyet denilmektedir. Osmanlı uygulamasında mütevellinin yaptığı iş için çoğunlukla tevliyet kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nazif Öztürk, "Mütevelli", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/217-220.

[279] Köprülü ailesi vakıflarının geneline baktığımızda; on dört câmi, dört mescit, bir namazgâh, on dört mektep, iki medrese, bir dâru'l-hadîs, üç dâru'l-kurrâ, iki kütüphâne, beş türbe, iki imâret, yirmi dört değirmen, beş ekmek fırını, iki kale, elli beş ev, iki yalı, on beş han, altı yüz yetmiş beş dükkân, yetmiş yedi dolap (bedesten içi dükkân), iki bedesten, altı şadırvân, beş su yolu, dört su kuyusu, dört sebil, yetmiş çeşme, beş hamam, bir arazi, yedi arsa, iki bostan, dört bahçe, yüz otuz iki köy, yüz sekiz mezraa, üç çiftlik, on iki yayla ve altı manastırın vakfedildiği görülmektedir. Yusuf Sağır, *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 254.

fetihler yahut hizmetler karşılığında, "temlîk" usûlüyle elde etmiştir. Köprülü ailesinin fertleri, kendilerine mülk olarak verilen bu yerleri satma yetkisine ve olanağına sahip olmalarına rağmen, böyle bir yolu tercih etmeyerek bu yerleri hayır işlerine tahsis etme yolunu seçmişlerdir. Böylece devletin yerine getirmesi gereken hizmetleri, köprülü ailesi yerine getirmiştir. Diğer yandan Köprülü ailesi, tesis ettikleri vakıflar sayesinde halk arasında itibar elde etmiş; Osmanlı coğrafyasının pek çok yerinde isimlerini gelecek nesillere miras bırakmıştır.

Buna ek olarak, Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fâzıl Ahmet Paşa, Haremeyne gönderdikleri "surre"[280] alaylarıyla toplumsal itibârlarını daha da pekiştirmişlerdir. Köprülü ailesi, inşa ettikleri vakıf eserleri vasıtasıyla Balkanlar'daki birçok bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına önemli katkılar sağlamış; ayrıca bu eserlerin bulunduğu yerlerin bayındır hale gelmesine öncülük etmişlerdir.[281] Uyvar, Kamaniçe, Yanova, Varad ve Kandiye gibi fethedilen yerlerde kurulan vakıflar aracılığıyla, söz konusu bölgelerde hem dinî hem de kültürel dönüşüm desteklenmiştir. Bütün bu faaliyetlerin, yalnızca itibâr kazanma amacıyla değil, aynı zamanda devlet adamı sorumluluğunun bir gereği olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Köprülü ailesi vakıf gelirleri sayesinde kimseye ihtiyaç duymamış, böylece devlet yönetiminde daha cesaretli ve adaletli bir tavır sergilemişlerdir. Aile mensupları, vakıflar sayesinde geleceğe dair endişe taşımadıklarından bir yandan mevkilerini kaybetmeyi göze alarak devletin ve toplumun menfaatine kararlar almışlardır. Diğer yandan da rüşvete ve yolsuzluğa bulaşmadıkları için halk nezdinde saygınlıklarını muhafaza etmişlerdir. Aynı zamanda bu vakıflar vasıtasıyla birçok kişiye iş imkânı sundukları için takdir görmüşlerdir. Adlarına vakıflarda okunan Kur'ânlar, edilen niyazlar ve yazılan övgüler sayesinde hayırla yad edilmişlerdir. Uzun süre boyunca halkın hafızasında yer edinmişlerdir. Bunun yanında Köprülü ailesi, anılan bu nitelikleri dolayısıyla devlet yönetimine olumlu yönde katkı sağlamış ve idari görevlerde daha faal bir rol üstlenmişlerdir.[282]

Konumuz açısından Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'nın askeri ve siyasi serüveninden genişçe bahsedildikten sonra imar, inşa faaliyetlerine ve vakıflarına

[280] Sözlükte "içine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese" anlamına gelen surre kelimesi terim olarak her yıl hac döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak için yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade eder. Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), 37/567-569.

[281] Sağır, *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*, 253-255.

[282] Sağır, *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*, 242.

değinilmeden geçmenin uygun olmadığı kanaatindeyiz. Köprülüler, Vezîr-i Âzamlıkta bulundukları esnada Türkiye sınırları içerisinde Türkiye dışında (Osmanlı sınırları içerisinde) pek çok yerde vakıflar kurmuşlardır. Köprülülerin hayır eserlerinin kuruldukları yerlerin konumuna bakıldığında, özellikle ticaret yolları üzerindeki yerleşim yerlerinde ya da ticari alt yapıya sahip olan merkezlerde tesis edildiği dikkat çeker. Bununla birlikte söz konusu vakıflar, kuruldukları yerlerin siyasi, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları dikkate alınarak; cami, çeşme, dükkân, medrese gibi çeşitli yapılar şeklinde inşa edilmiştir. [283]

Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa hayatını kaybettiğinde, geriye bıraktığı yaklaşık bin kese[284] kadar nakit akçesi Osmanlı hazinesine alınmış, tüm taşınır ve taşınmaz varlıkları ise kardeşi Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa ile kız kardeşine aktarılmıştır. Köprülü Kütüphanesi'nde yer alan 25 Safer 1089/18 Nisan 1678 tarihli Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa Vakfiyesi'ne göre, İzmir, Belgrad, Köprü (Vezirköprü), İstanbul, Kamaniçe, Kandiye ve Uyvar'da vakıf eserleri bulunmaktadır.[285]

Köprülü Mehmet Paşa, vefatından önce ağır bir rahatsızlık geçirdiği sırada oğlunu huzuruna çağırmış ve ona bazı vasiyetlerde bulunmuştur. Bu vasiyet, Anadolu ve Rumeli'de tamamlanmamış hayır işlerinin bitirilmesi ve İstanbul'daki külliyesinin tamamlanması şeklindedir.[286] Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra sadaret makamına geçen, Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa ise babasının kaldığı yerden devam ederek, bir taraftan devletin siyasi durumunu düzeltmeye çalışmış, diğer taraftan da imar ve iskân faaliyetlerine önem vermiştir. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın vakıfları değerlendirildiğinde, genellikle sadrazamlığı döneminde fethedilen bölgelerden kendisine mülk olarak tahsis edilen yerlerde çeşitli eserler yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, İstanbul, İzmir ve Vezirköprü'de çeşitli yapılar inşa ettirmiştir. Fâzıl

[283] Murat Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları* (Gaziantep Üniversitesi: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsi Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 158.

[284] Osmanlı maliyesinde bir değer ölçüsü ve üst hesap birimi olan kese, sözlükte "küçük torba, kumaş ve meşin kılıf" anlamındaki Farsça kîse kelimesi malî kayıtlarda para çeşitlerinin belirli bir miktarını belirten terim olarak yer almıştır. Ayrıca bir kese akçe, 1074 (1663) yılında 40.000 ve 50.000 akçeye tekabül etmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Baki Çakır, "Kese", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2019), Ek 2. cildinde/42-43.

[285] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 42.

[286] "…merhum köprülü hayatta iken oğluna vasiyet edip; oğlum Ahmet; işte ben ahirete gidiyorum. Allah u Teala imandan ayırmaya. Sana üç vasiyetim vardır. Biri Anadolu'da olan vakıflarımı unutmayasın ve biri Rum-ilinde na-tamam olan gerek han ve gerek cami ve gayri olan hayratımı gözden bırakıp unutma. Emma ki Dikilitaş yanında kalan na-tamam hayratım can ile ona pek mukayyed olasın ve biri dahi Varat'ta olan Hüseyin Paşa'yı gözden bırakma…" Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 112.

Ahmet Paşa, vakfiyesinde kendi sadrazamlığı zamanında fethedilen Uyvar, Kandiye ve Kamaniçe'de birer cami, yine Kamaniçe'de bir muallimhâne, han ve kütüphane, Belgrat'ta bir Dârü'l- Kurrâ,[287] 15 çeşme, 7 su terazisi ve üç şadırvan yaptırmıştır. Ahmet Paşa, bunlardan başka ''vatan-i aslîm'' diye nitelendirdiği memleketi olan Vezirköprü'de bir tane medrese, İzmir'de 57 çeşme, bir gümrükhâne, iki han, bir hamam, bir Frenkhâne[288] yaptırmıştır. Bunun dışında yine İstanbul'da babası Köprülü Mehmet Paşa'nın külliyesine bir adet kütüphane ekletmiştir.[289]

Köprülü ailesinin diğer üyelerinin vakfiyelerinde, çalışanların ücretleri akçe[290] olarak verilmesine karşılık; Fâzıl Ahmet Paşa'nın vakfiyesinde çalışanların paraları, esedî[291] kuruş olarak belirlenmiştir. Bunun nedeni, o dönemde akçenin sürekli değer kaybetmesi ve vakıfta çalışanlarının daha istikrarlı bir değer taşıdığını bildikleri esedî kuruşu tercih etmelerinden dolayı olmalıdır.[292] Ahmet Paşa, bu bölgelerde yalnızca yapılar inşa ettirmekle yetinmemiş, aynı zamanda bölgenin bayındır hâle gelmesi için çeşitli faaliyetlerde de bulunmuştur. Özellikle İzmir ve Belgrat'ta halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyla su yollarının onarımını yaptırmış, bu yolların geçtiği güzergâhlara çok sayıda su terazisi ve çeşme inşa ettirmiştir.

3.1.1. Uyvar'daki Vakıfları

Daha önce belirtildiği gibi Uyvar (Nove-Zamky),[293] 1663 yılında Fâzıl Ahmet Paşa tarafından fethedildikten sonra, kalede yer alan üç büyük kiliseden biri olan Macar Kilisesi, Padişah IV. Mehmet adına camiye çevrilmiş ve ilk Cuma namazı burada

---

[287] Darü'l-Kurra İslam Dünyası'ndaki medreselerin Kur'an-ı Kerim öğretilen bölümlerine verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mefail Hızlı, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (01 Ocak 1987), 273-281.

[288] Osmanlı ülkesinde yabancı elçilerin ikamet ettikleri konaklara verilen isimdir. "Kubbealtı Lugatı", ts. (Erişim 14 Mayıs 2025).

[289] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 43.

[290] Osmanlılar tarafından başlangıçta "gümüş sikke", XV. yüzyıldan itibaren de genel anlamda "para" karşılığı olarak kullanılan akçenin zamanla giderek ufalması, incelmesi ve iktisadî bir değer ifade edemez hale gelmesi dolayısıyla 1640'tan sonra uzun süre darphânede akçe basılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Halil Sahillioğlu, "Akçe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/224-227.

[291] Osmanlılar tarafından özellikle XVII. yüzyıldan itibaren kullanılan bir para birimidir. Osmanlılar "arslan-lı kuruş" veya "esedî" adını vermişlerdir. Esedî Osmanlılar'm güney eyaletlerinde "köpek" anlamında "Ebukelb" takma adıyla anılmaktaydı. XVII. yüzyılda genel olarak arslanlı-esedi kuruş 70 akçe'ye denkti. IV. Mehmed Cerrah Mustafa'ya yaptırdığı mekanik darphânede Türk kuruşlarını bastırmıştır. Bu kuruşlar için arslanlı kuruş model olarak seçilmis, böylece yeni basılan kuruşlara, üzerinde arslan resmi olmadığı halde "esedî kuruş" adı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Halil Sahillioğlu, "Esedî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/368-369.

[292] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 45.

[293] Uyvar şimdilerde Slovakya sınırları içerisinde ''Nove- Zamky'' adıyla bilinmektedir.

kılınmıştır. Nemçe Kilisesi ise Valide Sultan adına camiye dönüştürülmüş; çevresine medrese odaları ile bir tekke inşa edilmiştir. Ayrıca Paşa, Estergon Kapısı yakınlarında büyük bir cami yaptırmıştır; ancak bu yapı günümüze ulaşmamıştır. Caminin yanı sıra bir silah deposu, bir su kuyusu, 15 ev ve 15 değirmen inşa ettirmiştir. Ahmet Paşa'nın Uyvar'daki vakıflarına bir at değirmeni, 11 arazi, 4 köy, 2 kasaba, Nyitra Nehri üzerinde bir arsa ve iki değirmeni dâhil edilmiştir. Bununla birlikte yaptırılan 176 dükkân, şehrin ticari altyapısının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda savaş döneminde neredeyse tamamen duran ticaretin, bu yapılar aracılığıyla yeniden canlandırılması hedeflenmiştir.[294] Uyvar'ın 1685 yılında Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra vakıflar zamanla işlevsiz hâle gelmiştir. Ancak buna rağmen bazı Osmanlı eserlerinin varlığını günümüze kadar koruduğu bilinmektedir.[295]

3.1.2. Kamaniçe'deki Vakıfları

Fâzıl Ahmet Paşa'nın bayındırlık faaliyetlerinde bulunduğu bir başka kent 29 Ağustos 1672 yılında fethedilen Kamaniçe'dir. Kamaniçe, bugün Ukrayna sınırları içerisinde "Kamjanec Podil's'kyj" adıyla bilinmektedir.[296] Fâzıl Ahmet Paşa'nın döneminde Osmanlı topraklarına katılan Kamaniçe'de vakit kaybetmeden bayındırlık çalışmalarına başlanmış; altı ev, bir kervansaray, on değirmen ve bir cami yaptırılmıştır. Ayrıca kentte bulunan büyük kiliseler ibadethane olarak düzenlenip camiye dönüştürülmüştür. Bu camilere Fâzıl Ahmet Paşa Camii, Sultan Mehmed Camii, Kara Mustafa Paşa Camii, Hatice Sultan Camii ve Musahip Mustafa Paşa Camii isimleri verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle Fâzıl Ahmet Paşa'nın burada yeni bir cami yaptırmaktan ziyade şehirdeki bir kiliseyi camiye çevirttiği anlaşılmaktadır. Burada inşa ettirilen camii ve han günümüze kadar ulaşmamıştır.[297] Kamaniçe'nin 1110/1699 yılında Karlofça Antlaşması sonrasında Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla birlikte, bu tarihten

[294] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 46.
[295] Sağır, *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*, 118.
[296] IV. Mehmed'in başında bulunduğu Osmanlı ordusu Lehistan seferine çıktı. Sefer sırasında Podolya'nın merkezi olan Kamaniçe dokuz gün süren kuşatmadan sonra zaptedildi (3 Cemâziyelevvel 1083 / 27 Ağustos 1672). IV. Mehmed, 2 Eylül'de Katolik katedralini camiye çevirerek ilk cuma namazını burada kıldı. Şehre bir kadı ve beylerbeyi tayin etti. Mevcut yedi kilise daha camiye çevrilerek Köprülü Ahmed Paşa, Musâhib Mustafa, Kara Mustafa ve Vanî Efendi vakıfları kuruldu, eğitim kurumları açıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Darıusz Kolodzıejczyk, "Kamaniçe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/274-275.
[297] Sultan Murat Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 8 (01 Aralık 2010), 72.

sonra buradaki yapıların işlevi ve devamlılığı hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.3. Belgrat'taki Vakıfları

Sadrazam'ın vakfiyesinde yer alan bayındırlık faaliyetleri kapsamında adından söz edilen bir diğer şehir Belgrat'tır. Günümüzde Sırbistan'ın başkenti olan Belgrat, 1521 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın Macaristan'a gerçekleştirdiği sefer neticesinde Osmanlı topraklarına katılmıştır. O dönemlerde Osmanlı kuvvetlerinin batı yönündeki harekâtlarında toplanma noktası olarak kullanılan stratejik bir merkez konumundaydı.[298] Burada bir Dârü'l-kurrâ, üç şadırvan, iki bahçe, bir arsa, bir han, üç menzil, on bir dükkân, yedi su terazisi ve on beş çeşmeyi kapsayan vakıflar bulunmaktadır. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Belgrat'ta inşa ettirdiği Dârü'l-kurrâ, çeşmeler ve su terazileri de günümüze kadar varlığını sürdürememiştir.[299]

3.1.4. Kandiye'deki Vakıfları

1669 yılında Fâzıl Ahmet Paşa'nın Girit'in Kandiye şehrini fethetmesinin ardından hem kendisi hem de Köprülü ailesi tarafından bölgeye pek çok vakıf yapısı kazandırılmıştır. Köprülüler dışında, hanedan üyelerinden Valide Turhan Sultan ile devlet erkânına mensup önde gelen kişiler tarafından da bölgede çeşitli yapılar yaptırılmıştır. Ahmet Paşa'nın Kandiye'de yaptırdığı camiye, bir hamam, on bir su kuyusu, on yedi mesken, birçok üzüm bağı ve sebze bahçesi ile doksan dükkânın gelirleri vakıf olarak tahsis edilmiştir. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye'de 90 adet dükkân inşa ettirmesi, Osmanlı'nın burayı fethetmeden önceki ticari potansiyelini devam ettirmesini istemesi ile açıklanabilir. Ancak Kandiye, Osmanlı döneminde, Venedik hâkimiyeti sırasında sahip olduğu ticari canlılığa hiçbir zaman ulaşamamıştır. Molly Greene, bu durumun başlıca nedenlerinden biri olarak, şehrin ticaretinde önemli bir yere sahip olan şarap üretimine yönelik talebin, o dönemde Avrupa'nın yaşadığı ekonomik kriz sebebiyle azalmasını göstermektedir.[300] Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye'de inşa ettirdiği cami günümüze kadar

[298] Zamolo Dıvna Djurıc, "Belgrad", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 5/407-409.
[299] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 50-51.
[300] Ayşe Nükhet Adıyeke, "Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu", *Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu-III: Tarihsel ve Karşılaştırmalı Perspektiften Doğu Akdeniz'de Üzüm Üretimi ve Ticareti*, ed. Ertekin Akpınar (Üzümün ve Zeytinin Kesişen Yolları: Girit'te Osmanlı Egemenliğinin Kurulmasıyla Üzümün Yerini Zeytine Bırakması, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2017), 153-156.

varlığını sürdürmüştür. Bu yapı, Sandito adlı bir manastırdan dönüştürülerek cami haline getirilmiştir. Dönüştürme sırasında yapının önüne beş bölümlü bir son cemaat mahalli ile bir minare ilave edilmiştir. Günümüzde son cemaat mahalli sağlam bir şekilde ayakta dururken, minare yalnızca kaide kısmına kadar ayakta kalabilmiştir.[301]

3.1.5. Köprü (Gedekara-Vezirköprü) Kasabası'ndaki Vakıfları

Fâzıl Ahmet Paşa, "vatan-ı aslîm" diye andığı Köprü Kasabası'nda, sınırları belirlenmiş bir arsa üzerinde on iki odalı, bir derslikli, çeşitli yardımcı bölümleri bulunan ve bir avludan oluşan bir medrese ile burada görev yapacak müderrisler için bir lojman inşa ettirmiştir. Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip olan medrese, tamamen kesme taş malzemeyle yapılmıştır. Zaman içinde çeşitli onarımlardan geçen bu yapı, şu an İlçe Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.[302] Ahmet Paşa, Köprü Kasabası'ndaki vakıflarının giderlerinin, tüm vakıflardan elde edilen gelirlerden karşılanmasını şart koşmuştur. Bu vakıfta görev yapan kişilerin, diğer bölgelerdeki vakıf çalışanlarına kıyasla daha düşük maaş aldıkları vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, kasabanın küçük ve sınırlı imkânlara sahip bir yerleşim yeri olmasıdır. Ayrıca Fâzıl Ahmet Paşa, annesi Ayşe Hanım'a ait vakıf eserlerinin bakım ve onarımı için her yıl 120 esedî kuruşluk bir ödeneğin kendi vakıflarının toplam gelirinden ayrılmasını şart koşmuştur.[303]

3.1.6. İzmir'deki Vakıfları

XVII. yüzyılın başlarında ticaret merkezlerinin yön değiştirmesinin etkisiyle İzmir hızla ekonomik açıdan gelişmeye başlamıştır. Bu büyümeye duyarsız kalmayan Köprülü Mehmet Paşa, kentin ticari kapasitesinden yararlanmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.[304] Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra sadaret makamına gelen oğlu Fâzıl

---

[301] Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 74.

[302] Tümüyle taştan yapıldığı için buraya "Taş Medrese" de denilmektedir. Diktörtgen bir plan üzerine kurulu Medrese'de, basık kemerli bir kapıdan odaların yer aldığı revaklı avluya geçilmektedir. Odalar da ocaklar ve kitap rafları bulunmaktadır. Zaman içinde farklı maksatlara tahsîs edilen Medrese, 1964 yılında kütüphâne haline getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sağır, *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*, 174.

[303] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 57.

[304] "1610 ve 1620'lerde Felemenk, İngiliz, Fransız ya da Venedikli tüccarların temsilcileri Halep, Bursa veya İskenderun'da kârlı ticari faaliyet yürütecekleri umudunu büyük oranda kaybederek İzmir'e ve diğer batı Anadolu liman kasabalarına gelmeye başladılar. 1640'lara doğru İzmir büyük bir ticari potansiyelin merkezi haline geldi. Köprülü Mehmet Paşa'nın 1653'te sadrazam olmasıyla birlikte, İzmir civarındaki bölgeyi ve diğer uzak eyaletleri idari anlamda yeniden İstanbul'a bağlamaya başladı. 1656' da

Ahmet Paşa da bizzat İzmir'deki ticari hayatın destekleyicisi ve koruyucusu olmuştur. Bu doğrultuda şehirde 93 dükkân, bir hamam, 57 çeşme, iki han, bir bedesten ve bir gümrük binası inşa ettirmiştir. Ayrıca kentte pek çok arsayı vakıf haline getirmiştir. Özellikle yaptırdığı büyük ölçekli gümrük yapısı sayesinde şehre girip çıkan ticari malların daha güvenli ve düzenli biçimde denetlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca, şehrin bayındır hâle gelmesi yönünde inşa ettirdiği hayır yapılarının yanı sıra, kentin ana yollarını kaldırım taşlarıyla kaplatarak daha çağdaş bir kent görünümü oluşturmaya gayret etmiştir. Fâzıl Ahmet Paşa'nın bu girişimleri, saray çevresinde Osmanlı hanedanının tahtına göz diktiği yönünde bazı söylentilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.[305] Oysa yalnızca İzmir'de değil, önceki sayfalarda da belirtildiği gibi Uyvar, Kandiye, Belgrat, Vezirköprü gibi merkezlerde yapıların çokluğu ya da azlığı, büyük ölçüde o bölgedeki toplumsal ihtiyaçlar ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgeleri geliştirme yönündeki politikasıyla ilişkilidir.[306]

3.1.7.İstanbul'daki Vakıfları

Ahmet Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu yapılardan belki de en önemlisi, İstanbul'da yaptırmış olduğu kütüphanesidir. Onun ilme olan merakı ve hatta gençlik döneminde medresede müderrislik yapmış olması, böyle bir yapıyı inşa etmesine sebep olan

Venediklilerin Çanakkale boğazına yönelik, ablukasının yaşattığı sıkıntıları iyi bilen Mehmet Paşa, İzmir bölgesinde bir kalenin yapılması gerektiğine karar vermişti. Uzunca bir süredir bu tür bir kaleden yoksunluk sadece askeri açıdan değil aynı zamanda idari anlamda da bir zayıflık demekti. Böyle bir yapı olmaksızın yetkililer limana girip çıkan gemilerin gümrük vergilerini ve diğer harçları ödemelerini sağlayamazdı. 1656 yenilgisinin hemen ardından Köprülü böyle bir kale yapılmasını emretti. 1658 ya da 1659 'da Sancakburnu Kalesi'nin yapımının bitirilmesiyle devlet limanı istediğinde kapatabilme ve kenti Venedikliler ile başka saldırganlara karsı savunma konumunu kazanmakla kalmadı aynı zamanda deniz yoluyla yapılan ticareti daha rahat denetleyebilme ve vergileri daha kolay toplayabilme şansını yakaladı. Yönetim bu şansını hemen kullanmaya başladı. Osmanlılar İstanbul'un fethi öncesinden beri, Karadeniz'den Ege Denizi'ne açılan başlıca kanalı denetleyen boğaz kalelerinden vergi topluyordu. 1650'lerin sonlarında Köprülünün yetki ve gücü yeniden merkezileştirme stratejisinin bir parçası olarak benzer bir uygulamada Sancakburnu'nda yürürlüğe konuldu. Şehrin bu potansiyelinin bir getirisi olarak 17.yy sonlarında İzmir'de ilk kez yüksek memurlar vakıfların hamileri olmaya başladılar." Eldem Edhem vd., *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti – Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 101-119.

[305] Altınay, *Köprülüler*, 191.

[306] XVII. yüzyıl ikinci yarısında elde etmiş olduğu ticarî potansiyelle birlikte oldukça gelişen İzmir'de, gelişimle birlikte birtakım sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Bunların başında şehrin su ihtiyacı karşımıza çıkmaktadır. Bu maksatla Köprülü Fazıl Ahmet Paşa şehrin yakınındaki Buca ve Halkapınar düzlüklerinden şehre su getirmek üzere su kemerleri inşa ettirmiştir. Ayrıca bu suyollarının üzerinde 57 adette çesme inşa ettirmiştir. Paşanın İzmir'de insa ettirmiş olduğu bu çesmelerden hiç biri günümüze ulaşmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 60.

etkenlerden biri olarak ifade edilebilir.[307] Kütüphanenin inşa edildiği yer hem dönemin hem de bugünkü İstanbul'un en yoğun ve canlı noktalarından biridir. Bu kütüphanenin burada kurulmuş olmasının, bazı tarihî kaynaklarda babası Köprülü Mehmet Paşa'nın okuryazar olmadığı yönündeki eleştirilerle aile üzerinde oluşturulmak istenen baskıya bir tepki niteliği taşıdığı düşünülmektedir.[308] Türk kütüphaneciliğinin temelinin atıldığı bu yapının kullanım şartları vakfiyede detaylı olarak belirtilmiştir. Kütüphane, içerisindeki değerli yazma eserler nedeniyle araştırmacılar için önemli bir merkez olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca Fazıl Ahmet Paşa tarafından kütüphaneye 312 ciltlik yazma eser bağışlanmıştır.[309]

Günümüzde müstakil bir yapı görünümünde olsa da kütüphane aslında Köprülü Mehmet Paşa'nın inşa ettirdiği külliyenin bir bölümü olarak, Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. O dönemde İstanbul'da pek çok yapıya imzasını atan Mimarbaşı Mustafa Ağa'nın[310] bu kütüphanenin de yapımcısı olduğu tahmin edilmektedir. Kütüphane dışındaki mermer kitabede 362 1072/1661 tarihinde inşa ettirildiği belirtilmekle beraber kütüphanenin yapım tarihi ve mimarıyla ilgili elimizde net bir bilgi yoktur. Vakfiyeye göre, kütüphanenin haftada üç gün olmak üzere pazar, salı ve perşembe günleri, sabah güneşin doğuşundan ikindi vaktine kadar açık tutulması görevlilere şart koşulmuştur. Ayrıca kütüphanedeki kitapların dışarıya çıkarılması yasaklanmıştır. Ancak bir kefil gösterilmesi ya da rehin bırakılması şartıyla, normal koşullarda üç ay, zarurî hâllerde ise altı aya kadar dışarıya çıkarılmasına izin verilmiştir.[311]

Fâzıl Ahmet Paşa, daha önce de zikredildiği üzere eğitime büyük önem vermiştir. Vakıfları içerisinde bulunan dârü'l-kurrâ ve medresede öğrenim gören talebeler için vakıflarının yıllık gelirlerinden 500 altını öğrencilere ve fakirlere dağıtılmasını şart

[307] Buna örnek gösterilebilinecek en önemli olaylardan biriside Hasan Ağa'nın kütüphanesi ve kitapları olayıdır. Fazıl Ahmet Paşa, Hasan Ağa Cevahirü't-Tevarih'ini yazarken, Hasan Ağa'nın emrine birçok belge ve kitabı vermiştir. Ancak Hasan Ağa vefat edince Ağa'nın Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa'ya kalmıştır. Galland, bu kütüphane için; "oldukça güzel ve alâka-bahs, tarihi eserlerden mürekkep bir kütüphane…" demektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih*, 15.

[308] Altınay, *Köprülüler*, 96-97.

[309] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 62.

[310] Daha önceleri meremmetçi iken Sultan I. İbrahim döneminde Mimarbaşı Kasım Ağa görevinden azledilince onun yerine getirilmiştir. Kaynakların ifadesiyle bu döneme kadar mimarbaşılık görevine atanan kimse ölene kadar bu görevde kalıyordu. Kasım Ağa'nın azli ve yerine Mustafa Ağa'nın getirilmesi bu kaidenin de değişmesine neden olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Mayıs 1963), 161.

[311] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 62-63.

koşmuştur. Vezîr-i âzam, ayrıca annesi ve babası gibi Mekke ve Medine fukarasını gözetmiştir. Vakıf gelirlerinden her sene 1000 altını, bu iş için tahsis etmiştir.[312]

3.2. Fâzıl Ahmet Paşa Vakıflarından Günümüze Ulaşan Yapılar

3.2.1. Vezirköprü Fâzıl Ahmet Paşa Medresesi

Günümüzde Samsun iline bağlı Vezirköprü ilçesinin Fâzıl Ahmet Paşa Mahallesi'nde bulunan medrese, herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi taşımamaktadır. Bu yapıyı diğer medreselerden ayıran en belirgin özellik, külliye bütününden bağımsız bir yapı olarak tasarlanmış olmasıdır. Söz konusu plan anlayışı, Bursa'daki İnebey Medresesi ile 16. yüzyılda Eyüp'te inşa edilen Sokullu Medresesi'nde görülen düzenlemeyle benzerlik göstermektedir. "U" biçimli bir yerleşime sahip olan medresede, kuzey ve güney kollar boyunca öğrenci odaları sıralanmaktadır. Yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir planla şekillenmiş olup tamamen kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Doğu cephesinde yer alan dershane birimi, ana duvar sınırlarının dışına taşırılarak mimari açıdan vurgulanmıştır. İç mekân düzenlemesi, ortasında açık bir avlu bulunan ve dört yönden kubbeli revaklarla çevrelenmiş klasik Osmanlı medrese planını yansıtır. Revakların kuzey ve güney arka cephelerinde altışar adet olmak üzere toplamda on iki öğrenci hücresi yer almakta, doğu kanadında ise dershane odası bulunmaktadır. Avlunun merkezinde, yükseltilmiş bir platform üzerine inşa edilmiş sekizgen planlı bir şadırvan konumlanmaktadır. Revakların üzeri pandantif geçişli kubbelerle örtülmüş, bu kubbeler ise avluya bakan yuvarlak ve çokgen formlu sütunlarla taşınmıştır. Zaman içerisinde çeşitli tamiratlardan geçen bu medrese, günümüzde İlçe Halk Kütüphanesi olarak işlev görmeye devam etmektedir.[313]

3.2.2. Girit-Kandiye Fâzıl Ahmet Paşa Camisi (Saint Mark Kilisesi)

Günümüzde Yunanistan sınırları içinde yer alan Girit Adası'nın Kandiye kentinde, Aya Ana Mahallesi'nde konumlanan bu yapı, adanın 1669'daki fethi sonrasında Fâzıl Ahmet Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür. Daha önce kilise olarak kullanılan bu bina, camiye çevrilirken ön kısmına beş bölmeli bir son cemaat mahalli ile bir minare

[312] Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 81.
[313] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 66-68; Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 75.

eklenmiştir. Bugün hâlâ ayakta kalan son cemaat mahalline karşılık, minare sadece kaide seviyesine kadar günümüze ulaşabilmiştir.[314]

3.2.3. İzmir Fâzıl Ahmet Paşa Su Kemeri (Vezirsu Su Kemeri)

XVII. yüzyılın ikinci yarısında ticari kapasitesi sayesinde önemli ölçüde gelişen İzmir, buna rağmen ciddi bir su problemiyle karşı karşıyaydı. Fâzıl Ahmet Paşa, kentin içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla, İzmir'e yakın Buca ve Halkapınar ovalarından şehre su taşımak üzere su kemerleri inşa ettirmiştir. Ayrıca bu su yollarının geçtiği güzergâhlarda toplam 57 çeşme yaptırarak halkın kullanımına sunmuştur. Günümüzde "Vezir Suyu" adıyla anılan bu su kemerlerinden yalnızca İzmir Yeşildere çevre yolu tarafında bulunan bölümü sağlam kalabilmiştir. Kemer, kuzey-güney doğrultusunda hafif eğimli bir hat boyunca uzanmaktadır. Güney kısmında yalnızca tek bir kemer gözü ayakta olup, aradaki kemer açıklıkları zamanla yıkılmıştır. Bugün yalnızca kuzeyde yer alan dört kemer gözü ile güneydeki tek göz, yapının sağlam kalan bölümlerini oluşturmaktadır.[315]

3.2.4. İstanbul Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa Kütüphanesi

Kütüphane, günümüzde Divanyolu Caddesi üzerinde, Çemberlitaş semtinde, Sultan II. Mahmud'un türbesinin karşısında bulunmaktadır. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa tarafından, babası Mehmet Paşa'ya ait külliyenin bir bölümü olarak, Köprülü Mehmet Paşa'nın vefatından önceki arzusu doğrultusunda yaptırılmıştır. Köprülü Kütüphanesi, Osmanlı tarihinde kamuya açık ilk kütüphane olma özelliğiyle dikkat çekici bir öneme sahiptir. Geçmiş dönemlerde İstanbul'da ve imparatorluk sınırları içerisinde bulunan diğer yerleşim yerlerinde pek çok kütüphane kurulmuştur. Ne var ki tesis edilen bu kütüphaneler ya müstakil bir mekân dâhilinde ya bir yapının eklentisi olarak yahut da evlerin bir köşesine yerleştirilmiş kitap dolaplarıyla sınırlı kalmıştır. Söz konusu yapı, mimari anlamda yeni bir türün başlangıcını temsil etmesi yönüyle kayda değerdir. Osmanlı mimarisine Fâzıl Ahmet Paşa ve dolayısıyla Köprülü ailesi tarafından kazandırılan bu özgün yapı biçimi, tipolojik olarak genellikle tek mekânlı mescitlere ve

[314] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 70; Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 74.
[315] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 71-72; Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 78.

Mimar Sinan'ın XVI. yüzyılda tasarladığı Yavuz Sultan Selim ile Şehzade Mektepleri'nin plan düzenine yakınlık göstermektedir.[316]

3.3. Fâzıl Ahmet Paşa'nın İlme ve İlim Ehline Yaklaşımı

Gençlik döneminde İstanbul'daki medreselerde müderrislik yapan, aynı zamanda şiir ve hatla da ilgilenen Fâzıl Ahmet Paşa, on beş yıl süren sadrazamlığı sürecinde pek çok siyasî ve askerî başarı elde etmiş; ilmî faaliyetlere gösterdiği ilgi ve sağladığı himâye sayesinde büyük bir itibar kazanmıştır. Paşa'nın destekleriyle vücut bulan ilim ve kültür alanındaki eserler, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı payitahtında hareketli ve zengin bir ilmî/kültürel atmosferin mevcut olduğuna işaret etmektedir Osmanlı ilmî ve entelektüel üretimine yönelik gerilemeci görüşler ileri sürenler, bu dönemde Köprülü ailesinden sadrazamların tüm enerjilerini ülke savunmasına harcadıklarını ve edebî-kültürel çalışmalara yeterince ilgi göstermediklerini iddia etmektedir. Ancak bu görüşlerin aksine, Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın birçok âlim, şair ve sanatkâra hâmilik ederek dönemin entelektüel yaşantısında önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi, *Hadîkatü'l-Vüzerâ* adlı eserinde Fazıl Ahmet Paşa'yı, ilme ve sanata verdiği destekle tanınan Bermekî vezirlerine benzeterek, cömert ve bilgili bir devlet adamı olarak betimlemektedir. Bu benzetme hem Paşa'nın karakterine hem de Osmanlı entelektüel çevrelerinde hâmilik anlayışına ışık tutar. Abbasîler döneminde kültürel gelişime büyük katkı sağlayan Bermekîler gibi, Fâzıl Ahmet Paşa da sadareti boyunca hem Müslüman hem gayrimüslim birçok ilim ve kültür insanını desteklemiş; Peserolu hekim Giovanni Mascellini gibi Osmanlı vatandaşı olmayan şahsiyetler dahi bu hâmilikten faydalanmıştır.

Fâzıl Ahmet Paşa'nın hâmiliğinden yararlanan gayrimüslimlerden biri de daha önce Köprülü Mehmet Paşa'nın hizmetine giren, aslen Rum kökenli Divan tercümanı Panayiotis Nikousios'tur. Astronomi, coğrafya ve teoloji alanlarındaki ilmî birikimiyle Fâzıl Ahmet Paşa'nın dikkatini çeken Nikousios, diplomatik konulardaki katkıları karşılığında Mikonos Adası'nın geliriyle ödüllendirilmiştir. Osmanlı'nın Rum tebaasından olup Fâzıl Ahmet Paşa'nın hizmetinde bulunan bir başka önemli isim, Aleksandros Mavrokordatos'tur. Hekimlik mesleğini icra eden Mavrokordatos,

[316] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 73-74; Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 82-83.

İstanbul'da çok sayıda Müslüman ve gayrimüslim hastayı tedavi etmiştir. Bu hastalardan biri olan Fâzıl Ahmet Paşa, 1673 yılında Kamaniçe Seferi sırasında vefat eden Panayiotis Efendi'nin ardından Mavrokordatos'u Divan tercümanlığına atamış ve kendisine yüksek bir gelir tahsis etmiştir.[317]

Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'nın hâmiliğinden yararlanan pek çok Müslüman Osmanlı âlimi, şairi, edibi ve sanatkârı kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlar mantık, filoloji, siyaset, tarih ve edebiyat alanlarında kaleme aldıkları eserleri Ahmet Paşa'ya ithaf etmişlerdir.

Babasının aksine şairlere ve ilim erbabına yakın duran Fâzıl Ahmet Paşa, sanat ve sanatçıyı koruyan, maddi destek sağlamaktan çekinmeyen bir hâmîdir. Zorlu ve çalkantılı bir dönemde devlet görevlerini yürütürken, şair ve âlimleri de gözetmiş, sahip olduğu imkânları onların refahı için kullanmıştır. Sadrazamlığı süresince, kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla dokuz şair Paşa'ya kaside sunmuş; yedi şair ve ilim adamı ise onunla yakın ilişkiler kurmuştur. Bu isimler genellikle Paşa'nın meclisinde bulunan ya da kalem hizmetlerinde görev yapan şahsiyetlerdir. Hasan Çelebi (mühürdâr) ve Tâlib (mektupçu, reîsülküttâb) Paşa'ya doğrudan hizmet eden isimlerdir. Zühdî ve Ahmed gibi nedim unvanlı bazı edebî şahsiyetler ise Paşa'ya şiir sunmamıştır. Nâilî, Fevzî, Mezâkî, Neşâtî, Ârif, Fasih Ahmed Dede, Haylî, Ünsî ve Fennî gibi Paşa'ya şiir sunan ve onun meclislerinde bulunan şairler olarak öne çıkar.[318]

Fâzıl Ahmet Paşa'nın tasavvuf ehline yaklaşımına gelince; semâ ve zikir gibi sûfî pratiklerin yasaklandığı "Yasağ-ı Bed" döneminde sadrazamlık yapmış olması nedeniyle, çoğu zaman tasavvuf karşıtı bir figür olarak değerlendirilmiştir. Bu algının oluşmasında, dönemin etkili ulemalarından olan Vânî Mehmed Efendi'ye verdiği destek önemli rol oynamıştır. Melâmîlerin katli, bazı Mevlevîhanelerin kapatılması ve zikir yasağı gibi uygulamalar Paşa'nın sadâreti döneminde gerçekleşmiş; onun bu uygulamalara doğrudan öncülük edip etmediği kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu gelişmeler Fâzıl Ahmet Paşa'nın tekke karşıtı bir portreyle anılmasına yol açmıştır.[319] Buna rağmen, ailesinde

[317] M.Fatih Çalışır, "Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa'nın Hâmiliğindeki İlmî Faaliyetler", *Osmanlı İlmî ve Fikrî Hayatında Köprülüler Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ali Sarıkoyuncu (XVIII. Türk Tarih Kongresi, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2012), 155-178.

[318] Özlem Ercan, "Baba-Oğul Sadrazamların Şairlere Farklı Yaklaşımları ve Fâzıl Ahmed Paşa'ya Yazılan Manzumeler", *Journal of Turkish Studies* 7/Volume 7 Issue 2 (29 Ağustos 2024), 461-480.

[319] Mustafa Salih Edis, "Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi » Makale » Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa (Ö. 1087/1676)'nın Tasavvuf Ehline Yaklaşımı" 11 (Ağustos 2020), 92-94.

sûfî muhibleri ve müntesipleri bulunan Fâzıl Ahmet Paşa'nın tasavvufla tamamen mesafeli olmadığı da kaynaklarda açıkça görülmektedir. Bazı tekkelerin inşasına destek olmuş, sûfî şahsiyetleri korumuş, onlara eser yazdırmış ve maddî yardımlarda bulunmuştur. Özellikle Niyâzî-i Mısrî, Atpazarî Osman Fazlı Efendi, Şemseddin Ahmed Efendi, Mezâkî ve Sâbir Pârsâ gibi mutasavvıf ve sûfî-şairlerle kurduğu ilişkiler, onun tasavvufî çevrelere yönelik olumlu tutumunu ortaya koymaktadır.[320]

Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kur'ân eğitimi ve kıraat geleneğine yaptığı katkılara değinilecek olursa, Köprülü ailesi içerisinde bu alanda en etkin figürlerden biri olduğu görülür. Genelde Köprülü ailesi özelde de Ahmet Paşa'nın sadareti dönemi olmak üzere, özellikle İstanbul (Çemberlitaş), Belgrad[321] ve Kandiye gibi şehirlerde kurdurdukları dârü'l-kurrâlar aracılığıyla Kur'ân eğitiminin kurumsallaşmasına öncülük etmişlerdir. Bu eğitim müesseselerinde görev yapacak şeyhü'l-kurrâ, halife ve talebelere maaşlar bağlanmış; barınma ve eğitim ihtiyaçları için ise vakıf gelirleri tahsis edilmiştir.

Köprülü Mehmet Paşa, kıraat geleneğini sadece kurumsal eğitimle sınırlı tutmamış; Kur'ân tilavetinin toplumda sürekli ve canlı biçimde icrasını sağlamak üzere de çeşitli adımlar atmıştır. Bu amaçla, aşır okuma, zikir halkaları ve günlük sûre tilaveti gibi uygulamaların düzenli biçimde sürdürülmesi için aşırhân, mülkhân, nebehân ve yâsinhân gibi özel görevliler istihdam edilmiştir.[322] Fâzıl Ahmet Paşa da babasının izinden gidip Kur'ân kıraati için kâri istihdamını devam ettirmiştir.[323] Fâzıl Ahmet Paşa, Kur'ân eğitimi ve kıraat alanında gerçekleştirdiği kurumsal ve mali desteklerle, yalnızca kendi döneminde değil, sonraki yüzyıllarda da etkisi hissedilecek kalıcı bir ilmî ve dinî miras bırakmıştır.

---

[320] Edis, "Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi » Makale » Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa (Ö. 1087/1676)'nın Tasavvuf Ehline Yaklaşımı", 94-104.

[321] Fâzıl Ahmet Paşa'nın, Belgrad'da kurmak istediği vakıflara ömrü vefa etmeyince; kardeşi Fâzıl Mustafa Paşa, yapılması düşünülen eserleri tamamladıktan sonra vakfiyelerini de düzenlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk: Gökdemir, "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları", 337.

[322] Gökdemir, "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları", 344.

[323] Ahmet Paşa, Kandiye vakfiyesinde ser-mahfil için yevmiye 1 esedî kuruş tayin ederken dört devirhandan her biri için de günlük 3 esedî kuruş belirlemiştir. Gökdemir, "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları", 346.

SONUÇ

XVII. yüzyıl, Devlet-i Âli Osman açısından hem içerideki hem de dışarıdaki sorunların yoğunlaştığı, siyasi istikrarın sarsıldığı, ekonomik yapının zayıfladığı ve askerî disiplinin bozulduğu bir buhran dönemi olmuştur. Padişahların yönetim tecrübesinden yoksun olarak sarayda yetişmeleri, sancak sistemi yerine harem odaklı bir terbiye anlayışının benimsenmesi, yönetim kadrolarında zaaflara neden olmuş; saray kadınlarının, harem ağalarının ve çeşitli çıkar gruplarının devlet işlerine doğrudan müdahil olmaları, merkezî otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. Bu süreçte sadrazamlar sıkça değişmiş, rüşvet ve adam kayırma yaygınlaşmış, makamlar ehliyet yerine menfaatle dağıtılmış, ilmiye sınıfında çözülmeler meydana gelmiştir. Uzun savaşların sebep olduğu mâli yük, artan enflasyon ve daralan vergi gelirleri devleti ekonomik anlamda zora sokarken; Yeniçeri Ocağı'nın disiplinsizliği orduyu zaman zaman merkezî idareye karşı tehdit oluşturan bir yapı hâline getirmiştir. Tüm bu gelişmeler Osmanlı'yı çok yönlü bir çöküş sürecine sürüklemiştir.

Bu karışıklık ortamında çözüm arayan devlet erkânı, reformcu, kararlı ve otorite sahibi bir sadrazama ihtiyaç duymuş ve bu bağlamda 1656 yılında Köprülü Mehmet Paşa'yı sadarete getirmiştir. Mehmet Paşa, sert fakat düzen kurucu uygulamalarıyla kısa sürede merkezî otoriteyi yeniden tesis etmiş, maliyeyi disipline etmiş ve devlet mekanizmasındaki tıkanıklıkları büyük ölçüde gidermiştir. Görev süresinin sonunda sadaret makamı için oğlu Fâzıl Ahmet Paşa'yı önermesiyle birlikte Köprülüler ailesi, yalnızca geçici bir çözüm değil, Osmanlı'nın yeniden toparlanma sürecinde etkin bir siyasi hanedan olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa'nın göreve gelmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti uzun süredir ihtiyaç duyduğu iç ve dış istikrarı yeniden kazanmış; güven, süreklilik ve başarı temelli bir yönetim anlayışı hâkim kılınmıştır. Bu gelişmeler, yalnızca kısa vadeli bir toparlanma değil, aynı zamanda Osmanlı tarihinde "Köprülüler Devri" adıyla anılacak istisnai bir idare döneminin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Fâzıl Ahmet Paşa, 26 yaşında Osmanlı'nın en yüksek idari makamı olan vezîr-i âzamlığa getirildiğinde, hakkında "liyakatsiz" olduğu yönünde birçok dedikodu dolaşmaktaydı. Ancak kısa sürede ortaya koyduğu yönetim anlayışı, karar alma süreçlerindeki kararlılığı, güçlü iradesi ve siyasi zekâsı ile bu iddiaları boşa çıkarmıştır.

Babasının baskıcı ve otoriter yöntemlerinden ziyade daha adaletli, istişareye açık, ancak gerektiğinde sert ve kararlı bir yönetim anlayışını benimsemiştir.

Rüşvete karşı tavizsiz duruşu, kendi menfaati için yapılan teklifleri reddetmesi, adaletin uygulanmasında gösterdiği titizlik ve halkla ilişkilerdeki dengeli tutumu, onu hem halk hem de asker arasında itibarlı bir konuma getirmiştir. Ayrıca devletin farklı kademelerinde liyakat esasına dayalı atamalar yaparak, yönetim mekanizmasında işleyişin düzelmesine katkı sunmuştur. Fâzıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığının ilk yıllarında iç karışıklıkların bastırılması, taşra idaresindeki bozulmaların giderilmesi ve ordu disiplini üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Babasının hazırladığı zeminde devlet idaresine daha rahat müdahale edebilmiş, merkezdeki hizipler ve saray entrikalarıyla mücadele etmiş ve özellikle Valide Sultan ile arasında zaman zaman yaşanan çekişmelere rağmen sadrazamlık otoritesini korumayı başarmıştır.

Fâzıl Ahmet Paşa'nın Osmanlı Devleti adına kazandığı en büyük başarılar hiç kuşkusuz dış siyasette ve askeri alanda ortaya koyduğu performansta kendini göstermiştir. Sadrazamlığı süresince gerçekleştirdiği Avusturya, Venedik (Girit) ve Lehistan seferleri, Osmanlı'nın Batı'daki sınırlarını koruma ve genişletme politikası açısından oldukça kritik olmuştur.

İlk olarak Avusturya'nın Erdel işlerine müdahalesi üzerine Osmanlı-Avusturya ilişkileri gerilmiş ve Fâzıl Ahmet Paşa'nın serdarlığında büyük bir ordu sefere çıkmıştır. Uyvar Kalesi'nin 1664'te fethi ve ardından imzalanan Vasvar Antlaşması, Osmanlı'nın bu bölgedeki etkisini yeniden kuvvetlendirmiştir. Bu sefer, Paşa'nın askeri dehasını ortaya koymakla kalmamış; diplomatik alanda da devletin çıkarlarını koruyan başarılı bir sonuç doğurmuştur.

Daha sonra 1666-1669 Girit Seferi, Osmanlı-Venedik savaşlarının son büyük safhası olup, uzun süredir Venedik'in elinde bulunan Kandiye Kalesi'nin fethiyle sonuçlanmıştır. Fâzıl Ahmet Paşa'nın sabırlı ve kararlı kuşatma stratejileri neticesinde gerçekleşen bu fetihle birlikte Girit adasının tamamı Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Yirmi seneyi aşkın süredir devam eden mücadelelerin sona ermesi, yalnızca askerî bir üstünlük değil, aynı zamanda Osmanlı'nın Akdeniz'deki deniz gücünün yeniden itibar kazanması anlamına gelmiştir. Kandiye'nin fethi, Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini pekiştirirken, adada İslâmlaştırma ve Osmanlılaşma sürecini başlatan kritik bir kırılma noktası olmuştur.

Son olarak 1672 yılında Kazaklar meselesi ve sınır ihlalleri nedeniyle düzenlenen Lehistan Seferi**,** Osmanlı ordusunun Kamaniçe Kalesi'ni fethetmesiyle önemli bir askerî zaferle sonuçlanmıştır. Bu başarının ardından imzalanan Bucaş Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki en ileri kara sınırlarına ulaşmasını sağlamış ve Dinyester Nehri'nin doğusundaki topraklar Osmanlı hâkimiyetine bırakılmıştır**.** Lehistan'ın Osmanlı üstünlüğünü resmen kabul ettiği bu antlaşma, yalnızca diplomatik bir başarı değil, aynı zamanda Osmanlı tarihinde Batı Avrupa'da toprak kazandıran ilk ve son antlaşma olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Bucaş Antlaşması, Fâzıl Ahmet Paşa'nın askeri ve diplomatik alandaki başarısını taçlandıran bir dönüm noktası olmuştur. Bu üç seferin ortak noktası, Fâzıl Ahmet Paşa'nın askerî dehasını diplomasiyle ustalıkla harmanlamasıdır. Seferlerde yalnızca savaş meydanlarında değil, müzakere masalarında da devlet menfaatlerini önceleyen akılcı bir tavır sergilemiş; Osmanlı'nın Batı siyaseti içinde saygınlığını korumasına zemin hazırlamıştır.

Seferlerle elde edilen zaferleri, sadece fetihle sınırlı bırakmayan Fâzıl Ahmet Paşa, fethedilen bölgelerde kalıcı izler bırakacak bayındırlık faaliyetlerine de büyük önem vermiştir. Osmanlı şehircilik geleneğinde görüldüğü üzere, yeni alınan yerlerde halkın güvenini kazanmak, istikrarı sağlamak ve bölgeyi İslâm medeniyetine kazandırmak amacıyla camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, çeşmeler ve su kemerleri gibi yapılar inşa ettirmiştir. Köprülüzâde'nin imar faaliyetleri sadece fethedilen topraklarla sınırlı kalmamış; Anadolu şehirlerine, özellikle de doğduğu yer olan Vezirköprü başta olmak üzere, İzmir, İstanbul ve diğer büyük merkezlerde de vakıf eserleri yaptırılmıştır. Bu yapılar, hem o dönemde sosyal refahın artmasına katkı sunmuş hem de sonraki yüzyıllarda bu şehirlerin kültürel kimliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Fâzıl Ahmet Paşa'nın en kalıcı hizmetlerinden biri de vakıflar yoluyla gerçekleştirdiği eğitim ve kültür destekleridir. Kurduğu vakıflar, sadece inşa ettirdiği yapıları değil, aynı zamanda bu yapıların işleyişini sürdürebilmek için gerekli finansal ve idari altyapıyı da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesi, bu yönüyle Osmanlı'da özel şahıs tarafından kurulan ilk bağımsız kütüphane olması açısından dikkat çeker. Yine Vezirköprü Medresesi, İzmir'deki Vezir Su Kemeri, Girit-Kandiye'deki Ahmet Paşa Camii, Belgrat, Kamaniçe ve Uyvar'daki diğer yapılar, bu vakıf sisteminin somut tezahürleridir.

Ayrıca Fâzıl Ahmet Paşa, ilim ehline gösterdiği saygı, dönemin şair ve yazarlarını himaye etmesi, medreselerdeki eğitimin niteliğini yükseltmeye yönelik çalışmaları ile de öne çıkmıştır. Hattatlıkla ilgilenmiş, kendisi de iyi derecede yazı yazmış; şair Nâbî gibi isimlere destek olarak edebiyat çevreleriyle de güçlü bağlar kurmuştur. Bu yönüyle sadece siyasî değil, kültürel bir figür olarak da Osmanlı tarihine damga vurmuştur.

En son olarak Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin hem içten çözülme yaşadığı hem de dış baskılarla karşı karşıya kaldığı kritik bir dönemde görev yapmış, on beş yıl süren sadrazamlığı boyunca sergilediği üstün idare kabiliyetiyle devletin geçici de olsa yeniden toparlanmasını sağlamıştır. Kısa sayılabilecek ömrüne rağmen gerek askerî zaferleri gerek uyguladığı idarî ve mâli reformlar, gerekse inşa ettirdiği kalıcı eserlerle Osmanlı tarihinin en başarılı ve çok yönlü sadrazamlarından biri olarak öne çıkmıştır. Sadece siyasi ve askerî başarılarla değil, aynı zamanda kültür, ilim ve şehircilik alanlarında da bıraktığı mirasla, onu yalnızca bir yönetici değil, aynı zamanda bir "devlet mimarı", bir medeniyet taşıyıcısı ve bir kültür hamisi olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Fâzıl Ahmet Paşa'nın liderliğinde Osmanlı Devleti, içeride istikrar sağlamış, dış cephelerde önemli kazanımlar elde etmiş ve merkezî idare yeniden işler hâle gelmiştir. Bu süreçte izlenen politikalar ve ulaşılan sonuçlar, Osmanlı siyasi tarihinde "Köprülüler Devri" olarak anılan özel ve istisnai bir dönemin temelini oluşturmuştur. Vefat ettiği 1676 yılından sonra onunla eşdeğer güç ve etkiye sahip bir sadrazamın çıkmaması da tarihsel olarak yerinin ne denli müstesna olduğunu göstermektedir. Döneminde ve sonrasında yüksek takdir gören Fâzıl Ahmet Paşa, Osmanlı'nın duraklama döneminde ortaya çıkmış bir istikrar sembolü olarak hafızalarda yer edinmiş ve klasik Osmanlı sadrazamlık modelinin son büyük temsilcisi olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Adıyeke, Ayşe Nükhet. "Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu". *Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu-III: Tarihsel ve Karşılaştırmalı Perspektiften Doğu Akdeniz'de Üzüm Üretimi ve Ticareti*. ed. Ertekin Akpınar. 151-162. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2017.

Afyoncu, Erhan - Demir, Uğur. *Turhan Sultan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Akakuş, Recep. "Reisülkurrâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/545-546. İstanbul, 2007.

Altınay, Ahmet Refik. *Köprülüler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mas Matbaası., 2001.

Arkun, Kemal. *Sultan IV. Mehmet Han - (19. Osmanlı Padişahı 85. İslam Halifesi)*. ed. İbrahim Yumurtacı. Şenyıldız Matbaacılık-İstanbul: Akademisyen, 1., ts.

Behçetî Seyyid, İbrahim Efendi. *Târih-i Sülâle-i Köprülü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi (Transkripsiyon Ve Tahlil), 2006.

Bilici, Faruk. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaşının Anatomisi : Saint -Goothard ve Kandiye". III/s. 139-151. XIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, I. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Bostan, İdris. "Gemi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/11-15. İstanbul, 1996.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Surre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/567-569. İstanbul, 2009.

Çabuk, Vahid. *Köprülüler*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1998.

Çakır, Baki. "Kese". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (gözden geçirilmiş 3. basım). Ek 2. cildinde/42-43. Ankara, 2019.

Çalışır, M.Fatih. "Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa'nın Hâmiliğindeki İlmî Faaliyetler". *Osmanlı İlmî ve Fikrî Hayatında Köprülüler Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ali Sarıkoyuncu. 155-178. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2012.

Çelik, Şenol. "Beldar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/179-181. Ankara, 2020.

Derin, Fahri Çetin. "Abdi Paşa, Nişancı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/74-75. İstanbul, 1988.

Derin, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*. İstanbul: Çamlıca Basım, Fazilet Neşriyat., 2008.

Develioğlu, Ferit. ed. Aydın Sami Güneyçal. Ankara: Aydın Kitabevi, 23. Basım, 2006.

Djurıc, Zamolo Dıvna. “Belgrad”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/407-409. İstanbul, 1992.

Duman, Mahmut. *Köprülü Mehmed Paşa’nın Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Edhem, Eldem vd. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti – Halep, İzmir ve İstanbul*. çev. Sermet Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Edis, Mustafa Salih. “Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi » Makale » Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa (Ö. 1087/1676)’nın Tasavvuf Ehline Yaklaşımı” 11 (Ağustos 2020), 92-104.

Ercan, Özlem. “Baba-Oğul Sadrazamların Şairlere Farklı Yaklaşımları ve Fâzıl Ahmed Paşa’ya Yazılan Manzumeler”. *Journal of Turkish Studies* 7/Volume 7 Issue 2 (29 Ağustos 2024), 461-480.

Erkal, Mehmet. “Arşın”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/411-413. İstanbul, 1991.

Evliyâ, Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. ed. Seyit Ali Kahraman. 10 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Evliyâ, Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. ed. Seyit Ali Kahraman. 10 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Evliya, Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*. ed. M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2008.

Evliya, Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen Macaristan-Öziçe-Taşlıca Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*. 6 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınlan, 1. Basım, 2010.

Gökbilgin, M. Tayyib. “Edirne”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/425-431. İstanbul, 1994.

Gökdemir, Ahmet. “Köprülü Ailesinin Kur’ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (24 Temmuz 2018), 331-355.

Gülsoy, Ersin. *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*. İstanbul: Tatav (Tarih ve Tabiat Vakfı) Yayınları, 2004.

Günay, Fatih. “Râşid Mehmed Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/463-465. İstanbul, 2007.

Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von. *Büyük Osmanlı Tarihi*. ed. Mümin Çevik. çev. Mehmet Ata. 10 Cilt. İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1992.

Hızlı, Mefail. "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (01 Ocak 1987), 273-281.

İl Yıllığı Hazırlama Komitesi. *Samsun Valiliği İl Yıllığı*. Samsun: Samsun Valiliği, 1967.

İlgürel, Mücteba. "Evliya Çelebi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/529-533. İstanbul, 1995.

İlgürel, Mücteba. "Köprülü Mehmed Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/258-260. Ankara, 2002.

İnak, Neşe. "Amasya Tarihinin Kaynaklarından Şeriye Sicilleri (17. Yüzyıl)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 4/2 (31 Aralık 2023), 183-202.

İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ayhan Matbaası., 2015.

İpşirli, Mehmet. "Câbî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/529-530. İstanbul, 1992.

İpşirli, Mehmet. "İsmail Hakkı Uzunçarşılı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/264-266. İstanbul, 2012.

İpşirli, Mehmet. "Mülâzemet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/536-537. Ankara, 2020.

İpşirli, Mehmet. "Sadrazam". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/414-419. İstanbul, 2008.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300- 1912)*. ed. Erhan Afyoncu. çev. Nilüfer Epçeli. 5 Cilt. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300 -1912 (5 Cilt)*. ed. Erhan Afyoncu. çev. Nilüfer Epçeli. Yeditepe Yayınevi, 2024.

Kaşıkçı, Osman. "Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam)". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (01 Ocak 2016), 127-134.

Kaya, Asil (ed.). *İzmir'de Suyun Serüveni*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2017.

Kolodzıejczyk, Darıusz. "Kamaniçe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/274-275. İstanbul, 2001.

Kütükoğlu, Bekir. "Vak'anüvis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/457-461. İstanbul, 2012.

Martal, Abdullah. "Suyolcu". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/1-2. İstanbul, 2010.

Maxım, Mıhaı. "Voyvoda". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/127-129. İstanbul, 2013.

Mustafa b. Musa. *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*. ed. Meltem Aydın - Ahmet Şimşirligil. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Mühürdar Hasan Ağa. *Cevahirü't-Tevarih*. çev. Ebubekir Sıddık Yücel. Sivas: Asitan, 2013.

Nagıyev, Ferhad. "Hatman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/484-485. İstanbul, 1997.

Özcan, Abdulkadir. "Dâvud Paşa Sahrası". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/44-45. İstanbul, 1994.

Özcan, Abdulkadir. "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/260-263. Ankara, 2002.

Özcan, Abdulkadir. "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/246-249. Ankara, 2004.

Özcan, Abdulkadir vd. (ed.). *Tarih-i Raşid ve Zeyli Raşid Mehmed Efendi Çelebizade İsmail Asım Efendi (3 Cilt Takım) (K.Kapak)*. çev. Halit Özkan vd. Klasik Yayınları, 2013.

Özcan, Abdülkadir. "Silâhdar Mehmed Ağa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/194-197. İstanbul, 2009.

Özcan, Abdülkadir. "Silsiletü'l-Âsafiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/207-208. İstanbul, 2009.

Öztürk, Nazif. "Mütevelli". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/217-220. İstanbul, 2006.

Ramsay, William Mitchell. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. çev. Mihri Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.

Râşid Efendi, Mehmed. *Târih-i Râşid*. VI Cilt. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1282.

Sağır, Yusuf. *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.

Sahillioğlu, Halil. "Akçe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/224-227. İstanbul, 1989.

Sahillioğlu, Halil. "Esedî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/368-369. İstanbul, 1995.

Sayın, Murat. *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*. Gaziantep Üniversitesi: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsi Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Silahdar, Fındıklı Mehmed Ağa. *Zeyl-i Fezleke*. thk. Nazire Karaçay Türkal. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi., 2012.

Strabon. *Geographika*. çev. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, 2000.

Şahin, İlhan - Emecen, Feridun. “Amasya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/1-4. İstanbul, 1991.

Şimşirgil, Ahmet. *Slovakya’da Osmanlılar Türk Uyvar 1663-1685*. Beylik Yayınları, 2015.

Şimşirligil, Ahmet. *Slovakya’da Osmanlılar Türk Uyvar(1663-1685)*. İstanbul: Beylik Yayıncılık, 2015.

Topçu, Sultan Murat. “Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa’nın Bani Kişiliği”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 8 (01 Aralık 2010), 68-88.

Turan, Şerafettin. “Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Mayıs 1963), 159-200.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı tarihi : XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar.* Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1954.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”. *Belleten* 39/156 (20 Ekim 1975), 659-696.

Yaşar, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. 4 Cilt. Amasya, Uğur Ofset., 2022.

Yay. Yön. Rekin Teksoy. “Cumhuriyet Ansiklopedisi”. *Vezirköprü*. XI/3306. İstanbul: Komisyon, 1968.

Yazıcı, Tahsin - İpşirli, Mehmet. “Ferrâş”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/408-409. İstanbul, 1995.

Yüksel, Ahmet - Darıcı, M. Gökçen Daş. “Osmanlı İstihbarat Ağında Hareketlilik: Köprülüler Devri”. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/Dr. Recep Yaşa’ya Armağan (24 Ekim 2023), 2450-2496.

Vikipedi. “Aya Marko Bazilikası”. 09 Mayıs 2025. Erişim 10 Haziran 2025

“Fazıl Ahmet Paşa Medresesi (Taş Medrese)”, ts. Erişim 10 Haziran 2025

“İzsu”, ts. Erişim 11 Haziran 2025

“Karaciğer Sirozu Nedir? | Grup Florence Nightingale”. Erişim 20 Mayıs 2025. https://www.florence.com.tr/guncel-saglik/karaciger-sirozu

“Kubbealtı Lugatı”, ts. Erişim 14 Mayıs 2025

Scribd. “M - Zeki Ibrahimgil - A - Ibrahimgil - Girit Adasında Osmanlı Mirası | PDF | Ottoman Empire”, ts. Erişim 10 Haziran 2025

“Oktay Aras - Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi”. Erişim 11 Haziran 2025. https://www.oktayaras.com/koprulu-yazma-eser-kutuphanesi/tr/56436

Lugat. “Osmanlıca Sözlük”, ts. Erişim 09 Haziran 2025

“Palanka”. *Vikipedi*, 05 Ekim 2024.

Sesli Sözlük. “Sesli Sözlük - kental”, ts. Erişim 25 Mayıs 2025

Hepatitis B Foundation. “What’s the Difference: Hepatitis B vs Hepatitis C?”, 09 Ocak 2019. https://www.hepb.org/blog/whats-the-difference-hepatitis-b-vs-hepatitis-c/

EKLER

EK-1. H. 1089/M. 1678 Tarihli Vakfiyeye Göre Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın

Şehir / Yapı	Uyvar	Kamanice	Kandiye	Belgrat	Köprü Kasabası	İzmir	İstanbul	Toplam
Cami	1	1	1			1	1[325]	5
Medrese			1	1[326]	1			3
Saray	1							1
Çeşme				15		57		72
Su Terazisi				8				8
Şadırvan			1	2				3
Muallimhâne		1						1
Han		1		1		2		4
Bedesten (Bezestan)						1		1
Hamam			1			1		2
Gümrükhâne						2		2
Kütüphâne							1	1
İmam Menzili		2	2		1			5
Dükkân	176		90	11		93		370
Su Kuyusu	1		11					12
Değirmen	15	10						25
Selh-hâne[327]	1							1
Ev- Menzil	15	6	17	2		1		41
Toplam	**210**	**21**	**124**	**40**	**2**	**158**	**2**	**557**

Vakıf Eserlerinin Bulunduğu Yerler ve Sayıları[324]

[324] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 44.
[325] Vezir Hanı avlusunda yer alan mescit.
[326] Darü'l- kurra.
[327] Hayvan kesilip yüzülen yer. Mezbâha. Bu kelime galat olarak, "salhâne" şeklinde kullanılmaktadır. Bkz. "Osmanlıca Sözlük", *Lugat*, ts. (Erişim 09 Haziran 2025).

EK-2. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Uyvar'daki Vakıf Eserleri

Cami	1
Dükkân	176
Ev	15
Silahhâne	1
Su Kuyusu	1
Değirmen	15
TOPLAM	**209**

EK-3. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Uyvar'daki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri[328]

Vaiz[329]	6 esedi kuruş 2 sülüs[330]
İmam-Hatip	4 esedi kuruş 1 rub'[331] + 2,5 esedi kuruş
Müezzin-i evvel[332]	2,5 esedi kuruş
Müezzin-i sani[333]	2 esedi kuruş
Devr-han (hevan)[334] (3 kişi)	3 sülüs esedi kuruş
Kayyum[335]	1 esedi kuruş 1 sülüs
Ferraş[336]	1 esedi kuruş 1 sülüs
Ab-Keş[337]	1 esedi kuruş 2 sülüs
Meremmetçi[338]	1 esedi kuruş 2 sülüs
Kennas[339]	1 esedi kuruş
Câbi[340]	2,5 esedi kuruş
Kâtip	2,5 esedi kuruş
Muallim-i Mektep	2 esedi kuruş
Halife[341]	1 esedi kuruş 1 rub'
TOPLAM	**30 esedi kuruş ve küsürleri**

[328] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 47.
[329] Dinî mekânlarda insanlara dini öğütlerde bulunan görevli. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 1133.
[330] Sülüs burada 1 esedi kuruşun 3'te 1'i oranına denktir.
[331] Rub' 1 esedi kuruşun çeyreği anlamındadır.
[332] Birinci müezzin. Müezzin: ezan okuyan. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 711.
[333] İkinci müezzin.
[334] Camide devamlı olarak Kur'an-ı Kerim okumakla görevli kişi. Bk: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 182.
[335] Cami hademesi. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 498.
[336] Cami, medrese, mektep, han, hamam, kervansaray vb. vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen, halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını serip toplayan görevli için kullanılan bir tâbirdir. Bkz: Tahsin Yazıcı - Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 12/408-409; Ayrıca süpürgeci anlamıda vardır. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 261.
[337] Sebilhânelerde ve tekkelerde kuyudan su çekmekle ve kaplara su doldurmakla görevli kimsedir ki "'Saka'" dahi denilmektedir. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 5.
[338] Meremmet: tamir etmek, onarmak. –çi: Tamirci. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 620.
[339] Süpürücü, çöpçü; tekkelerdeki abdesthâne temizleyicisi. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 508.
[340] Vakıflı akar kiralarını toplamakla görevli olan vergi tahsildârı. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 121; Osmanlılar'da vakıflara ait kira ve gelirleri toplayan görevli. Bkz: Mehmet İpşirli, "Câbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 6/529-530.
[341] Resmi dâirelerde Baş Kâtibin yardımcısı konumundadır. Baş Kâtibin olmadığı zamanlarda yerine vekalet eder. Buradaki anlamı budur. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 318.

EK-1. Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kamaniçe'deki Vakıf Eserleri[342]

Cami	1
Han	1
Ev	6
Değirmen	10
Arsa	Muhtelif Sayıda
Bahçe	1294
TOPLAM	**19**

[342] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 49.

EK-5. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kamaniçe'deki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri[343]

Hatip	6 esedi kuruş 1 rub’
İmam-ı evvel	3 esedi kuruş 3 rub’
İmam-ı sani	3 esedi kuruş 3 rub’
Müezzin (iki kişi)	6 esedi kuruş
Devr-i havan (üç kişi)	9 rub’ esedi kuruş (2,5 esedi kuruş)
Kayyum (iki kişi)	4 esedi kuruş
Ab-keş	1 esedi kuruş 1 rub’
Ferraş	2 esedi kuruş
Meremmetçi	1 esedi kuruş 1 rub’
Kennas	1 esedi kuruş 1 rub’
Sıbyan mektebi hatibi	2,5 esedi kuruş
Muallim-i sıbyan	3 esedi kuruş 3 rub’
Halife-i mekteb	1 esedi kuruş 1 rub’
Cabi	1 esedi kuruş 1 rub’
Kâtip	1 esedi kuruş 1 rub’
TOPLAM	**36 esedi kuruş ve küsuratı**

[343] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 50.

EK-6. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Belgrat'taki Vakıf Eserleri[344]

Dârü'l-Kurrâ	1
Menzil	3
Han	1
Çeşme	13
Su Terazisi	7
Şadırvan	3
Mektep	1
Mahzen	1
Dükkân	11
Oda	2
Bahçe	2
Arsa	1
TOPLAM	**46**

[344] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 51.

EK-2. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Belgrat'taki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri[345]

Şeyhü'l-Kurrâ[346]	16 esedi kuruş 2 sülüs
Baş halife, İkinci halife, Üçüncü halife[347]	3 esedi kuruş
İmam	3 esedi kuruş 1 sülüs
Müezzin (2 kişi)	2 esedi kuruş
Talebe (14 kişi)	14 esedi kuruş 14 sülüs
Mûkıd-ı kandil[348] (2 kişi)	2 sülüs esedi + nısf esedi kuruş
Cabi	2 esedi kuruş
Meremmetçi	1 esedi kuruş
Su yolcu[349] (2 kişi)	6 esedi kuruş 2 sülüs
Ferraş	Nısf esedi kuruş
Zebilkeş[350]	1 esedi kuruş
Kennas	Nısf esedi kuruş
TOPLAM	**48 esedi kuruş ve küsuratı**

[345] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 52.

[346] Kıraat ilminde icâzeti olanların reisi anlamında kullanılan bir tabirdir. Kıraat ilmiyle ilgili literatürde daha çok şeyh kelimesi kullanılmış ve terkip şeyhülkurrâ olarak yaygınlık kazanmıştır. Bkz: Recep Akakuş, "Reisülkurrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), 34/545-546; Şeyh kelimesinin sözlük anlamı bir tekke veya zaviyede reislik eden, müritleri bulunan kimse demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 995.

[347] Buradaki halifeler Şeyhü'l- Kurra'nın yardımcılarıdır. Her biri birer esedi kuruş ücret almaktadır.

[348] Mûkıd: ateş yakıcı, Mûkıd-ı Kandil; Kandilleri yakmakla görevli kişi. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 680.

[349] Suyun kaynağından bulunup şehirlerde düzenli biçimde akıtılmasına kadar olan bütün faaliyetleri icra eden bir meslek dalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdullah Martal, "Suyolcu", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 38/1-2.

[350] Zebîl: Gübre, dışkı, pislik, çöp. Zebîl-keş; Çöpçü, temizlikçi. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 1174.

EK-3. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye'deki Vakıf Eserleri[351]

Cami	1
Hamam	1
Dükkân	90
Ev	17
Su kuyusu	11
Bağ, bahçe ve arsa	Muhtelif Sayıda
TOPLAM	**120**

[351] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 54.

EK-4. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Kandiye'deki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri[352]

Hatip	7 esedi kuruş ve nısf esedi kuruş
İmam-ı evvel	5,5 esedi kuruş
İmam-ı sani	5,5 esedi kuruş
Devr-i han (4 kişi)	12 rub’
Ser-mahfil (1 kişi)	1 esedi kuruş
Müezzin-i evvel	3 esedi 3 rub’
Müezzin-i sani	3 esedi 1 rub’
Müezzin-i salis	3 esedi 1 rub’
Kayyum-u evvel	2 esedi kuruş
Kayyum-u sani	1 esedi kuruş 3 rub’
Ferraş (4 kişi)	5,5 esedi kuruş 1 rub
Mûkîd-i Kanadil	2 esedi kuruş
Meremmetçi	3 rub’esedi
Suyolcu	1 esedi kuruş
Kâtip	3 esedi kuruş 3 rub’
Cabi	2,5 esedi kuruş
Muallim-i mekteb	3 esedi kuruş 3 rub’
Halife	2,5 esedi kuruş
Kaymakam-ı Mütevelli	(?) 311
TOPLAM	**50,5 esedi kuruş ve küsuratı**

[352] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 55.

EK-5. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın Köprü Kasabası'ndaki Vakıflarında Görev Alanlar ve Ücretleri[353]

Müderris	15 esedi kuruş
Talebeye	18 esedi kuruş[354]
İmam	1,5 esedi kuruş
Müezzin	3 rub' esedi kuruş
Kayyum, kennas, bevvab[355]	1,5 esedi kuruş
Dershânenin döşeme hasır, şem ve revgan ve kandilleri için	3 esedi kuruş
TOPLAM	**39 esedi kuruş ve küsuratı**

[353] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 56.
[354] Burada verilen 18 rakamı her hücrede en az bir kişi kaldığı düşünülerek hesaplanmıştır.
[355] Bevvab: Okul hademesi, kapıcı. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 93.

EK-6. Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'nın İzmir'deki Vakıf Eserleri

Han	2
Bedesten	2
Çeşme	57
Dükkân	93
Hamam	1
Bağ, bahçe ve arsa	Muhtelif sayıda
TOPLAM	**155**

EK-7. H.1089 tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın İzmir'deki Vakıflarında Görev Alan Kişiler ve Ücretleri[356]

Kaim-makam-ı mütevelli[357]	7,5 esedi kuruş
Kâtip	2,5 esedi kuruş
Câbi-mutemet	5 esedi kuruş
Suyolcu	10 esedi kuruş
Meremmetçi	2,5 esedi kuruş
Bevvab, Mukîd-ı kandil, Pasban[358], Zebilkeş, Kennas (6 kişi)	12 esedi kuruş
Toplam	**39,5 esedi kuruş**

[356] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 60.
[357] Mütevelli makamına vekalet eden ve ona ait görevleri yerine getirmek üzere yargıç tarafından atanan kişi. Bkz. Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 482.
[358] Gece bekçisi. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 854.

EK-8. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Fâzıl Ahmet Paşa'nın İstanbul'daki Vakıflarında Görev Alan Kişiler ve Ücretleri[359]

Hafız-ı kütüb-u evvel[360]	7,5 esedi kuruş
Hafız-ı kütüb-u sani	3 esedi kuruş 3 rub'
Hafız-ı kütüb-u salis	3 esedi kuruş 3 rub'
Bevvab	2,5 esedi kuruş
Mücellit[361]	3 rub esedi
TOPLAM	**16 esedi kuruş ve küsuratı**

[359] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 64.

[360] Hâfız-ı Kütub; Kütüphanedeki kitapları hıfzeden, saklayan kütüphane me'muru, kütüphaneci. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 310.

[361] Mücellid: teclîd edenler, kitap ciltleyen, ciltçi. Bkz: Develioğlu, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat", 704.

EK-9. H. 1089 Tarihli Vakfiyeye Göre Mekke, Medine ve Diğer Fakirlere Dağıtılacak Para[362]

Mekke Fukarasına	500 Şerifî Altın
Medine Fukarasına	500 Şerifî Altın
İlim Talebelerine Ve Diğer Fakirlere	500 Şerifi Altın
TOPLAM	**1500 Şerifi Altın**

[362] Sayın, *Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 65.

EK-15. Fotoğraflar

Fot. 1. Vezirköprü- Fâzıl Ahmet Paşa Medresesi Genel Görünüm[363]

Fot. 2. Taş Medrese Avlusu[364]

[363] "Fazıl Ahmet Paşa Medresesi (Taş Medrese)", ts. (Erişim 10 Haziran 2025).
[364] Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 68-88.

Fot. 3. Girit-Kandiye Fâzıl Ahmet Paşa Camisi[365]

Fot. 4. Minare Kaidesi (M. Zeki İbrahimgil Arşivi'nden)[366]

[365] "Aya Marko Bazilikası", *Vikipedi* (09 Mayıs 2025).

[366] "M - Zeki Ibrahimgil - A - Ibrahimgil - Girit Adasında Osmanlı Mirası | PDF | Ottoman Empire", *Scribd*, ts. (Erişim 10 Haziran 2025), 1025.

Fot. 5. Vezirsu Su Kemeri Kuzey Kısmı[367]

Fot. 6. Vezirsu Su Kemeri Güney Bölümü[368]

[367] "İzsu", ts. (Erişim 11 Haziran 2025); Asil Kaya (ed.), *İzmir'de Suyun Serüveni* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2017), 9.
[368] Topçu, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Bani Kişiliği", 68-88.

Fot. 7. Köprülü Kütüphânesi Dıştan Görünüm[369]

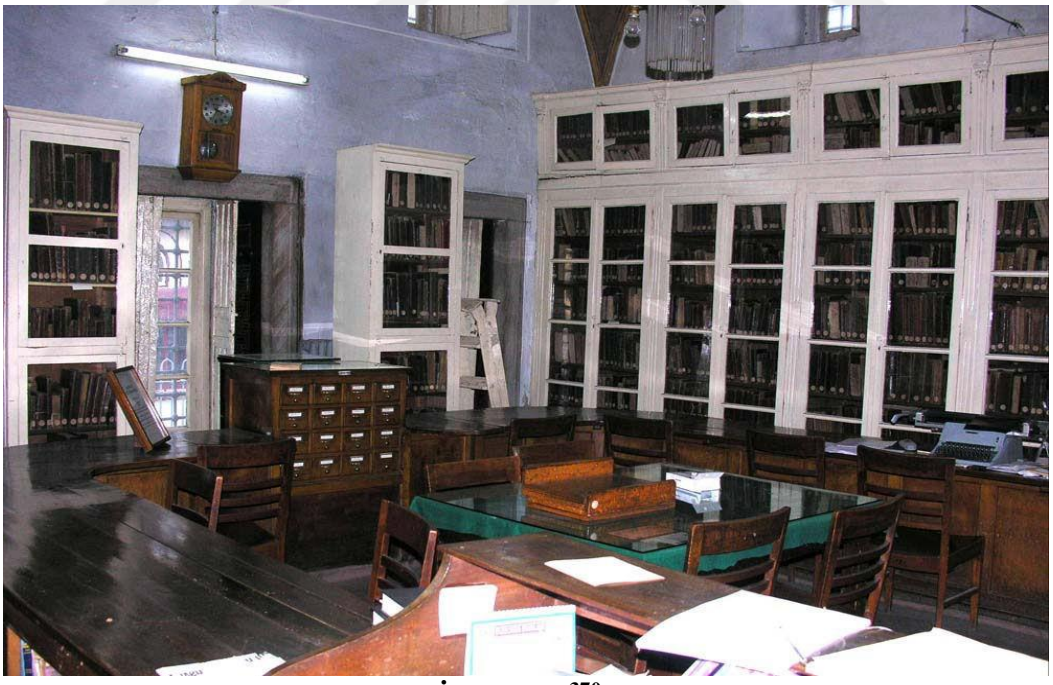

Fot. 8. Köprülü Kütüphânesi İç Mekân[370]

[369] "Oktay Aras - Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi" (Erişim 11 Haziran 2025).
[370] "Oktay Aras - Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi".